

Лявон Юрэвіч

Літаратурны рух на эміграцыі

Ліра

ВМ

Не над базарам, надзею іхнай ласкай,
не над маршэю, дэпрывацыяй іхнай пай
та, не ўсміхайся і тэмаў іхнай пай,
на пачыне сэрца радаснай іхнай пай.

Ліра іхнай пай іхнай пай,
за дэпрывацыяй іхнай пай,
сама ж іхнай пай іхнай пай,
і іхнай пай іхнай пай.

Зноў іхнай пай, я іхнай пай,
іхнай пай іхнай пай,
іхнай пай іхнай пай.

Трыццаць год, сямдзесяць год,
іхнай пай іхнай пай,
іхнай пай іхнай пай,
1954

Бібліятэка часопіса
„Беларускі Гістарычны Агляд“

БІБЛІЯТЭКА
БЕЛАРУСКАГА ГІСТАРЫЧНАГА АГЛЯДУ

Выйшлі з друку

- Франц Кушаль.* Спробы стварэння Беларускага войска. Менск, 1999. 166 с.
- Сымон Кандыбовіч.* Разгром нацыянальнага руху ў Беларусі. Мінск, 2000. 160 с.
- Алесь Белы.* Хроніка „Белай Русі“. Нарыс гісторыі адной геаграфічнай назвы. Мінск, 2000. 238 с.
- Людміла Хмяльніцкая.* Гісторык з Віцебска (жыццяпіс Аляксея Сапунова). Мінск, 2001. 256 с.
- Лявон Юрэвіч.* Вырванія бачыны: да гісторыі Саюзу Беларускай Моладзі. Мінск, 2001. 214 с.
- Слуцкі збройны чын 1920 г. у дакумэнтах і ўспамінах. Мінск, 2001. 274 с.
- Мікола Панькоў.* Хроніка беларускага жыцця на чужыне. (1945—1984 гг.). Мінск, 2001. 332 с.
- Юры Туранак.* Беларуская кніга пад нямецкім кантролем (1939—1944). Мінск, 2002. 144 с.
- Вітаўт Тумаш.* Выбраныя працы. Мінск, 2002. 246 с.

Рыхтуюцца да друку

- Юліуш Бардах.* Штудыі з гісторыі Вялікага Княства Літоўскага (14 друк. арк.)
- Фрыда Гурэвіч.* Старажытны Наваградак (замак і горад). Пераклад і навук. рэд. М. Нікалаева (15 арк.)
- Андрэй Радаман, Віталь Галубовіч.* Ваяводскія і павятовыя ўраднікі Вялікага Княства Літоўскага ў другой палове XVI—першай палове XVII ст. (Спісы) (10 арк.)
- Генадзь Сагановіч.* Нямецкі ордэн у беларускай гісторыі XIII—XVI ст. (10 арк.)
- Алесь Смалянчук.* Раман Скірмунт: шлях да Беларусі (6 арк.)

Лявон Юрэвіч

Літаратурны
рух на
эміграцыі

Мінск
2002

УДК 882.6–054.72.09
ББК 83.3 (4 Бел)
Ю 87

Бібліятэка БГА
Сэрыя: Досьледы

Навукова-рэдакцыйная рада сэрыі:

Аляксей Каўка, Вітаўт Кіпель,
Адам Мальдзіс, Яўген Мірановіч,
Уладзімір Міхнюк, Віталь Скалабан,
Захар Шыбека, Лявон Юрэвіч

Каардынатар: Генадзь Сагановіч
Рэдактар: Алег Гардзіенка

Юрэвіч Л.

Ю 87 Літаратурны рух на эміграцыі. — Мінск, 2002.
— 244 с. (Бібліятэка часопіса «Беларускі Гістарычны Агляд»)

Кніга ньюёрскага дасьледчыка Лявона Юрэвіча прысьвечаная разгляду літаратурнага працэсу на беларускай эміграцыі: плыні, асобы, суполкі, пэрыёдыкі, кнігі. Аўтар упершыню ў беларускай крытыцы дае поўную карціну эміграцыйнай літаратуры. Кніга дапоўненая цікавымі матар'яламі да гісторыі беларускай літаратуры ў выгнаньні, а таксама каштоўнымі аўтографамі і фотаздымкамі.

УДК 882ю6-0547.72.09

ББК 83.3 (4 Бел)

ISBN 978-5272-10-9

© Беларускі Гістарычны Агляд, 2002

© Лявон Юрэвіч, 2002

Belarusians have been far less inclined to leave their native country than, for instance, Russians and Poles, but their emigration, too, provides a fascinating field of research. Indeed, the last few years have seen a markedly increased interest in the history and literary activities of the mid-20th-century Belarusian emigration, both in Belarus itself and in some of the places where the émigrés found new homes. In part, this may be attributed to the relatively recent possibility of metropolitan Belarusian scholars consulting Western publications and archival materials, and partly to the fact that the émigré communities themselves, strengthened by a new generation, have responded actively to the challenge of collecting and publishing scattered materials before they are irretrievably lost.

Although the post-World War II emigration was numerically the greatest, the chronological range of emigration from Belarus covers a wide spectrum from the great renaissance scholar Frańcišak Skaryna to some of the outstanding writers of today, notably the leading prose writer Vasil Bykau, and, in poetry, Aleś Razanau and Uładzimir Niaklajeu. The literary movement that forms the subject of this book, however, is that of those Belarusians who left their country towards the end of the war. It is they who have attracted most attention from scholars inside Belarus, notably Barys Sačanka, Lidzija Savik and Aleś Paškievič, the poet and scholar Jan Czykwín in Eastern

Poland, and, most importantly, émigré scholars like Anton Adamovič, Vitaūt Kipiel and, in recent years, the author of the present study. In addition to purely editing work, Lavon Jurevič has already produced two very valuable collections of annotated literary and historical texts, and of articles on émigré literature, Archiunaja kniha (New York, 1997) and Kamentary (Miensk, 1999). In the present volume he offers a more homogenous picture of the Belarusian literary movement in emigration, drawing material from rare and little-known sources, including wartime newspapers and the archives of the Belarusian Institute of Science and Art in New York. His chronology of events covers more than half a century, and the book is rich in correspondence, be it between the publishers and editor of the first important anthology of Belarusian émigré literature, La čužych bierahoŭ, or between prominent émigré writers and members of the Soviet Belarusian Union of Writers. Individual writers, too, notably Aleś Saławiej, are represented by previously unpublished correspondence.

The status of a distinguished émigré writer like the late Masiej Siadniou is assured, but he was not an isolated figure, and the literary process and context to which he belonged is fascinating in its own right. With this thoroughly annotated collection of new materials Lavon Jurevič has undoubtedly made a great contribution to our understanding and knowledge of the history and culture of the Belarusian emigration.

**School of Slavonic and East European Studies
University College London**

ARNOLD McMILLIN

Літаратурны рух на эміграцыі¹

Кароткі нарыс гісторыі

I

Эміграцыйная літаратура Беларусі мае доў-
гую, яшчэ ад Францішка Скарыны, гісторыю. Бэр-
лінская газета «Раніца» 28 траўня 1944 г. зьмясьціла
на сваіх бачынах верш «Тута на чужой старане»
Вінцэся Каратынскага, назваўшы аўтара «піянэ-
рам беларускае эміграцыі». Асобныя парасткі былі
і ў 20-х г. мінулага стагодзьдзя: часопіс «Крывіч»
у Коўне (1923—1926), паэзія Ўладзімера Жылкі
ды зборнік «Замежная Беларусь», выдадзены ў
Празе ў 1926 г. Яшчэ — творчасць Кастуся Еза-
вітава й Віктара Вальтара ў Латвіі, Гальяша Леў-
чыка ў Варшаве.

Распачынаючы гаворку пра эміграцыйны літа-
ратурны рух, неабходна акрэсьліць ягоныя часа-
выя межы. У дадзеным выпадку ідзецца пра най-
больш багаты на творы й творцаў час — час паван-
енны, што бярэ свой пачатак у Бэрліне 40-х, і да
XX канцавечча.

---

¹ У тэксце далей як сынанімічныя выкарыстоўваюцца тэр-
міны *эміграцыя*, *выгнаньне*, *гьяспара*.

У зьвязку з рознымі прычынамі беларуская культура, і ня толькі на выгнаньні, найперш знаходзіла сваё адлюстраваньне ў *Слове*. Але на эміграцыі літаратура (у шырокім значэньні гэтага слова) набыла больш істотную вагу, бо, з аднаго боку, не патрабавала гэтых спэцыфічных умоў для культывацыі, як выяўленчае мастацтва або тэатар, а з другога боку, мова, беларускае слова зьяўлялася тым самым чыннікам, што вызначаў адметнасьць, прыналежнасьць да пэўнай групы сярод эмігрантаў зь іншых краінаў.

Не апошнім фактарам трэба лічыць і тое, што значная частка паваеннай эміграцыі былі людзі адукаваныя. Таму натуральна, што іх культурнае жыцьцё набывала літаратурныя формы (і гэта мае асаблівае значэньне для дасьледчыкаў культуры беларускага замежжа, бо слова — мастацкая літаратура, мэмуары, ліставаньне, адозвы, статуты, палемічная літаратура, навуковыя працы па гісторыі, мовазнаўстве, этнаграфіі і г. д. — зьяўляецца асноўнаю, калі не адзінаю крыніцаю дасьледаваньня).

Напісаць гісторыю беларускага замежжа ня проста. Звычайна погляд фіксуецца на асобных момантах гісторыі (напрыклад, на супрацьстаяньні *крывічоў і зарубежнікаў*), ці на двух–трох імёнах у літаратуры. Хоць, закрануўшы гістарыяграфію беларускага замежжа, трэба адзначыць, што ўжо маем гэтакія фундамэнтальныя працы, як дасьледаваньні доктара Вітаўта Кіпеля² і пасьмяротна выдадзеную ўнікальную кнігу Міколы Панькова³.

² Кіпель В. Беларусы ў ЗША. Менск, 1993; Kipel V. Belarusians in the United States. New York—Oxford, 1999.

³ Панькоў М. Хроніка беларускага жыцьця на чужыне (1945—1984 г.). Менск, 2001.

Культурнае, творчае жыццё знайшло свой адбітак у кнігах, часопісах, газэтах, бюлетэнях, і не згубіцца ў гэтай Скарынавай галяктыцы, якая можа шакаваць непадрыхтаванага даследніка сваімі памерамі (і зьяўляецца своеасаблівым адказам на закіды беларусам дыяспары ў неактыўнасці, інэрцыі, няздольнасці да арганізаванасці), зарыентавацца ў матэрыяле дапамагае вычарпаная бібліяграфія Зоры й Вітаўта Кіпеляў⁴.

Што да самой літаратуры, дык пра яе нібыта пісалася, але звычайна пісалася ў жанры «творчы партрэт пісьменьніка», што вырывае творчасць ды й самога аўтара з гістарычнага кантэксту й робіць ацэнкі крытыкаў надта прыблізнымі, спрошчанымі празь неразуменне самой літаратурнай сытуацыі або недаацэнку яе⁵.

У гаворцы пра замежжа магчымыя розныя аспэкты; тут у цэнтры знаходзіцца літаратурны рух — ня столькі асобныя пісьменьнікі ды іхныя творы, колькі арганізацыя новых пэрыядычных выданняў, утварэнне літаратурных суполак, арганізацыя літаратурных вечарынаў, выданне арыгінальнай і перавыданне клясычнай мастацкай

---

⁴ Кіпелі Зора й Вітаўт. Беларускі друк на Захадзе. У 2-х тамах. Нью Ёрк. 2002.

⁵ Гэта тычыцца ня толькі асобных часопісных публікацый, але й кнігаў, прысьвечаных літаратуры эміграцыі: Мішчанчук М. Чатыры партрэты беларускіх паэтаў-эмігрантаў. Мінск, 1993; Мішчанчук М. Літаратура беларускага замежжа. Мінск, 1996; Марціновіч А. Дзе ж ты, храм праўды? Мінск, 1996; Чыквін Ян. Далёкія і блізкія. Беларускія пісьменьнікі замежжа. Беласток, 1997; Савік Л. Пакліканыя. Мінск, 2001.

літаратуры — і адлюстраваньне гэтага руху ў цэнтральных выданьнях эміграцыі — газэтах «Бацькаўшчына» й «Беларус», а галоўнае — умовы, у якіх гэты рух разьвіваўся⁶.

Упершыню спроба вылучыць новы, эміграцыйны этап у гісторыі беларускае літаратуры была зробленая ў артыкуле Антона Адамовіча «Па дарозе да Эўропы. Кароткі нарыс разьвіцьця беларускае літаратуры» (1945?)⁷:

Большавізм, а пасля й вайна разагналі творчыя сілы беларускае літаратуры.

Цяпер па гэты бок мяжы, што адлучае Новую Эўропу ад сьвету большавізму й плютакратыі, із старых, выяўненых ужо беларускіх пісьменьнікаў, жыло толькі двое: Францішак Аляхновіч (быў забіты невядомымі) і Наталья Арсеньнева.

Праўда, на эміграцыі вырасьлі й паказваюць ужо сябе новыя здольныя нацыянальныя сілы беларускае паэзіі, як насамперш паэтка Ларыса Геніюш у Празе, паэты Ю.Сергіевіч, Палонны ў Нямеччыне. Пачынаюць выяўляцца маладыя сілы й вакол беларускіх газэтаў.

Цікава, што парад сёньняшняй беларускай паэзіі вядуць жанчыны: Наталья Арсеньнева й Ларыса Геніюш.

Дарма што вайна, а за апошнія паўтары гады беларуская літаратура ўзбагацілася ня толькі дробнымі вершамі, але й большымі рэчамі, як «Лясное возера» Н.Арсеньневай, раманамі «Таварышы» М. Загорскага й «Наўсуперак лёсу» М. Дуброўскага.

⁶ Падрабязней пра літаратурны рух і гісторыю літаратуры на эміграцыі гл.: Юрэвіч Л. Літаратурны рух беларускай эміграцыі // Кантакты і дыялогі. 1998. № 5. С. 7—10; № 6. С. 6—12.

⁷ Рукапіс артыкулу перахоўваецца ў архіве БІНіМа (Нью Ёрк).

Пэўна, недалёкі й той час, калі беларуская літаратура здолее ізноў сабраць свае старыя сілы і ўзнавіць тую сваю простую дарогу да ўзвышэння да Эўропы, якую ёй былі перапынілі.

Антон Адамовіч заканчвае артыкул на фактычным зародку эміграцыйнае літаратуры найноўшага часу. Згаданыя ім паэты — Ларыса Геніюш, Юльян Сергіевіч, Янка Палонны — свае паэтычныя дэбюты заўдзячваюць бэрлінскай газэце «Раніца», якая не была адзінай, што друкавала мастацкія творы, але рабіла тое паслядоўна й мэтанакіравана. Таму ад гэтага выданьня й можна адлічваць пачатак літаратурнага руху на выгнаньні цікавага для нас пэрыяду.

Рэдакцыя часопісу «Ўзвышша». Менск, вясна 1944 г.

Сядзяць: Ю. Віцьбіч, Л. Геніюш, К. Езавітаў, Н. Арсеньева, Я. Станкевіч. Стаяць: М. Шчаглоў, ..., З. Калубовіч

II

Рэдакцыя «Раніцы», перш за ўсё ў асобе адказнага рэдактара Мікалая Шкялёнка, да мастацкіх твораў, дасыланых у газэту, ставілася даволі цывяроза. Гэтак, друкуючы вялікі (на два нумары⁸) матэрыял «Зь літаратуры» зь вершамі Базыля Камароўскага, А. Падуна, Івана Баўдзея, Уладзімера Скуркі, Янкі Палоннага, Уладзімера Мікалайчыка, адзначаючы асноўныя тэмы й матывы («вялікая любоў да Беларусі, да Роднага Краю, да свайго кутка», «тута за Краем здумеваючая», «аднаўленьне прыроды вясной», «грамадзкія матывы»), пісала:

Аўтары вершаў — гэта нашыя палонныя з былой польскай арміі. Некаторыя зь іх ужо працуюць як цывільныя работнікі, іншыя яшчэ дагэтуль сядзяць у лягерах. Паходзячы зь сялянскіх гушчаў беларускага народу, перанёшы нягоды польска-нямецкае вайны, пазнаўшыя палоннае жыцьцё, як і наагул жыцьцё на чужыне, яны не згасілі ў сабе тэй паэтыцкай іскры, якую ім дала прырода, і прабуюць у зусім зьмененых, ненармальных умовах сваіх паэтыцкіх здольнасьцяў. Думкі іх для ўсяго беларускага грамадзянства маюць незвычайна вялікую вагу. Гэта голас эліты шэрай масы нашых палонных, голас запраўднай беларускай інтэлігенцыі з народжаньня. Яна думае, разумее, дзеіць, але ня ў собскім эгаістычным інтарэсе, як гэта вельмі часта спатыкаецца ў тэй інтэлігенцыі, што за азнаку прымае скончаную вышэйшую школу, або запас каракулёвых, ці іншых хутраў, але ў інтарэсе агульным, народным. Яна заклікае беларускую масу да гэтай супольнай працы, да чыну.

⁸ Раніца. 1941. 10 траўня і 10 чэрвеня.

Ужо на самым пачатку свайго існавання эміграцыйная літаратура фактычна артыкулявала тэмы, што стануцца асноўнымі на працягу ўсяго ейнага існавання, у тым ліку й *тугу па радзіме*, якая з часам сталася нібы заменнікам самое літаратуры, тэмаю, безь якой быццам немагчымая сама літаратура (прынамсі ў пераважнай большасці чытачоў). І хоць падобная думка існуе й сёння, варта сказаць, што ўжо ў лягерох ДП ейная слухнасьць (а разам з тым уяўная *віна перад пакінутая Бацькаўшчына*) для асобных пісьменьнікаў была больш як сумніўнаю, а таму зьяўлялася прыдатнаю тэмаю да сатыры, як у вершы-пародыі Р. Бэза (Палікарпа Манькова), напісаным 10 сакавіка 1946⁹:

Цяжка, цяжка сіраціне
У чужой, сухой краіне,
Дзе ў людзей у небарак
Усё ня гэтак, ўсё ня так.
Ды няма у іх балотаў,
Ні асотаў, ні чаротаў,
Ані купін, ані мхоў,
Ні лапцей, ні армякоў.
Няма гэтакіх аладак,
Ад якіх я быў так гладак
На маёй ды на радзіме
У каханай у краіне.
Ой, хачу я, ой, хачу я...
Проста птушкай палячу я
На маю ды на радзіму

⁹ Юрэвіч Л. Літаратурная спадчына: новы ўгляд // Беларус. 1998. № 455 (чэрвень—ліпень). С. 7. Пародыя напісана на Р. Крушыну.

У прыгожую краіну.
Сьціпла там сіпяць асіны,
Між сучкоў — капшук асіны.
У ім восы, нібы пчолкі,
Хор вядуць, як амазонкі.
Цецярук там на дубе
Ды цяцёрачку дзяўбе,
А другая падб'ягае:
«Дзеўбані—ж ты і мяне».
У дупле гняздо удода,
А зь яго нясецца водар.
І пахучы—ж такі ён,
Лепшы за адэкалён.
У крапіве, дзе ня суха,
Сядзіць пекная рапуха.
Сьлімакі вакол яе
Гладзіць лысіны свае.
Смачна пахне пахам плесьні,
Як ля лазьні на прадвесні.
Зачароўваюць бары
Бляскам рудае кары.
Па гразі ў рудую восень
Пекна хлюпаюць калёсы.
Пад карчамі сьлізкі гад,
Хіба—ж ты яму ня рад?
Ёсьць свабода там і воля,
Захацеў — пайшоў у поле.
І шчаслівы там народ —
што яму вадаправод!
Вось краіна дык краіна!
Гэта й ёсьць мая радзіма.
Ай люлі, ай люлі —
Я люблю, і ты любі!

Аднак вернемся да «Раніцы» — газеты, дзе была створаная нават адмысловая рубрыка «Тры-

буна маладога аўтара» (першы выпуск зьмешчаны ў № 12/46, 20.06.1941), у якой разам зь вершамі, абразкамі (што падаваліся як кірыліцаю, гэтак і лацінкаю) Мікалая Ленкі, В. С., Яські Кібіца, І. Невядомскага, М. Мазало, Я. Мышкі, Зосі Дабрынскай, Алімпіяды Панасік, М. Паўлоўскага, А. Рудога, Паўла Мікалайчыка, Мацкевіча, Сяргея Надзеіна, Д. Пучынскага ды іншых друкаваліся парады аўтарам, заахвочваньні дасылаць новыя творы.

Пры тым, што пераважную большасьць дасыланых у рэдакцыю твораў складалі вершы, ставала й рознажанравай прозы: Бывалы «Гутарка зь... Леніным. Маленькі фэльтон»¹⁰, «Мэдаль. Апавяданьне з часоў фінска-бальшавіцкае вайны ў 1939—40 г.»¹¹, Андрэй Ламанскі «Беларуская праўда. Казка»¹².

Але сярод сапраўды вялікай колькасці аўтараў і твораў рэдакцыя, да свайго гонару, адразу вылучыла траіх згаданых вышэй паэтаў — нікому не вядомую Ларысу Геніюш, Янку Палоннага і Юльяна Сергіевіча, часьцей за іншых зьмяшчаючы іх вершы. Менавіта гэтыя паэты, іхнія творы і невялічкія аўтабіяграфіі сталіся зьместам першага выпуску «Літаратурнага дадатку» «Раніцы» з праграмным артыкулам «Аб заданьнях літаратуры» аўтарства М. Шк. (Мікалай Шкялёнак):

Знаць душу, інакш псыхалёгію собскага народу, павінен імкнуцца кожны Беларус, а асабліва той, які працуе на грамадзка-палітычнай ніве. Гэтая знаёмасьць паможа яму ў працы для свайго народу ісьці

¹⁰ Раніца. 1944. 6 лютага.

¹¹ Раніца. 1944. 23 студзеня.

¹² Раніца. 1944. 30 студзеня.

за яго хаценьнямі, а не наадварот. Першы-лепшы прыклад можа пацьвердзіць правільнасьць гэтага вываду. Беларус, каторы ведае собскую літаратуру, а значыцца, душу народу, хочучы, прыкладам, развязаць зямельнае пытаньне ў Беларусі, ніколі не наважыцца на заводжаньне нейкай камунізацыі, бо агбітым у літаратуры жаданьнем нашага народу ёсьць гастаць больш зямлі й справядліва яе падзяліць між працуючымі на ей.

Але, каб літаратура была гэтым люстрам душы, яна павінна стаяць на аснове паведнай вышыні і адзначацца глыбокім рэалізмам. Пісьменьнікі павінны ў творсьстве сваім ніколі не размінацца з праўдай. Яны павінны вывесці на дзённы сьвет нашу запраўд-насьць добрую й благую, так, якой яна ёсьць. Нічога ня варта літаратура, каторая не адказвае гэтаму вымаганьню. Нічога ня варта, прыкладам, савецкая літаратура (за малымі выняткамі), бо яна малюе жыцьцё такім, якім хацелі яго бачыць камуністычныя кіраўнікі, а не такім, якім яно ёсьць у запраўд-насьці. Вывучэньне гэтакай літаратуры не дае нічога. Яна можа быць цікавым матар'ялам, скажам, для псыхіятра дзеля вывучэньня розных паталёгічных адхілаў людзкага розуму ад нармальнага стану, але нічога не дае самому народу, нават горш — прызвычайвае яго найлепшых сыноў маніць сабе й другім».

У якасьці ўзораў літаратуры, на думку рэдакцыі, супрацьлеглай савецкай, змяшчаліся вершы Л. Геніюш «Думы мае, думы», «Нішто так ня міла», «Як хмарны дзень», «Няхай у гору», «Залаціста ўсьміхаюцца далі...», «Не зязюлька куе», «Гэй зпад рук», «Дзязвочае сэрца», «Маладыя крыльля», «Было сьвята», Юльяна Сергіевіча «Сон месяца», «Наша песня», «Шаласьцела лісьце», «Я —

сфінкс», «Асеньні вечар», «Сны аб Беларусі», «Для цябе, Беларускі Народ», «Беларуская вёска», «Хацеў-бы», «Вясна ў палоне», «Веснавая раніца», Янкі Палоннага «З цыкля „Восеньню злой"», «Пачулі», «На шаўковых лугох», «Сьцелецца павуціна», «Месяц», заканчэньне паэмы «Паўлюк Бахрым». І гэта ўсё ў адным нумары!

Побач быў зьмешчаны адказ чытача на рэдакцыйнае пытаньне «Якія вершы мне найбольш падабаюцца й чаму», падпісаны крыптонімам Ул. Б. — адказ, што мусіў рэпрэзэнтаваць ня толькі сувязь газэты з чытачом і ейную ролю ў выгнаньніцкім жыцьці беларусаў, але і апраўдаць (або патлумачыць) тое месца, што займала мастацкая

Група беларускіх пісьменьнікаў. Менск, травень 1943.
Першы шэраг: С. Хмара, М. Сяднёў. Другі шэраг: В. Таўлай,
Т. Лебада, А. Салавей, У. Глыбінны, Х. Ёльляшэвіч, А. Чэмер.

літаратура, пераважна вершы, на бачынах выдання. Акрамя таго — і гэта ці не найбольш істотна для нас сёння, бо сьведчыць аб фармаваньні адзінага пагляду на літаратуру эміграцыі, — падкрэсьлівала салідарызаванасьць з тэсамі артыкулу Міколы Шкялёнка ў асноўным — у сьцьверджаньні ідэі нацыянальнай літаратуры як літаратуры рэалістычнай:

*Хочучы аказаць на пастаўленае пытаньне, я за-
крану справу, як я, наагул, пазнёміўся з творчасьцю
нашых замежных паэтаў. Праз два гады майго быць-
ця ў Нямеччыне я быў агарваны ад сьвету і людзей,
ня мог знайсці аграсу Беларускага Прадстаўніцтва
ў Нямеччыне¹³, а тым больш ня мог дастаць аграсу
газэты, аб выхадзе якой ведаў яшчэ перад гэтым.
Цяжка было жыць так аднаму, закіненаму, бо душа
рвалася да свайго роднага краю, да сваіх людзей.
Хацелася ведаць, што робіцца на Бацькаўшчыне, па-
чуць і пабачыць сваё друкаванае слова. Але вось ад-
наго разу паклікаў мяне кіраўнік нашага лягеру ў даў
мне аграс Беларускага Прадстаўніцтва ў Нямеччы-
не. Ад гэтага часу жыцьцё маё зусім зьмянілася. Тры
разы ў месяц дастаю газэту, сваю родную газэту, і
чытаю ў ёй ад пачатку да канца ўсё, каб не пра-
пусьціць ані аднаго слова, ані аднае думкі. Вершы
чытаю амаль кажны дзень. І чым больш чытаю, тым
больш падабаюцца мне яны, тым больш хараства й
мастацтва я знаходжу ў іх. Трудна так казаць аб
адным вершы, што мне найлепей падабаецца, калі
побач і другі вабіць сваім прыгожым зместам, сваёй
добра апрацаванай формай.*

¹³ Пра Бэрлінскі камітэт і беларускі Бэрлін гл. успаміны Я. Сурвіллы «Бэрлін, Янка Сурвілла» / Публ. Л. Юрэвіча. // Беларус. 2000. № 467 (сакавік). С. 6—7; № 468 (кра-
савік). С. 6—8.

Далейшая гісторыя паказала, што літаратура на выгнанні фармавалася пераважна як літаратура рэалізму¹⁴, хоць у падсавецкай літаратуры, за развіццём якой пільна сачылася (у першую чаргу Станіславам Станкевічам, творчасць якога, што была пачалася з арыгінальных досьледаў,

Сям'я Станкевічаў: Зінаіда, Раіса, Станіслаў. Здымак 40-х гадоў.

скончылася фактычна адно назіраньнем і канстатацыяй), праявы мадэрнізму, нягледзячы на ідэалагічныя ды й мастацкія забароны ў Беларусі, несумненна былі, ня кажучы ўжо пра літаратуры краінаў, даўшых прытулак, дзе мадэрнізм на той

¹⁴ Натуральна, абмежаваць эміграцыйную літаратуру адно рамкамі рэалізму — значыць спрымітызаваць сытуацыю. Бо быў і рамантызм (раман «Драбы» У. Случанскага), і міталагічная проза (апавяданні С. Каўша, С. Хмары), і экзыстэнцыяльная паэзія У. Дудзіцкага. Тут гаворка ідзе аб тэндэнцыі.

час быў амаль пануючай плыняй; аднак заходняя літаратура, літаратура амэрыканская фактычна ня мелі аніякага ўплыву на творчасць пісьменьнікаў беларускага замежжа. Адзіным доказам знаёмства зь літаратураю Захаду тут зьяўляюцца нешматлікія пераклады, пераважна клясычных твораў амэрыканскай, ангельскай і нямецкай літаратур¹⁵.

Нават болей, мадэрнізм актыўна не ўспрымаўся й не прымаўся, пра што гаворыць творчасць Янкі Юхнаўца, ейны лёс ды рэакцыя крытыкаў. Але пра гэта гаворка будзе далей. Вернемся тым часам у Бэрлін.

Вагу літаратурнай частцы «Раніцы» не ў апошнюю чаргу надавалі навэлы В. Бірыча, «Вароты скрыпяць», «Нявольнік Дагамэі» ды меншыя абразкі, імпрэсіі й крытычныя артыкулы Глеба Альгердзіча. Абодва прозьвішчы — псеўданімы Антона Адамовіча, адной з ключавых постацей беларускага замежжа (і ня толькі на ягонай літаратурнай дзялянцы).

Для ілюстрацыі падамо цытату. Цытату аб'ёмную,важаючы на цяжкадаступнасьць нумароў газэты, але важную для разуменьня карціны пачатку літаратурнага руху ў бачаньні аднаго з найбуйнейшых нашых крытыкаў — ды каб засьведчыць, наколькі правільным яно было. Нельга не адзначыць, што асобныя пастуляты і цяпер, цягам амаль шасьцідзсяці гадоў, гучаць наўздзіў актуальна.

---

¹⁵ Юрэвіч Л. Пераклады эміграцыі // АРСНЕ–Скарына. 2001. № 6. С. 60—66.

Цытата з артыкулу–рэцэнзіі Г. Альгердзіча «Беларускага слова жніво» (Наталья Арсеньнева. Сягонья. Вершы 1941—1943 г. Менск, 1944):

Дасьледжваньне паэтычнага шляху Арсеньневай, ізноў–жа, змусіць нашую крытыку паставіць і сьцяг пытаньняў, што выходзяць за межы толькі паэтычнае творчасьці, як — агульнае паняцьце тае самае «натуралізацыі», сваесаблівыя прэцэдэнты, якое ўжо знаньня гісторыі беларускай літаратуры (прыкладам, у пэўнай меры ў паэтычны шлях Максіма Багдановіча, а таксама — вельмі спэцэфічны ў багаты на цікавыя павароты ў перавароты шлях Бядулі–Ясакара) і цяпер таксама мусяць быць дасьледжаныя ў гэтым сьвятле, а такжа — паняцьце тае самае «красы», якая ў сёньня ходзіць у нас у разуменьні, пушчаным марксыстамі ў марксыцтвуючымі ўтылітарыстамі, да якіх належаў і наш А. Навіна (між іншага, раз назаўсёды трэба будзе выкрыць да канца ў паказаць усю парадаксальнасьць безгрунтоўнага штампу «чыстае красы», якім асабліва любіў карыстацца А. Навіна і на які браў ужо ўвагу з гэтага боку ўзвышэнскі крытык А. Бабарэка).

Гэтае–ж дасьледжваньне газволіць і абгрунтавана адказаць на пытаньне — «якое будзе творчае Заўтра Арсеньневай», наг якім баяцца галовіцца некаторыя крытыкі дзеля цяжкасьці быццам–бы ягонага разьвязаньня сягонья (хоць іхнае «цяжка сказаць» не перашкаджаець ім–жа і зараз–жа пасья гэтага зусім правільна назначаць некаторыя, праўда, вельмі відавочныя ў цяпер кірункі заўтрашняга творчага разьвіцьця паэтыкі). Тут–жа і ачышчанае ад марксысцкага пакосту паняцьце «красы» павінна будзе атрымаць асэнсаваньне ня толькі як сталы элемент паэзіі Арсеньневай (да якога зусім ня трэба будзе ёй варочацца заўтра, бо яна не пакідала яго ў

сягонья), — але і як паэтычнае вырашэнне самое канчальнае мэты вялікай нацыянальнай рэвалюцыі і, значыцца, таксама мэты таго «творчага заўтра» (такое разуменне гэтага паняцця можна знайсці ня толькі ў Арсеньневае, але і ў некаторых ейных маладзейшых сяброў у паэзіі, як, скажам, у ваднаго із «случкіх песьняроў» Лявона Случаніна — гл., прыкладам, верш «Краса» ў зборніку «Песьняры Случчыны»). Даследжаньне-ж пэрспэктывы сягоньяшняе «мастацкае школы» паэткі, асабліва ў параўнальным разглядзе з творчасьцяй тых паэтаў, што ўжо прайшлі былі ці далей за яе пайшлі ў гэтай школе, калі ў пражка паступовае згортаньне некаторых асаблівасьцяў і якраз із тых, што выдаюцца сяньня частцы крытыкі «залішнімі», дык, із другога боку, павінна падчыркнуць усю заканамернасьць і навет неабміннасьць гэтых «асаблівасьцяў на дадзеным этапе і для Арсеньневае, і для ўсяе беларускае паэзіі (таксама як і дабрадзейнасьць іх для ўспамінанага ўжо намі таго «ўзгадаваньня чытача» навет).

Нарэшце, «Сягонья» дае крытыцы поўную магчымасьць і для ўстанаўленьня месца Арсеньневае ў беларускім літаратурным працэсе, сярод ягоньх прамінулых і сучасных удзельнікаў. У паасобку, трэба будзе ўзяць пад увагу й на могнае ў крытыцы параўнаньне Натальлі Арсеньневай і Ларысы Геніюш, якое дасюль часамі выліваецца ў форму да анэкдатычнасьці камічных «паралеляў», што вельмі нагадваюць чыста гогалеўскія супаставы Івана Іванавіча з Іванам Нікіфаравічам. У сувязі з гэтым давадзецца закрануць і блізу нечাপаную, нажаль, аж дагэтуль, нашай крытыкай цікавую і яскравую паэзію Ларысы Геніюш — малодшае ўва ўсіх гачыненьнях паэтычнае сястры Арсеньневай, муза якое нарадзілася на эміграцыі ў гадох падрыхтовы да сягоньяшняга этапу нацыянальнае рэвалюцыі ў краі ды дасюль бадай дыхае атмасфэрай таго пэрыяду. Параўнаньне між

гэвюмя нашымі сяньняшнімі перадавымі паэткамі павінна будзе завесці і ў псыхалёгічную роўніну ды памагчы яшчэ больш адценявіць тып таленту Натальі Арсеньневай, як тып сьведама-творчасны, характэрны актыўным дачыненнем да матар'ялу, сьведамай і волевай працай над перамаганьнем яго-нага, сказаць бы, супраціву, — тып паэта — удумлівага майстра, які, паводля надзвычай трапнага выразу Арсеньневай, «падумаўшы, выплавіць гімн», тып, які яскрава прадстаўлены ў нашай літаратуры талентамі М. Багдановіча і Ў. Дубоўкі (тымчасам як талент Л. Геніюш прадстаўляе сабой ледзь не працілежны гэтаму тыпу г.зв. «паэт з Божае ласкі», «песьняра-птушкі», таксама рэдкі ў нашай паэзіі)¹⁶.

У другой рэцэнзіі «Не зарасьці пракладзенаму сьледу!» (Лявон Случанін. Рагнеда. Паэма. Менск, 1944)¹⁷ Адамовіч у адным кантэксьце зьвязваў паэму Случаніна зь іншымі творамі беларускіх паэтаў — паэмаю Л. Геніюш «Рагнеда» (газэта «Раніца»), драмаю С. Каўша «Рагнеда» («Баранавіцкая газэта»), «Словам пра паход Ёгаравы» і «Курганом» Янкі Купалы, ствараючы тым самым **адзінае агульнае поле** — поле беларускае літаратуры. У гэтым — тлумачэньне выдавецкай палітыкі газэты «Бацькаўшчына» ў 1950—1960-я гады: публікацыямі твораў Янкі Купалы, Якуба Коласа, Максіма Багдановіча, Уладзімера Жылкі, Вацлава Ластоўскага, Лукаша Калюгі, Андрэя Мрыя — ня проста й ня толькі высокамастацкіх, але асьвечаных нацыянальнай ідэяй, — аднаўлялася нацыянальнае поле літаратуры, якое гэтай ідэяй было акрэсьлена.

¹⁶ Раніца. 1944. 30 ліпеня.

¹⁷ Раніца. 1944. № 42 (кастрычнік).

«Раніца» наагул была надзвычай багатаю на добрыя й разнастайныя літаратурныя публікацыі; спэктар тэмаў уражвае:

гісторыя: В. Будзіловіч (псэўданім кс. Адама Станкевіча? — Л. Ю.) «Гісторыя Беларусі ў расказах»¹⁸, М. Шкялёнак «Беларусь—Літва—Крывія»¹⁹, В. Б. «25-я ўгодкі Горадзенскае Губэрнскае Беларускае Ўправы»²⁰, «Чвэрцьвечча Віленскае Беларускае Гімназіі»²¹, 3-а «Кароткі нарыс гісторыі Беларусі»²², 3-а «Беларусь, Былая Крывія»²³, Ш. «Аб нашым нацыянальным назове»²⁴, Б. «Беларускі рух у Беласточчыне»²⁵, Заходні «Трыста год слускае гімназіі»²⁶;

паэзія ў Беларусі: «Беларускі зьезд у Беластоку»²⁷, М. Карабан «Хай будзе пераможным» (Агляд беларускае арганізацыйнае дзейнасьці ў Беларусі. Статыстычныя дадзеныя, даты стварэньня беларускіх установаў — Л. Ю.)²⁸, «Мастацкае жыцьцё ў Слоніме» (пра заснаваньне мастацкай студыі з удзелам Р. Бялецкай, К. Хруцкай, А. Саўчыка, А. Карніцкага — Л. Ю.)²⁹, «Пад клічам

¹⁸ Раніца. 1944. 9 студзеня.

¹⁹ Раніца. 1941. 10 красавіка; 1942. 18 студзеня.

²⁰ Раніца. 1944. 9 студзеня.

²¹ Раніца. 1944. 23 студзеня.

²² Раніца. 1940. 18 і 25 лютага, 10 сакавіка.

²³ Раніца. 1940. 11 лютага.

²⁴ Раніца. 1941. 15 сакавіка.

²⁵ Раніца. 1944. 16 студзеня.

²⁶ Раніца. 1944. 9 студзеня.

²⁷ Раніца. 1944. 16 студзеня.

²⁸ Раніца. 1944. 9 студзеня.

²⁹ Раніца. 1944. 16 студзеня.

Крывіцкае стыхіі» (заснаваньне Беларускага Таварыства Культуры ў Вялейцы — Л. Ю.)³⁰, «Паховіны Сьв. Памяці прафэсара Вацлава Іваноўскага» (з кароткай біяграфіяй і апісаньнем паховінаў — Л. Ю.)³¹;

жыцьцё беларусаў па-за межамі Беларусі: артыкулы М. Зінука (Кастусь Езавітаў? — Л. Ю.) «Беларускае грамадзкае жыцьцё ў Вільні»³², «Беларусы ў Латвіі»³³, «Беларусы ў Амэрыцы»³⁴, «Беларусы ў Францыі»³⁵;

нацыянальнае выхаваньне й пытаньні адукацыі: Ст. Жвірбянка «Праз узгадаваньне да культуры»³⁶ і «Калі-ж яны гэта зразумеюць?»³⁷, Ф. А. «Школы й пазашкольная асьвета ў Заходняй Беларусі»³⁸;

пытаньні культуры: Мікола Шчаглоў «Сялянка. Першая беларуская опэра»³⁹, М. Зінука «Францішак Багушэвіч і беларускі рух»⁴⁰ і «Мікалай Нікіфароўскі і ягоная праца ў вывучэньні Беларусі»⁴¹, Уладзімер Глыбінны «Пётра Мірановіч — мастак беларускае вёскі»⁴², А. Верасень «Вялік-

³⁰ Раніца. 1944. 6 лютага.

³¹ Раніца. 1944. 9 студзеня.

³² Раніца. 1940. 19 і 26 мая.

³³ Раніца. 1941. 30 кастрычніка, 10 і 20 лістапада.

³⁴ Раніца. 1940. 28 красавіка, 12 мая, 2 і 9 чэрвеня, 14 ліпеня.

³⁵ Раніца. 1941. 20 і 30 верасьня, 20 кастрычніка.

³⁶ Раніца. 1944. 16 студзеня.

³⁷ Раніца. 1944. 23 студзеня.

³⁸ Раніца. 1940. 18 і 25 лютага.

³⁹ Раніца. 1944. 6 лютага.

⁴⁰ Раніца. 1940. 14 красавіка.

⁴¹ Раніца. 1940. 21 ліпеня і 4 жніўня.

⁴² Раніца. 1944. 15 і 22 лістапада.

дзень»⁴³ і «Сьвята ў чэсьць мядзьведзя. З запісак этнографа»⁴⁴;

лёс беларускіх архіваў: *Архіварыус «Як бальшавікі зьнішчалі беларускія архівы»⁴⁵, Бэрлінец «Што ёсьць у беларускім Архіве ў Празе-Чэскай»⁴⁶;*

успаміны: Г. Сл. «Зь мінулага»⁴⁷, Уладзімер Клішэвіч «Успаміны прафэсара Адамава аб М. Багдановічу»⁴⁸, К. Езавітаў «Васіль Захарка — змагар за беларускую дзяржаўнасьць»⁴⁹.

Трэба адзначыць, што ў газэце побач з творамі, чые аўтары ўжо жылі ў Нямецчыне, друкаваліся й творы тых, каго выгнаньніцкі лёс яшчэ толькі чакаў (Н. Арсеньнева, Ю. Віцьбіч, Уладзімер Клішэвіч ды іншыя)⁵⁰. Гэтыя пісьменьнікі пісалі свае кнігі ў акупаванай Беларусі (Н. Арсеньнева, Алесь Салавей, Янка Станкевіч)⁵¹.

Магчыма, іх было болей, тых пісьменьнікаў, што хацелі ці маглі выехаць на эміграцыю, але з розных прычынаў не зрабілі таго, як Ан-

⁴³ Раніца. 1944. 9 красавіка.

⁴⁴ Раніца. 1944. 30 студзеня.

⁴⁵ Раніца. 1944. 9 студзеня.

⁴⁶ Раніца. 1940. 11 лютага.

⁴⁷ Раніца. 1944. 16 студзеня.

⁴⁸ Раніца. 1943. 24 студзеня.

⁴⁹ Раніца. 1943. № 38.

⁵⁰ Арсеньнева Н. Паўшым (верш) // Раніца. 1942. 22 лютага; Віцьбіч Юрка. Вялікі сын вялікага народу // Раніца. 1944. 30 ліпеня і 6 жніўня; Клішэвіч У. Разьвітаньне (верш) // Раніца. 1944. 6 лютага.

⁵¹ Юрэвіч Л. Беларуская кнігавыдавецкая дзейнасьць у часе II сусветнай вайны // Беларускі Гістарычны Агляд. 2000, снежань. Том 7, сшытак 2(13). С. 410—415.

дрэй Чэмер (Анішчык), Міхась Васілёк ці Рыгор Мурашка⁵².

У іншай бэрлінскай газэце «Беларускі Работнік» літаратурная частка была слабейшаю (хоць менавіта тут выдрукаваная завязка раману «Кяханы горад» С. Юстапчыка (Антана Адамовіча). Аднак гэтая газэта мела свае адметнасці — у першую чаргу, гэта цыкль «Сучасныя беларускія паэты» — літаратурныя партрэты й творы Масея Сяднёва, Уладзімера Дудзіцкага, Тодара Лебяды, Сяргея Хмары, Лявона Случаніна.

---

⁵² Афіцыйна паведамляецца, што Р. Мурашка загінуў у часе прарыву партызанскай блякады на Лагойшчыне (Беларускія пісьменнікі. Бібліяграфічны слоўнік. Мінск, 1994. Т. 4. С. 341). Насамрэч ягоная жонка да канца свайго жыцця не даведалася, як і дзе загінуў ейны муж, ня ведае таго і ягоная дачка Ганна. Затое вядома, што на пачатку вайны Р. Мурашка быў блізкі зь беларускімі нацыянальнымі дзеячамі ў Менску, пісаў і друкаваўся ў тагачасных выданнях («*Вялікі гістарычны раман напісаў Рыгор Мурашка. У бытнасць маёй працы ў рэдакцыі часопісу „Польмя“ мне пашанцавала чытаць гэты раман, рыхтаваць да друку. Але выявілася — урыўкі з рамана зьмяшчаліся ў часе вайны ў прафашысцкай „Беларускай газэце“*. *І раман імгненна зьнік з рэдакцыі ў невядомым кірунку. Дзе ён зараз?*». Сачанка Барыс. Сняцца сны аб Беларусі. Мінск, 1990. С. 217—218). Ягоныя «данясенні падпольшчыка», напісаныя за кароткі час у 1944 г., падаюцца за плён працы ўсіх гадоў вайны (Платонов Р. Белоруссия, 1941–й: известное и неизвестное. Минск, 2000. С. 82). Пасля напісання гэтай «справаздачы» Р. Мурашка зьнік. Але ён загінуў не падчас прарыву блякады — інакш чаго б было адпаведным органам на працягу даўтх гадоў трымаць сям'ю пісьменніка пад падазрэннем і наглядам ды адсочваць, ці ня зьявіцца сярод «бебурнацаў» (беларускіх буржуазных нацыяналістаў, як называла іх падсавецкая афіцыйшчына) імя гэтага чалавека?

Пра апошняга Леанід Нічыпарук (Хв. Ільяшэвіч? — Л. Ю.) пісаў:

На фоне сучаснае беларускае паэзіі творчасць Лявона Случаніна адбываецца ігэйнай яскравасцю. Ад паэты трэба, аднак, яшчэ спадзявацца далейшых творчых дасягненняў. Тое, што ён унёс у сучасную беларускую літаратуру, яшчэ дае мала падставаў, каб нешта выразнае й станоўчае сказаць аб ягоным далейшым разьвіцьці. У кожным выпадку, гэта пясняр з моцнай патэнцыяльнай творчай сілай. Агкідаючы перапевы, якія пачынаюць зацяняць творчасць некаторых сучасных нашых паэтаў, вырываючыся ў сьвет шырокае тэматыкі й больш смелых шуканняў мастацкага выражэньня, ён можа зрабіць паважны штуршок у разьвіцьці беларускае літаратуры⁵³.

Янка і Ларыса Геніюшы.
Зэльва, 1960-я гады.

Але ні Л. Случанін, ні Я. Палонны, ні Ю. Сергіевіч, ні Т. Лебыда ня здзейсьнілі прызначанага. Магчыма, калі б яны не вярнуліся ў Беларусь, а разам зь іншымі прадоўжылі свае эміграцыйныя дарогі ды шукалі паратунку ў Амэрыцы ці Аўстраліі, тады, магчыма, лёс нашае літаратуры на выгнаньні быў бы троху іншы (што лёс саміх паэтаў быў бы адрозны — дакладна).

⁵³ Беларускі Работнік. 1944. 23 кастрычніка. С. 3.

А вось Ларыса Геніюш, што праўда, нягледзячы на прымусовае вяртаньне ў БССР, сталася ня проста паэтам, а бясспрэчным клясыкам. Ё тым ня менш, міжволі думаеш аб зробленым ёю менавіта тады, калі ў канцы 40-х яна апынулася ў Рочэстэры, па суседзтве з Н. Арсеньневай.

Паэты, якія напрыканцы вайны знаходзіліся па-за межамі Беларусі й на якіх ускладаліся немалыя спадзяваньні, вельмі хутка перасталі быць чыньнікамі літаратуры на выгнаньні. На эміграцыю выехалі іншыя.

III

Пералік тых, хто на эміграцыі зь Беларусі ад 1944 г. займаўся больш-менш рэгулярна (тэрмін *прафэсійна* тут не падыходзіць) літаратурнаю дзейнасьцю — спачатку ў лягерох для перамешчаных асобаў (далей — лягерох ДП), а потым — у краінах расьсяленьня, — немалы; ён уключае як імёны пісьменьнікаў — аўтараў кніжак, зборнікаў, мастацкіх твораў, гэтак і імёны аўтараў песьняў, успамінаў або нават асобных апавяданьняў ці нізак вершаў, а таксама навукоўцаў, журналістаў: Антон Адамовіч, Вінцук Адважны (а. Язэп Гэрмановіч), Леў Акіншэвіч, Кастусь Акула, Зьміцер Алесіч (Дзьмітры Сямёнаў), Алесь Алехнік, Наталья Арсеньнева, Міхась Багун (Васіль Шчэцька), Міхась Белямук, Уладзімер Брылеўскі, Эдвард Будзька, Часлаў Будзька, А. Бярозка (Мітрафан Смаршчок), Паўлюк Вазэрны (Павал Урбан), Адам Варлыга (Язэп Гладкі), Язэп Варонка, Васіль Вір, Алесь Віхор, Юрка Віцьбіч, Мікола Вольны (Пань-

коў), Мікола Вярба (Сільвановіч), Антось Вярбіна, Антон Галіна (Міхась Міцкевіч), Леанід Галяк, Мікола Ганько, а. Леў Гарошка, Валянцін Грэскі (Навіцкі), Ёзыдар Гуткоўскі (Плашчынскі), Рыгор Данілеўскі, Барыс Данілюк, Уладзімер Дудзіцкі, Сымон Жамойда, Вінцэнт Жук–Грышкевіч, Юрка Жывіца (Попка), П. Звонны, Ніна Змагарка (Панькова), Янка Золак (Антон Даніловіч), Хведар Ёльяшэвіч, Аўген Кавалеўскі, Міхась Кавыль (Язэп Лешчанка), Аўген Калубовіч, Сымон Кандыбовіч, Ёван Касяк, Вітаўт Кіпель, Зора Кіпель, Яўхім Кіпель, Андрэй Клёнаў, Уладзімер Клішэвіч, Сьвятаслаў Коўш, Рыгор Крушына (Казак), Мікола Куліковіч (Шчаглоў), Уладзімер Лазарэвіч, Тодар Лебыда, Янка Ліманаўскі, Ліхач, Лунь, Ёван Любачка, М. Люціч (Мікола Цэлеш), уладыка Мікалай (Мацукевіч), Палікарп Манькоў, Кастусь Мерляк, а. Аляксандар Надсан, Гіпаліт Паланевіч, Вацлаў Пануцэвіч, Янка Палонны, Пётра Палягошка, Кастусь Птах (Якуб), Ян Пятроўскі, Мікола Равенскі, Барыс Рагуля, Васіль Рагуля, Апалонія Радкевіч, Ніна Раса (Абрамчык), Янка Ролсан, Лявон Савёнак (Свэн, Крывічанін), Янка Садоўскі, А. Саковіч (Рытар), Алесь Салавей, біскуп Часлаў Сіповіч, Уладзімер Случанскі (Шнэк), Лявон Случанін, Алесь Смаленец (Ружанцоў), Уладзіслаў Сноп (Рыжы–Рыскі), Я. Сокал, Станіслаў Станкевіч, Юрка Станкевіч, Янка Станкевіч, Васіль Стома (Сініца), А. Сумны, Пётра Сыч, Масей Сяднёў, Уладзімер Сядура–Глыбінны, Вольга Таполя (Зубко), а. Ян Тарасевіч, а. Пётра Татарыновіч, Вітаўт Тумаш, Янка Філістовіч, Янка Шакун, Сымон Шаў-

цоў, Мікола Шыла, Сяргей Хмара (Сіняк), Янка Юхнавец, С. Ясень (Янка Запруднік), Аляксандар Яцэвіч (Алесь Змагар, Алесь Валашка).

Сьпіс «няроўны», як «няроўна» й неадназначна зробленае згаданымі ў ім. Галоўным крытэрам тут зьяўляецца дастаткова актыўны ўдзел у літаратурным жыцьці — друк уласных тэкстаў або тэкстаў іншых аўтараў ды прынагодныя выступы. Ніякага адмысловага энцыкляпэдычнага даведніка не існуе, праз гэта аўтар вымушаны складаць сьпіс, зыходзячы з уласных назіраньняў, а таму непазьбежна выракаючы яго на непаўнату й нават пэўную неаб'ектыўнасьць.

Лягеры ДП, дзе апынуліся беларусы, сталіся эпіцэнтрам творчага выбуху: партыі, групы й групоўкі, нават асобныя амбітныя постаці ўбачылі ў друку, галоўным чынам рататарным, магчымасьць вырашэньня самых розных праблемаў: гуртавань-

Першы зьезд беларускай эміграцыі.
Остэргофэн (Заходняя Нямеччына), 1947 г.

ня, захаваньня нацыянальнай ідэнтычнасьці, папулярнасьці ідэй, змаганьня зь мінулым і ў імя будучыні й г.д. Часопісы, бюлетэні, улёткі, газэты паўставалі ці ня ў кожным лягеры.

Гэтая інтэнсіўнасьць, асабліва на самым пачатку, захавалася і ў краінах расьсяленьня, але вытокі тае палітычнае, літаратурнае актыўнасьці, нават больш — еднасьці, — менавіта тут, у лягерах ДП. Еднасьці пры ўсіх *закалатах*, пры ўсёй варажнечы, калі з «савецкага народу» адраджаліся беларусы.

Пэрыядычныя выданьні (нават калі выходзіў толькі адзін нумар) звычайна траплялі пад адну з наступных катэгорыяў: *інфармацыйную*, *палітычную* (партыйную), *рэлігійную* (або, больш дакладна, царкоўную), *навуковую* (такіх было няшмат), *юнацкую*, *вайсковую*, *мастацка-літаратурную*⁵⁴. Вось толькі некаторыя з выданьняў: «Беларускія навіны» (Парыж, рэдактар Лявон Рыдлеўскі), «Студэнцкія весткі» (Мюнхен, Міхась Рагуля), «Крывіцкі сьветач» (Мюнхен), «Зьвіняць званы Сьвятой Сафіі. Часопіс Беларускага праваслаўнага аб'яднаньня ў Рэгенсбургу» (Юрка Віцьбіч), «Шляхам жыцьця» (Ватэнштат, Хведар Ільяхэвіч), «Голас беларусаў» (Шлезьвіг, Сяргей Хмара), «Божым Шляхам» (Парыж, а. Леў Гарошка), «Вольнае слова» (Ольдэнбург, Мікола Панькоў), «Бацькаўшчына» (Остэргофэн, Лявон Савёнак).

Трэба адзначыць, што ў арганізацыі друку газэтаў паваенная эміграцыя ў краінах расьсялень-

⁵⁴ Крыху адрозны падзел, разам зь цікаваю статыстыкаю, падае З. Кіпель. Гл.: Кіпелі Зора й Вітаўт. Беларускі друк на Захадзе // Беларусіка-5. Мінск, 1995. С. 49.

ня фактычна ня мела аніякай дапамогі з боку беларусаў, што эмігравалі раней і мелі ўжо адпаведны ўнармаваны расклад жыцця, знаёмства з законамі новай краіны і веданьне тэхналегіі друкарскага працэсу.

Нялёгкія адносіны паміж рознымі пакаленьнямі эмігрантаў складваліся нават у такіх гарадах, як Чыкага, дзе былі і беларускія арганізацыі, і беларускія выданьні⁵⁵.

Пераемнасьць прысутнічала літаральна ў лічбных месцах, як, напрыклад, у невяліччай кватэры дому № 65 па вуліцы Грав'е ў Парыжы:

Памешканьне было набытае ў пачатку 30-х гадоў Хаўрусам беларускіх работнікаў у Францыі на ймя аднаго зь ягоных кіраўнікоў (верагодна, старшыні Хаўрису Янкі Буйвілы) і адразу-ж сталася штаб-кватэраю ўсяго беларускага руху ў Францыі. У 1937—1940 г. тут месцілася рэдакцыя часопісу «Рэха» (у 1937 г. выходзіў пад назваю «Бюлетэнь Хаўрису беларускіх работнікаў у Францыі»). У 1947 г. у гэтых сыценах паўстала Сусьветнае аб'яднаньне беларускае эміграцыі, а ў 1949 г. — Каардынацыйны камітэт беларускіх арганізацыяў у Францыі. У 1945—47 г. тут рыхтаваўся першы паваяенны пэрыёдык беларускае дзяспары — газэта «Беларускія Навіны», у 1948—51 г. — часопіс «Моладзь», а ў 1951 г. — газэта «За Волю». [...] Ёстныя зьмены ў статусе парыскага «беларускага дому» адбыліся ў пачатку 1960-х гадоў, калі ягоным фактычным гаспадаром стаўся рэктар Беларускае каталіцкае місіі ўсходняга абраду ў Францыі а. Леў Гарошка. За часы тутэйшага жыцця гэтага славутага бела-

---

⁵⁵ Юрэвіч Лявон. Сьвет эміграцыйнага эпісталарыю // ARCHE-Скарына. 2001. № 3. С. 53—67.

*рускага рэлігійнага й грамадзкага дзеяча, гісторыка, пісьменьніка ды філэзафа нашая кватэра ператварылася з палітычнага ў духоўны, навуковы й культурны цэнтар эўрапэйскае беларускае дзяспары*⁵⁶.

Немалую ролю ў разьвіцьці літаратурнага руху адыгралі й літаратурныя вечары. Ужо ў 1945 г. у Рэнгенсбургу (Нямеччына) адбыўся першы літаратурны вечар беларускіх пісьменьнікаў. Пазьней падобныя імпрэзы сталіся шырокай і папулярнаю зьяваю ў лягерах ДП (у іх бралі ўдзел Н. Арсеньнева, Я. Золак, М. Кавыль, М. Сяднёў, Я. Юхнавец).

З паўстаньнем у 1951 г. Беларускага інстытуту навукі й мастацтва ў Нью Ёрку (а пазьней і філій у Канадзе й Нямеччыне) ладзіліся рэфэраты, навуковыя канфэрэнцыі, чытаньні, прысьвечаныя пісьменьнікам эміграцыі або з непасрэдным удзелам саміх літаратараў. Праўда, у параўнаньні з імпрэзамі, прысьвечанымі падсавецкай літаратуры або Ф. Скарыне ці «Нашай Ніве», іх была вельмі нязначная колькасць.

Гэтак, з 1951 да 1976 адбыліся імпрэзы⁵⁷:

15.03.1952. Вечар 30-годзьдзя літаратурнае дзейнасьці Н. Арсеньневай з рэфэратам В. Тумаша, рэцытацыяй твораў паэтки й сяброўскай бяседай;

21.02.1953. Вечар паэзіі Рыгора Крушыны з аўтарэцытацыямі;

30.10.1954. Абмеркаваньне ўрыўку аповесьці Янкі Юхнаўца, прачытанага аўтарам;

⁵⁶ Лялькоў Ігар. Часьціна Беларусі ў цэнтры «сталіцы сьвету» // Беларус. 2000. № 467 (люты). С. 3.

⁵⁷ Запісы БІНіМ. Нью Ёрк, 1977. № 15. С. 86—102.

13.11.1954. Абмеркаваньне паэтычнае творчасці Рыгора Крушыны;

11.12.1954. Аўтарскі вечар паэты Масаея Сяднёва;

18.12.1954. Паседжаньне, прысьвечанае абмеркаваньню літаратурнае прозы В. Бірыча (Антон Адамовіча);

19.02.1955. Абмеркаваньне адчытанага аўтаркай А. Саковіч новага апавяданьня;

7.05.1955. Абмеркаваньне зборнікаў: Міхась Кавыль «Пад зорамі белымі», Янка Юхнавец «Шорах моўкнасьці», Масей Сяднёў «Ля ціхай брамы». Рэфэрэнт — Антон Адамовіч;

16.02.1957. Абмеркаваньне новага апавяданьня Ё. Глыбіннага, прачытанага аўтарам;

16.02.1957. Аўтарскае чытаньне М. Сяднёвым новых твораў і абмеркаваньне іх;

Зьлева направа: Я. Запруднік, А. Адамовіч, Н. Арсеньева, П. Татарыновіч. Бруклін, Нью Ёрк. Царква сьв. Кірылы Тураўскага.

4.05.1957. Вечар з нагоды 30-х угодкаў літаратурнае дзейнасьці Р. Крушыны з аўтарскімі рэцытацыямі, рэфэратам А. Адамовіча й сяброўскай пачосткай;

29.06.1957. Аўтарскі вечар паэты М. Кавыля з абмеркаваньнем літаратурнае творчасьці;

1.11.1958. У. Глыбінны. Аўтарскае чытаньне з дыскусіяй;

17.12.1961. 40 гадоў літаратурнай і грамадзкай дзейнасьці Натальі Арсеньневай, з рэфэратам В. Тумаша, выступамі ў канцэртнай частцы праграмы Элізы Зубковіч, сьпевакоў Лізы Маркоўскай і Пётры Конюха ды сяброўскай бяседай;

5.08.1967. Разьвітальная бяседа з паэткаю Н. Арсеньневай;

21.11.1971. Вечар з нагоды 50-годзьдзя літаратурнае дзейнасьці Н. Арсеньневай. Рэфэрат, прывітаньні, рэцытацыі вершаў, песьні на словы юбіляркі ў выкананьні Лізы Маркоўскай і Галіны Орсы, пры фартэпіяне Э. Зубковіч. Рэфэрат А. Адамовіча «Аспэкты паэтычны, нацыянальны й філізафічны творчасьці Н.Арсеньневай».

Мабыць, нават больш увагі эміграцыйнай літаратуры надавалася звонку, з боку небеларускіх устаноў. Гэтак,

факультэт славянскіх моваў Квінскага Каледжу Гарадзкога Ўнівэрсытэту Нью Ёрку ў 1973/1974 навучальным годзе даў сэрыю лекцыяў пра замежную беларускую літаратуру ды некаторыя іншыя аспэкты беларускае культуры.

Першаю была лекцыя д-ра Вітаўта Кіпеля пра беларускія ды беларусаведныя калекцыі бібліятэкаў ЗША. [...]

Лекцыя праф. Антона Агамовіча была прысьвечаная разгляду пачаткаў беларускае літаратуры на эміграцыі. Асабліва гэтальна быў прааналізаваны літаратурны профіль часопісу «Крывіч», 12 нумароў якога ў гадох 1923—1927 выйшлі ў Коўні пад рэдакцыяй Вацлава Ластоўскага. У гэтым часопісе было надрукавана шмат твораў беларускіх паэтаў і пісьменьнікаў замежжа.

Лекцыя праф. Уладзімера Сядуры з Політэхнічнага Інстытуту Рэнсэлер у Трой, штат Нью Ёрк, прысьвечаная была разгляду беларускіх драматургічных твораў, што напісаныя на эміграцыі.

Праф. Янка Запруднік з Квінскага Каледжу Гарадзкога Ёнівэрсытэту даў агляд зборнікаў паэзіі і ўсяе паэтычнае творчасьці Рыгора Крушыны.

Творчасць паэты Масея Сяднёва разгледзела ў сваёй лекцыі праф. Зоя Юр'ева з Гарадзкога Ёнівэрсытэту Нью Ёрку.

Рыхтуецца да друку пад рэдакцыяй праф. Томаса Бэрда зборнік працаў сымпозіуму. Апрача вышэй названых рэфэратаў, у кнізе будуць надрукаваныя нарысы з гісторыі беларускае замежнае літаратуры дагзеныя інфармацыі пра беларускія замежныя літаратурныя згуртаваньні ды пра замежныя літаратурныя часопісы — «Крывіч», «Шыпшына», «Пагоня», «Сакавік», «Наперад», «Конадні», «Віці», «Баявая Ёскалось» ды іншыя⁵⁸.

IV

Колькасьць пісьменьнікаў, што апынуліся на выгнаньні, была значнаю, і гэта патрабавала нейкіх шырэйшых формаў супрацы й дапамогі, а таксама пэўнага каардынаваньня ў наладж-

⁵⁸ Запісы БІНіМ. Нью Ёрк, 1975. № 13. С. 153—154.

ваньні літаратурнага працэсу. З гэтай мэтай 6 траўня 1946 г. у Рэгенсбургу адбыўся зьезд прадстаўнікоў літаратуры й мастацтва, каб заклаць Беларусь (Крывіцкі) фронт літаратуры й мастацтва (ФЛіМ), які мусіў каардынаваць працу паасобных літаратурных ды мастацкіх групаў і садзейнічаць пашырэнню беларускага мастацтва на эміграцыі. Спроба далей за намер не пайшла, але адзін з найбольшых прыхільнікаў гэтае ідэі Янка Станкевіч разам з Лявом Акіншэвічам, Антонам Адамовічам і Аляксандрам Багдановічам 23 чэрвеня 1947 г. заклаў Крывіцкае навуковае таварыства імя Пранціша Скарыны (Рэгенсбург).

Часьцей пісьменьнікі аб'ядноўваліся вакол пэрыядычных выданьняў («Сакавік», «Веды», «Конадні», «Беларуская думка»), палітычных партыяў (БЦР, БНР або гэтак званай «трэцяй сілы») ці навуковых устаноў (Беларускі інстытут навукі і мастацтва, Крывіцкае [Беларускае] навуковае таварыства Пранціша Скарыны).

Цікавая зьява — адкрыцьцё клюбаў. Як правіла, іхнае жыцьцё й дзейнасьць — справа аднаго–двух чалавек. Гэтак, «Беларуска–амэрыканскі літаратурна–навуковы цэнтар» у горадзе Трой, штат Нью Ёрк, трымаўся выключна на У. Сядуры–Глыбінным. Троху шырэйшую дзейнасьць мела «Пагоня. Беларуска–канадыскі выдавецка–мастацкі клуб» (старшыня — К. Акула, сакратар — Антон Маркевіч).

Вось што ў адмысловым звароце пісалася пра мэты й шляхі дзейнасьці гэтага клюбу:

Каб хоць у сьціпрых рамках рэгулярна выдаваць свае кнігі, кружэлкі і інш., сёлета ў студзені паўстаў у Тароньце Выд.-маст. клуб «Пагоня». Яшчэ да афармленьня гуртка пад фірмай «Пагоні» выйшла Акулава кніга «Дзярлівая Птушка» й кружэлка цудоўных песьняў у выкананьні Забэйды Суміцкага.

Клуб «Пагоня» лічыць на Ваша зразуменьне й падтрымку. Гэтта й заклікаем Вас на помач. Калі бегныя й паўгалодныя беларускія студэнты ў Пецярбурзе паўстагодзьдзя таму назад змаглі так шмат выдаць кніжак, дык як-жа астаца могуць ззаду нашыя «багатыя Амэрыканцы»?

Каб быць сябрам «Пагоні», трэба даць аднаразова 50 даляраў. Усе выданьні клубу кажны сябра будзе атрымліваць задарма. Прыходны капітал за продаж кніжак ці кружэлак, зь лётарэяў і інш. будзе аставацца ў «Пагоні», каб была пастаянная фінансавая база для выданьня ў будучыні⁵⁹.

Былі на эміграцыі й літаратурныя згуртаваньні. Тут абавязкова трэба згадаць два зь іх, што адыгралі значную ролю ня толькі й мо ня столькі ў літаратуры, у стварэньні новых тэкстаў, колькі ў самім літаратурным руху, — «Шыпшыну» й «Баявую Ўскалось».

Літаратурнае згуртаваньне «Шыпшына» было заснавана яшчэ 5 студзеня 1945 г. у Бэрліне, але фактычна паўстала ўжо ў лягерах ДП 9 красавіка 1946 г. Каардынатарам і рухавіком яе стаўся Юрка Віцьбіч⁶⁰.

У другім нумары часопісу «Шыпшына» (1946 г.) была зьмешчаная «Дэкларацыя Беларускага Літаратурнага Згуртаваньня „Шыпшына“»:

⁵⁹ Беларус. 1967. № 120 (красавік). С. 6.

⁶⁰ Юрэвіч Л. Архіўная кніга. Нью Ёрк, 1997. С. 355—364.

Негдзе над шпаркаю Дзвіною, а можа над ціхаю Ясельдаю схілілася шыпшына. Восень абскубе зь яе лісьце, але навет зіма ня зголее абдзерці зь ейных галінак чырвоныя ягады. Нібы паходня, гарыць яна над закутай ракой. У вясну пагмінае пагсябе шыпшыну крыгаход. І здаецца, як зьнікне паміж жорсткімі жорнамі зерне, таксама зьнікне і яна паміж важкімі крыгамі. Але сплыве паводка і гордая расьліна зноў выпрастае свой стан.

Хто азважыцца ўзяць шыпшыну галаруч? Сотні гзідгаў бароняць яе ад ворагаў. І нарэшце паміж гзідгамі і лісьцем зьяўляецца адна за адной чырвоныя кветкі. Яны нагадваюць сьвятую кроў суродзічаў, што адгаліці аддадуць яе да апошняе кроплі за Беларускі Народ.

Беларускае Літаратурнае Згуртаваньне «Шыпшына», якое стварылася 9-га красавіка 1946 году ў Рэгенсбургу, мае за мэту:

1. Згуртаваць беларускіх актыўных і творча-дасьпелых пісьменьнікаў, белетрыстых, паэтаў, драматургаў і крытыкаў, што знаходзяцца на эміграцыі;
2. Працаваць над стварэньнем вялікай літаратуры, годнай нашага вялікага народу.

«Шыпшына» стаіць на варце поўнае творчае свабоды творчых пошукаў, але для ейных сяброў зьяўляецца абавязковым крытэры высокай мастацкасьці літаратурнага твору, імкненьне да ідэйнае насычанасьці і арыгінальнасьці, глыбокая пашана да нашае літаратурнае спадчыны і пачуцьцё спадкаемства да ўсёго лепшага ў ёй, узаемная пашана да творчасці адзін адна

го, а ў галіне ідэявай — самаахвярная асгданасць Найвышэйшаму ідэалу нашага Народу. «Шыпшына» заклікае братоў-пісьменьнікаў далучыцца да яе, каб супольна тварыць на карысць нашае Маці-Беларусі.

У 1949 г. была зарганізавана «Літаратурная Сустань Баявая Ёскалось», што таксама мела сваю дэкларацыю⁶¹ і па сваіх мастацкіх паглядах займала недзе прамежковую ступень паміж «Маладняком» і «Ўзвышшам». Яе ачоліў Сяргей Хмара.

Розніцу паміж «Шыпшынаю» і «Баявой Ускалосьсю» вызначалі ня толькі адрозныя мастацкія задачы,

выкладзеныя ў дэкларацыях згуртаванняў, але й постаці лідэраў: калі С. Хмара застаўся на ўзроўні літаратуры змаганьня Заходняй Беларусі, дык Юрка Віцьбіч здолеў прайсці шлях ад апантанага праваслаўнага артадокса і прыхільніка БЦР да пісьменьніка беларуса, што паставіў менавіта беларускасць найвышэйшым і найгалоўнейшым крытэрам. Праз гэта «Шыпшына» здолела аб'

С. Хмара (Сіняк). 1930-я гады.

⁶¹ Юрэвіч Л. Камэнтары. Менск, 1999. С. 166—176.

яднаць на сваіх старонках людзей розных палітычных, рэлігійных ды мастацкіх арыентацый, а таксама — што асабліва істотна, нават, можна сказаць, вызначальна ў варунках эміграцыйных, калі колькасць удзельнікаў працэсу абмежаваная, — няпростых асабістых адносінаў⁶².

⁶² У якасці прыкладу можна прывесці гісторыю з Янкам Ліманаўскім, які адзін час нават узначальваў БІНІМ, але розніца паглядаў былога літаратурнага чыноўніка й былых літаратурных апазыцыянераў непазбежна выявілася, што й прывяло да фактычнай ізаляцыі Я. Ліманаўскага. Іншым, але таксама красамоўным фактам ёсць гісторыя з У. Клішэвічам, даволі звычайная, напрыклад, сярод расейскай эміграцыі розных хваляў, але ўнікальная для беларускай, — гісторыя эмігранта, які пачаў супрацоўнічаць з бальшавіцка-камуністычным урадам, друкуючы вершы на старонках газеты «Голас Радзімы» (эмігранты называлі яе «завяртанкаю», па старым назове выдання «За вяртаньне на Радзіму»), а потым выдаўшы ў савецкай Беларусі зборнічак сваіх прапагандысцкіх твораў.

Гэта — прыклады адносінаў, угрунтаваных на палітычных разыходжаньнях. Асабістыя стасункі на эміграцыі сваімі каранямі таксама часта сягалі ў даваенныя гады. Вось што пісаў Юрка Віцьбіч Антону Адамовічу (ліст захоўваецца ў архіве Фундацыі Пётры Крэчэўскага): «Прыгавяецца, як калісьці ў Менску, у Доме пісьменьніка, седзячы за «круглым сталом», Хадыка, Кляшторны, Маракоў, Багун і я моўчкі слухалі, як Рыгор Казак з вылучным запалам расказваў пра сваю вайсковую службу ў нейкім эскадроне. Гэтую далікатную маўчанку парушыў няўпрыцям падыйшоўшы дзядзька Зьмітрок Бядуля, які сказаў: «Прыгоды бравага жаўнера Швэйка ў беларускім выданьні?». Аднак дзядзька памыляўся. Швэйк, які, між іншым, паводля Гашэка, гандляваў у родным мне Віцебску на Полацкім рынку пярсьцёнкамі, толькі (што агульнавядома) шыўся ў дурні, а тут, магчыма, ня трэба шыцца.

Няпростых, бо надта ж непадобныя былі іхныя лёсы, жыццёвы вопыт (гэта знайшло пазней сваё адлюстраваньне ў канфлікце ўсходнікаў і заходнікаў, ня гэтакім жорсткім, як супрацьстаяньне крывічоў і зарубежнікаў, але канфлікце зацятым, працяглым), розьніліся нават пазыцыі пісьменьнікаў, адны зь якіх у свой час друкаваліся ва «Ўзвышшы», а другія належалі да літаратурнае намэнклятуры.

Пераходжу ў сувязі з Рыгорам Казаком ад Яраслава Га-шэка да Джавані Бакача. У пачатку 30-х гадоў нашага 20-га стагодзьдзя тэй самы эскадрон, да якога належаў «певец во стане русских воинов» Рыгор Казак, затрымаўся ў часе манэўраў у аднэй вёсцы. Рыгор разам з трыма кавалерыстамі апынуўся ў хаце самотнае маладое ўдавы. Жартуючы са сваімі начлежнікамі, яна зьмешвала цеста ў дзяжы, якую потым паставіла на печку, прыкрыўшы зьверху дзяружкай і кажушком. Потым яна няўпрыцям для трох зьнікла, нядвухсэнсоўна падміргнуўшы чацьвертаму. Рыгору Казаку, які ўжо тады меў плеш, здалося, што менавіта яму. Празь некаторы час Казак палез на печку, а пасья, зьлезшы зь яе, узняўшы дагары вялікі палец і прычмокнуўшы, сказаў: «Яна, бадай, і не супраціўлялася».

Ураньні зьявілася ўдава: яна ня зьлезла з печкі, а палезла на яе! Ї адразу-ж у хаце ўзняўся вэрхал. Зірнуўшы на дзяружку й дзяжу, яна адразу «обнаружила следы преступления». На каленках, як той старац з бабінцу, стаяў перад ёй Рыгор і прасіў дараваньня, бо справа пагражала скончыцца ў вайсковым судзе. Не адразу, але ўдава засьмяялася, зухавата махнула рукой і зноў падміргнула чацьвертаму, зь якім яна ўволю пацешылася ўначы. А праз гадзіну тэй самы эскадрон, «оружьем на солнце сверкая», спакідаў тую вёску, а разам зь ім і «Эротаў смык» — Рыгор Казак. Хіба гэта ня добры матар'ял для навэлі ў дэкамэронаўскім пляне пад назовам «Згвалчаная дзяжа»?

Тут, мабыць, варта адцеміць наступнае, што звычайна застаецца па-за паглядам даследнікаў эміграцыі: далёка ня ўсе прадстаўнікі дыяспары, сфармаваўшыся ў СССР як асобы, былі гатовыя прыняць эміграцыю маральна і ідэалагічна. Магчыма, яны й не прымалі палітычную сыстэму савецкай дзяржавы, сыстэму гвалту, але ўяўленьне аб каштоўнасцях у іх было абсалютна савецкім.

Гэта датычыцца й Р. Казака, і У. Клішэвіча. Стасуецца сказанае й Масея Сяднёва, цудам пазьбеглага расстрэлу: застацца ў Беларусі значыла для яго выракчы сябе на страту. Ён мусіў бегчы на Захад, дзе сфармаваўся як пісьменьнік, ладзіў сабе жыццё як прадстаўнік вольнага грамадства, але ў ягонай паэзіі, ягоных дачыненнях зь іншымі прадстаўнікамі беларускае дыяспары, ад якой пазт фактычна адмежаваўся, нават у працы дырэктарам радыё «Свабода», калі ў перадачах загадам Сяднёва «Менск» быў зьменены на «Мінск», — ва ўсёй ягонай дзейнасці праступалі крыўда на неатрыманае, але быццам абяцанае савецкім ладам жыцця і гчасьце ды думка пра сваё ўласнае месца каля тых, хто дажыў да «прабачэньня» савецкай сыстэмы.

Ад навэляў Бакача, маючы на ўвазе таго самага Казака, ня цяжка перайсьці да анэkdотаў Брачоліні. Неяк у самым пачатку 30-годзьдзя сваёй творчай дзейнасьці Рыгор уздымаўся па лесвіцы Дому пісьменьніка на другі паверх. Насустрач яму зь Вішнеўскай разам спушчаўся Дудар. Ад шчырага сэрца, бяз хітрыкаў, Рыгор гукнуў апошняму: «Здароў, сперматазоід!»... Расказваў мне сьведка гэтае падзеі годны даверу Васіль Каваль, што ў адказ на сваё віншаваньне Рыгор дастаў гучную аплявуху. Аднак нават тагачасныя слупы Дому пісьменьніка ня ўтледзелі ў гэтым учынку Алеся Дудара «очередной вылазкі классового врага».

Не разьвіваючы гэтае тэмы, праілюструем яе рэцэнзіяй Я. Сыманчука (А. Адамовіча) на зборнік вершаў М. Сяднёва «Ля ціхае брамы» (1955):

Зборнік пачынаецца словамі:

Баюся тых дарог,
што я прайшоў аднойчы...

Так аўтар ацэньвае сваё калішняе ўдзельнічаньне ў беларускім нацыянальным руху, за які як паэт трапіў у савецкі канцэнтрацыйны лягер. Мінуліся часы, калі ён

Ї славячы камлі
хваін і пух гусіны,
ішоў я па зямлі,
нібы ў небе сінім.

Зьнявераны, уважаючыся за пакрыўджанага, што яго не паставілі на п'едэстал нейкага «прарока», што яму ня б'юць паклоны, ён ненавідзіць усіх і ўся:

Нашых збаўцаў і сьвятых з паўценяў
выстаўлялі нішы на паказ.
Госпадзі, даруй мае хаценьні.
Незаслужаных пастаў і нас.

Але вось усяго таго няма. Няма помнікаў, «лаўровых вялкоў», прэміяў:

Таго ўсяго няма.
Лёс нахлусіў паганы...
Кудысь у глухамань
Качу зямлю нагамі.

Ї вось, апынуўшыся, у сілу выніклых абставін, на эміграцыі, з разьбітым карытам сваіх прэтэнсыянальных мрояў, аўтар, бачачы, што ня можа стацца ляўрэатам багатых прэміяў, пераканаўшыся, што тут няма каму для яго ставіць помнікаў, пачынае сваю жоўць выліваць на сваіх-жа суродзічаў. Ён з нянависьцяй кідае масе эміграцыі словы зласьлівых дакораў:

Адкуль-жа будзе брацца і ў мяне
да вас любоў, спагада і замілаваньне?
Так сама, як і вы, я дыхаю адным
сваім маленькім Я, зласьлівым і зайздросным.
Адкуль-жа будзе брацца і ў мяне
Ня толькі ў заўтрае, а ў сьняньняшняе вера..

*Паэт добра знае, што тое, што ён робіць, мяжуе
з здрадай. Нацыянальнай здрадай! Ён гэтага і не
ўкрывае. Ён ужо дайшоў і да гэтакага цынізму, каб
гаварыць аб гэтым адкрыта. Ён і верш, дзе аб гэ-
тым гаворыць, назваў словам «Зрада»:*

Вунь і цяпер тых дзён настыглая чарга,
нібы на подступах, стаіць за мною.
І абясьсіленая, як мага
завець мяне стаць перадам, а не сьпіною.
Ды днём пражытым страшна паказаць
аблічча —
няма на ім ні мужнасьці і ні адвагі.

*Азьвярэлы за няўрэчаісьненне сваіх славалюбівых
прэтэнсіяў, ён кідае масе з позаю негачалавека Ніцшэ
лацлівыя словы «нікчэмных душ патоп», не адчуваючы
ўсёй нікчэмнасьці гэтага вярзеньня з вуснаў паэты.*

*Ён, як і кожная мізэра, выбражаючая сябе вы-
шэйшым за простых сьмяротных («надчалавек», па-
крыўджаны лёсам «геній»), адмяжоўваецца ад масы
сваіх суродзічаў, ён іх ня хоча знаць,*

каб у натхнёным адзіноцтве зноў
Вас абмінаць і не спыняцца...

*Вось гэтае самаізаляваньне ад народу, ад ягонаў
барацьбы за вызваленьне, ізаляваньне ад свайго про-
шлага, зьвязанага з нацыянальным рухам, і ёсьць тая
«Ціхая Брама» паэты.*

Застаўся я на перасядцы
і не сагрэюся ў плашчы.

І досьвіткі ўжо не прысьняцца
на гэтым беразе начы⁶³.

V

Адрознасьць паміж прадстаўнікамі літаратуры на выгнаньні будзе бачная выразней, калі прыгледзімся да найбольш прыкметных пісьменьнікаў, паклаўшы ў аснову троху незвычайны для падобных аглядаў прыныцп — прыныцп літаратурнага старшынства. Натуральна, сам па сабе век, чалавечы ўзрост адыгрывае не настолькі вялікую ролю — ва ўмовах спакойнага паступовага разьвіцьця краіны ці літаратуры. Але ў беларускай сытуацыі пісьменьнікі рознага веку — гэта людзі ня проста рознага лёсу, а прыйшоўшыя ў літаратуру ў пэрыяды розных мастацкіх плыняў і кірункаў, а таксама розных этапаў нацыянальнага будаўніцтва.

Першым беларускім пісьменьнікам эміграцыі трэба, напэўна, лічыць Дубровіка, чые тыпова эміграцыйныя творы друкаваліся ў «Нашай Ніве» ў 1909—1911 г.⁶⁴ Цікава, што сярод пісьменьнікаў выгнаньня найноўшага часу гэтаксама былі й тыя, хто друкаваўся на бачынах тае самае «Нашае Нівы».

Адвард (Эдвард) Будзька, чые вершы зьявіліся ў «Нашай Ніве» на самым пачатку ейнага існаваньня⁶⁵, быў старэйшым сярод пісьменьнікаў на

⁶³ Арыгінал захоўваецца ў архіве Фундацыі Пётры Крэчэўскага.

⁶⁴ Кіпель Вітаўт. Эміграцыя зь Беларусі й газэта «Наша Ніва» // Запісы БІНІМ. 1989. № 19. С. 66—96; Бэрд Томас Э. Злучаньня Штаты Амэрыкі і эміграцыйная тэматыка ў публіцыстыцы й паэзіі «Нашай Нівы» // Запісы БІНІМ. 1999. № 23. С. 5—36.

⁶⁵ Час ляціць // Наша Ніва. 1906. № 5; Шпак // Наша Ніва. 1908. № 1.

Рэдакцыя газеты «Беларус».

Здымак 1960-х гадоў.

Першы шэраг: М. Панькоў, а. Ч. Сіповіч.

Другі шэраг: А. Адамовіч, М. Міцкевіч,
Л. Савёнак.

выгнаньні; на ягонае імя ў свой час зьвяртаў увагу ў крытычных аглядах Максім Багдановіч: *«Што-ж гатыкаецца да паэтаў-агна-гнёвак, то іх у апошнім гаду бадай што не было, а тыя, што й зьявіліся, давалі найбольш добрыя рэчы («Наша Ніва», 1910 г. — гл.*

*Каганец, Крапіўка, Будзька і інш.)»*⁶⁶. Адвард Будзька пакінуў пісаць задоўга да сваёй сьмерці (1958 г.).

Міхась Міцкевіч (псэўданім — Антоць Галіна), малодшы брат Якуба Коласа, таксама належаў да невялікага кола старэйшых пісьменьнікаў: пачаў пісаць у 1917—18 г., але друкаваўся нячаста. Зрэшты, нават нешматлікіх публікацыяў было дастаткова, каб яго прыкмецілі Максім Багдановіч і Максім Гарэцкі. У Амэрыцы ім таксама напісана небагата мастацкіх твораў; галоўны творчы набытак Міцкевіча палягае ў рэдагаваньні газэты «Беларус» ды перакладах рэлігійнай літаратуры⁶⁷.

⁶⁶ Багдановіч Максім. Выбраныя творы / Беларускі Кнігазбор. Мінск, 1996. С. 274.

⁶⁷ Юрэвіч Л. Камэнтары. Менск, 1999. С. 205—207, 242—280; Тычка Г. Мы былі і будзем крывічамі... // Літаратура і мастацтва. 1999. 20 жніўня.

Наступная ў гэтым спісе — Натальля Арсеньнева, чый паэтычны дэбют адбыўся ў 1920 г.⁶⁸, а пра першы зборнік «Пад сінім небам» (1927) пісалі А. Навіна (Антон Луцкевіч)⁶⁹ ды Янка Ліmanoўскі, які першую публікацыю зрабіў таксама ў 1920 г., але па вайне фактычна перастаў пісаць.

Сьледам за Н. Арсеньневай і таксама ў Заходняй Беларусі пачалі пісаць Вінцук Адважны ды Анатоль Бярозка (чый творчы лёс на эміграцыі падобны да Будзькавага: фактычна А. Бярозка перастае пісаць, і толькі адзін-два паэтычныя творы паваеннага часу дазваляюць залічыць аўтара да пісьменьнікаў эміграцыі).

У 20-х г. пачалі свой шлях у літаратуры Сяргей Хмара (1925), Антон Адамовіч (1926), Ёзыдар Плашчынскі (1927), Лявон Крывічанін (1927) і Рыгор Казак, які падпісваў паэтычныя творы як Рыгор Крушына, а праязныя — як Кастусь Рамановіч (1927), Юрка Віцьбіч, Уладзімер Сядура й Мікола Цэлеш (усе — 1929).

У наступным дзесяцігодзьдзі свае першыя творы надрукавалі Міхась Кавыль і Янка Золак (абодва — 1930), Уладзімер Клішэвіч (1931), Уладзімер Дудзіцкі, Алесь Салавей і Масей Сяднёў (усе — 1937).

На эміграцыі пачалі пісаць Янка Юхнавец, Кастусь Акула, некаторыя іншыя. Зрэшты, азначэнне «некаторыя» ў дадзеным кантэксьце не зусім дакладнае, бо пачала пісаць на эміграцыі

⁶⁸ Юрэвіч Л. Малавядомая Натальля Арсеньнева // Беларус. 1998. № 459 (сьнежань). С. 5.

⁶⁹ Навіна Антон. Адбітае жыццё. Кніжка 1. Вільня, 1929. С. 108—114.

непараўнальна большая колькасць. Іншая справа, што мала хто з іх працягнуў заняткі літаратураю на доўгі час ды вырабіўся на прафэсійнага⁷⁰ пісьменьніка. А таленавітыя людзі былі, пра што сведчыць хоць бы часопіс Беларускае гімназіі ў Рэгенсбургу–Міхельсдорфе «Ў выраі» з апавяданнямі «Ў купальскую ноч» і «Мацеяў кот» М. Багуна⁷¹, п'есаю Алеся Буты «Пачатак выгнання»⁷², вершамі Сяргея Ясеня (Янкі Запрудніка) «Ты», «Гады бягуць», «Мая Беларусь», «Асеньнім днём»⁷³, нарысамі Ўладзімера Бакуновіча «Прыпяць», «Пайшоў сьнег»⁷⁴, Леаніда Карася «Чужына»⁷⁵, фэльетонамі Архіпа Папліскі «Няпрошаны госьць», «Чаго–ж плакаў месяц?»⁷⁶.

VI

Вывучэнне літаратуры дзяспары, спробы ейнага асэнсавання пачаліся рана, але асаблівымі набыткамі пахваліцца тут нельга (асабліва ў параўнанні з працамі, прысьвечанымі беларускай клясычнай ці падсавецкай літаратуры); за выняткам рэцэнзій на асобныя творы, трэба згадаць хіба толькі лекцыю Міколы Вярбы (Сільвановіча) ва Ўкраінскай Вольнай Акадэміі Навук у Вініпэгу

⁷⁰ *Прафэсійны* тут не абазначае чалавека, што зарабляў на жыццё творчасцю; маецца на ўвазе чалавек, які займаўся пісьменьніцтвам працяглы час, а ня толькі, напрыклад, у гады навучання ў гімназіі.

⁷¹ У выраі. 1947. № 1. С. 21–26.

⁷² Тамсама. С. 7–15.

⁷³ Тамсама. С. 16–17, 22–23.

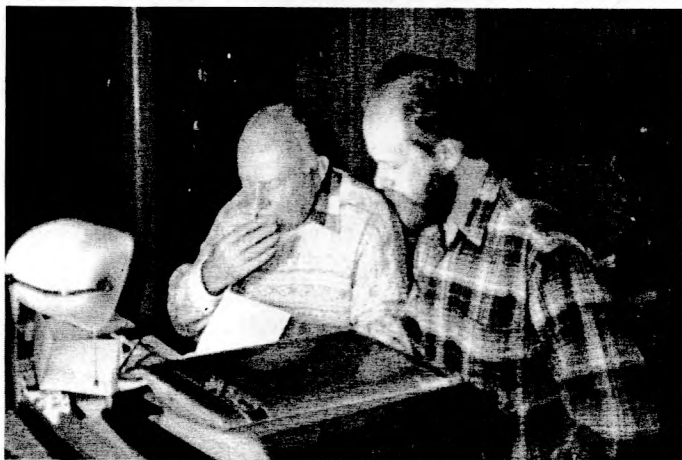
⁷⁴ Тамсама. С. 20–21, 23–24.

⁷⁵ Тамсама. С. 15–16.

⁷⁶ Тамсама. С. 26–28.

(Канада) «Сучасная беларуская літаратура на эміграцыі», прачытаны ў Бірмінгеме й Лёндане (Вялікая Брытанія) даклад біскупа Часлава Сіповіча «Сучасная беларуская літаратура на Бацькаўшчыне й на эміграцыі», даклад на Канфэрэнцыі славістаў у Пітсбургскім універсітэце Ўладзіслава Рыжага-Рыскага пра беларускі літаратурны рух на эміграцыі, лекцыі Янкі Садоўскага «Беларуская эміграцыйная літаратура ў Канадзе» і Антона Адамовіча «Вацлаў Ластоўскі» ў Куінс-Каледжы (Нью Ёрк) ды артыкул М. Панькова «Шляхі разьвіцця новае беларускае літаратуры», асобна выдадзены рататарным друкам у 1947 г.

Магчыма, наступная тэза падасца троху парадаксальнай, але літаратурны рух на эміграцыі быў пазбаўлены менавіта руху. Агулам беручы, пісьменьнікі апынуліся на выгнаньні ня толькі

У. Пеляса, А. Юрэвіч. 1990-я гады.

сфармаванымі асобамі, але й сфармаванымі як пісьменьнікі, са сваймі творчымі стылямі, тэмамі, адметнасцямі. Што гэта так, сьведчыць названая лекцыя М. Вярбы (на жаль, пераважная большасць пералічаных у папярэднім абзацы тэкстаў не захавалася), прачытаная ў 1951 г., ацэнкі зь якой можна лічыць слушнымі без асаблівых зьменаў у дачыненні да творчасці згаданых пісьменьнікаў пэрыяду 70—90-х гадоў:

Беларускую літаратуру на выгнанні сёння рэпрэзэнтуюць:

У прозе — Юрка Віцьбіч (псэўданім), навэліст і майстар кароткага апавядання, сябра «Ўзвышша». Сёння — рэдактар часопісу «Шыпына» і старшыня літаратурнага аб'яднання гэтае ж назвы. Ягонья высокая мастацкія, поўныя патрыятычнай насычанасці і арыгінальнасці, пазбаўленыя ўсялякіх «ізмаў», заўсёды рэальныя творы карыстаюцца вялікай папулярнасцю ў чытачоў. Падрыхтоўвае да друку кнігу «Не чарнілам, а крывёю», зь якой ужо дзясяткі навэляў і нарысаў былі надрукаваныя ў розных часопісах. Сёння ў ЗША.

Юстачык (псэўданім), выдатны празаік. Ягонаму пярэ прыналежыць завязка рамана «Каханы горад» (1948) і вельмі шмат палітычных публікацый з тэматыкай аграджання Беларусі. У сучаснасці падрыхтаваў да друку «Гісторыю Беларускай літаратуры за апошніх 50 гадоў». Сёння ў ЗША.

Уладзімер Сядура, літаратурны крытык і аўтар вялікай працы ў нямецкай мове Weisruthenische Volks Art, на жаль, яшчэ ня выданай, але па выданні прыносячай вялікую пазыцыю ў беларускай літаратуры. Сёння ў ЗША.

Мікола Панькоў, або Мікола Вольны, празаік, аўтар шматлікіх апавяданняў і некалькіх раманаў, чакуючых ужо гадамі выдаўцоў. Сёння — старшыня

Беларускай бібліяграфічнай службы. Ягонаму пярэ таксама прыналежаць шмат публіцыстычных артыкулаў з галіны палітыкі.

Сымон Жамойда, аўтар бытавога апавядання, і Сьвятаслаў Коўш, аўтар паэтычнай прозы. Абодва ў ЗША.

У драматургіі сёння працуець пярэ Аўгена Кавалеўскага, яму таксама прыналежаць некалькі апавяданняў для моладзі, а таксама, дзякуючы ягонай энэргіі, яму заўдзячвае сваё існаваньне й «Беларуская тэатральная студыя», якая існавала на працягу двух гадоў у Нямеччыне. Цяпер пражывае ў Парыжы.

Але хіба найбольш зарэпрэзэнтаваная ў выгнаньні паэзія. Ня будучы крытыкам, цяжка сказаць, хто ў ёй трымае прым (першынство — рэд.), але ня будзець вялікай памылкі, калі паставім на першае месца вядомую на выгнаньні беларускую паэтэсу Наталью Арсеньеву. [...]

Масей Сяднёў яшчэ нягаўна быў малаведамы паэта ў беларускай літаратуры, сёння-ж — у першых радох літаратурнага пакаленьня. Пачаў ён пісаць вершы яшчэ вясковым хлопцам. А пасья, ужо будучы ў Менску, у Пэдагогічным Інстытуце, ён уваходзіць у рады прызнаных паэтаў і пачынае друкавацца. Але ўмовы жыцьця не дазволілі свабодна расьцьвісьці паэтыцкаму таленту Сяднёва. Ё яму, як усім праўдзівым беларускім паэтам, давялося пайсьці шляхам пакутаў. Вершы свае ён складаў у жудасных умовах побыту ў канцэнтрацыйным лягеры гзікай і халоднай Калымы. Яму прыходзілася складаць іх у сваім сэрцы, лерахоўваць у сваёй галаве. Белая папера й цёплы кут у ДOME пісьменьніка былі не для Сяднёва. Не для тых, хто любіў Беларусь. [...] Аднак Сяднёву ўдалося вырвацца на вольны сьвет. Ён шпарка распрастоўвае крылы да творчага лёту. За некалькі апошніх гадоў Сяднёў вырас на першароднага песьняра. Ён ужо выдаў доб-

рыя два зборнікі «У акіяне ночы» і «Спадзяваньні», напісаў паэмы «На край сьвятла», «Цень Янкі Купалы» — пераг ім вялікая будучыня. [...]

Алесь Салавей, непараўнаны мастак слова, майстар клясычнай формы, гэтак званай у беларускай літаратуры «багдановічавай», пярэ якога належаць зборнікі вершаў «Мае песьні», «Сіла гневу», паэмы «На хуткіх крылах вольнага Пегаса», «Зьвіняць званы Сьвятой Сафіі».

Уладзімер Клішэвіч, паэта старых клясычных формаў, беларуская крытыка яго характарызуе як спадкаемцу вялікага эўрапэйца, клясыка нашае літаратуры Максіма Багдановіча. Ягонаю улюбёнай формай ёсьць трыялет, газэта, санэт і другія клясычныя формы. Зьяўляецца спаўаўтарам анталёгіі «Песьняры Слуцшыны».

Сяргей Хмара, паэт-барацьбіт, ён большасьць вершаў напісаў на сьценах польскіх турмаў, як на паперы. З саракапяцігадовага жыцьця ў дваццаціпяцігадовай літаратурнай творчасьці 11 прыйшлося правясьці ў Вільні на Лукішках, у Карнове, Грудзенцы ў другіх няслаўнай памяці польскіх турмах. Выдаў два зборнікі вершаў — «Жураўліным шляхам» і «Мы», а такжа вялікае мноства публіцыстычных артыкулаў, апавяданьняў.

Тогар Лебядга, вечны вязень савецкіх канцэнтрацыйных лягероў. Ягонаму пярэ належыць зборнік «Песьні выгнаньня» і п'еса «Загубленае жыцьцё».

Рыгор Крушына, аўтар зборніка вершаў «Лебедзь чорная», паэм «Пэрсідзкая легенда», «Эратава скрыпка».

Міхась Кавыль, Уладзімер Дудзіцкі, Мікола Вярба, Янка Юхнавец, Янка Золак⁷⁷.

Натуральна, што пісьменьнікі-эмігранты, часам агулам адмаўляючы падсавецкую літаратуру, часам хоць і крытыкуючы відавочныя пракамуністычныя

⁷⁷ Захоўваецца ў архіве БІНіМа (Нью Ёрк).

тэмы ды матывы, аднак, радуючыся кожнаму новаму таленавітаму твору, працавалі не ў ізаляванай прасторы, а зь веданьнем літаратурнай сытуацыі ў Беларусі, і па-магчымасьці, у залежнасьці ад жыцьцёвых абставінаў⁷⁸, таленту, а нярэдка й фінансаў прычыняліся да разьвіцьця *літаратуры*.

І тут маецца на ўвазе ня толькі зразумелая ў дадзеных варунках прабеларускасьць аўтараў, анты-большавіцкасьць, антысавецкасьць іхных твораў, выкрывальніцкая факталёгія рэжыму, ня толькі агульная — за надта рэдкім выняткам (як прыклад, дзейнасьць К. Якуба-Птаха) — дзяржаўніцкая думка пісьменьнікаў, што клалася ў аснову мастацкіх рэчаў і ўспамінаў, пра што слухна пісаў С. Станкевіч:

⁷⁸ Зь ліста Юркі Віцьбіча да Ўладзімера Дудзіцкага ад 28 студзеня 1953 г.: «Тут амаль немагчыма знайсці адмысловую працу, але ўсё-ж можна. Адамовіч і Сядура працуюць у пэўнай навуковай установе як навукоўцы. Некаторы час там жа працаваў Сяднёў, Цэлеш і я. Здаецца, цяпер там жа знайшлі працу Ліmanoўскі й Плашчынскі. Усё-ж гэтая праца тымчасовая. Пераважная большыня беларускіх інтэлігентаў тут на фізычнай працы. Калі ўзяць, напрыклад, мяне асабіста, дык за чатыры гады жыцьця ў ЗША я быў і на кані й пад канём. Цяпер працую ўпакоўшчыкам на ткацкай фабрыцы ад пятай гадзіны ўвечары да чацьвёртай—пятай—сёмай гадзіны ўначы ці раніцы. Праца (асабліва ў параўнаньні з маімі ранейшымі «джабамі») параўнальна не цяжкая, чыстая, у цёплым памяшканьні, але затое бракуе сну. Кавыль працуе падмятальшчыкам на мэдычнай фабрыцы. Сяднёў, Казак, Цэлеш, Клішэвіч, Золак, Крывічанін працуюць таксама на заводах і фабрыках. Разам з тым, кажны з нас пасья фізычнае працы дзеля кавалка хлеба штодзённага знаходзіць час (не вычэрпваецца дарэшты) для працы дзеля душы, для творчасьці». (Юрэвіч Л. Архіўная кніга. Нью Ёрк: БІНІМ, 1997. С. 22)

Гэтак вельмі важная падзея ў навейшай гісторыі беларускага народу — гэтак званы нацыянальны дэмакратызм з цэнзурных прычынаў ня магла быць поўнасьцяй паказаная й праўдзiва асэнсаваная ў беларускай савецкай літаратуры. Таму важна й цікава пабачыць, якое-ж мастацкае ўцелаўленьне знайшла гэная тэма ў творах беларускае літаратуры ў заходнім сьвеце. Ё ўзапраўды, тэма гэтая сталася агнэй з галоўных у творах гэтых беларускіх пісьменьнікаў Захаду, як Аляксандра Саковіч у ваповесьці «Браты», Мікола Цэлеш у шмат якіх апавяданьнях, у вапавяданьнях Янкі Юхневiча⁷⁹, Уладзімера Дугзіцкага, Кастуся Раманоўскага й Алеся Змагара⁸⁰.

Ня толькі ўсё вышэй пералічанае маецца на ўвазе, але й самая сапраўдная літаратура — па вялікім рахунку.

Амаль праз дваццаць гадоў Кастусь Акула напісаў:

Мне, каторы пачаў нешта пісаць на эміграцыі, калі чытаю бальшыню беларускіх твораў, пісаных і выданных у бээсэсэрыі, зьдзіўляе сэвільнасьць аўтараў, папарадкаваньне пануючаму рэпрэсіўнаму ладу, чаго няма ў эміграцыйных аўтараў. Гэта надта важная розьніца. Мы-ж мелі вольнасьць, чаго ня мелі на бацькаўшчыне. У нас, дзякуючы гэтай вольнасьці, некаторыя графаманы вылазілі ў друк. Прыкладам можа служыць раман «Драбы» У. Случанскага, выданы ў Мэльбурне ў 1958 годзе. [...] Паводле мастацкіх парамэтраў эміграцыйная літаратура — вельмі нярэстае стварэньне, адвышыняў да глыбокіх ухабаў ці далінаў⁸¹.

⁷⁹ Псэўданім Янкі Юхнаўца.

⁸⁰ Станкевіч С. Вобраз г.зв. нацдэма й праблема нацдэмаўшчыны ў беларускай літаратуры // Беларус. 1977. № 241 (травень). С. 5.

⁸¹ Ліст ад 26 ліпеня 1996 г., перахоўваецца ў прыватным архіве Л. Юрэвіча.

Сапраўды, нацыянальная ідэя і адсутнасць цензуры яшчэ ня твораць вялікай літаратуры⁸², як нельга тэматыку, ідэі літаратуры эміграцыі звесці адно да нацыянальнай тэмы. Літаратура дзяспары значна больш разнастайная (і гэта, бяспрэчна, датычыцца мастацкага ўзроўню таксама). Але менавіта нацыянальная ідэя вызначала літаратурны рух і кірвала ім, і гэта дазваляла мастацкім творам у большай ці меншай ступені ўзняцца над палітычнымі, рэлігійнымі ці нават асабістымі часовымі непаразуменьнямі й — праз ідэю — стаць часткаю «сведамай» літаратуры, увайсці ў адное поле з клясыкамі беларускай літаратуры.

Разам з тым, у літаратуры дзяспары былі свае дасягненні й на адным з падсавецкай літаратуры паўлі.

Гэтак, першы ў гісторыі беларускае літаратуры вянок санэтаў быў створаны ў 1958 г. Міхасём Кавалём (зборнік «Цяжкія думы», 1961 г.). Падобная паэтычная форма ў БССР з'явілася адно ў 1965 г. і належала аўтарству Ніла Гілевіча, а ў 1971 г. свой вянок напісаў Алесь Звонак, прычым тэкст «Магістралі»⁸³ апошняга ствараўся зь відавочным уплывам «Цяжкіх думаў».

⁸² Падобнае адбывалася й ва ўкраінскай літаратуры на эміграцыі. Ідэя «вялікай літаратуры» была вылучана і абгрунтавана пісьменьнікам Уласам Самчуком (аўтарам папулярнага ў 30-я гады сярод чытачоў Заходняй Украіны рамана «Волинь») у дакладзе на першым зьездзе МУРу (Містэцкіі Украіньскіі Рух) 21—22 грудня 1945 г. у Ашафенбургу. (Самчук У. Планета ДіПі. Вінніпег, 1979. С. 6; Грабовіч У. У пошуках вялікай літаратуры. Кіў, 1993. С. 21)

⁸³ Польша. 1961. № 7.

Другім яскравым прыкладам і фактам унёску літаратуры эміграцыі ў агульную скарбонку беларускае літаратуры ёсць творчасць Янкі Юхнаўца⁸⁴, які пачаў пісаць у лягерох ДП у 1947 г., незадоўга да выезду ў ЗША — творчасць, якую ільга акрэсьліць як беларускую вэрсію сюррэалізму. Прычым, сам жанр ня выклікаў у аўтара праблемаў: з аднолькавым поспехам Юхнавец працаваў з прозаю (аповяданьні, раман), вершамі, драмамі, кароткімі лірычнымі формамі, пэўнаю кантамінацыяй прозы й паэзіі (зацемкі, запіскі) — і зусім іншымі формамі мастацтва, як карціны й скульптуры. Дэбют творча найбліжэйшага яму пісьменьніка ў Беларусі, Алеся Разанава, народжанага ў год публікацыі першага верша Юхнаўца, адбыўся адно ў 1961 г., а на Беласточчыне блізкай пэўткі Надзеі Артымовіч — у 1970. І вось зноў міжволі думаецца: а як бы разьвівалася нашая літаратура, каб напісанае Янкам Юхнаўцом трапіла ў свой час у Беларусь?

Іншая справа, што й цяпер пераважная большасьць напісанага Юхнаўцом ляжыць у архівах

⁸⁴ Бяляцкі А. Цішыню не растлумачу анікому // Роднае слова. Мінск, 1993. № 6. С. 14—18; Марціновіч А. Дзе ж ты, храм праўды? Мінск, 1996. С. 222—233; Чыквін Я. Далёкія і блізкія. Беласток, 1997. С. 66—89; Юрэвіч Л. Камэнтары. Менск, 1999. С. 91—122; Беларуская мэмуарыстыка на эміграцыі. Нью Ёрк: БІНІМ, 1999. С. 75—77; Юрэвіч Л. Сучасная літаратура беларускай эміграцыі: Янка Юхнавец // Беларус. 1998. № 459 (сьнежань). С. 5—6; Пашкевіч А. Празаічныя «краскі» беларускага самотніка // Літаратура і мастацтва. 2002. 11 студзеня. Гл. таксама: Крыніца. Мінск, 1996. № 2.

самога аўтара і ягоных нешматлікіх рэспандэнтаў, а тыя лічаныя друкі, выдадзеныя аўтарам накладам у 5—10 асобнікаў, зьяўляюцца бібліяграфічнаю рэдкасьцю. Адыгралі тут сваю ролю й характар пісьменьніка, чалавека нялёгкага, і непрымальна пераважнаю большасьцю эміграцыі ягоных твораў як занадта мадэрновых, нібыта пазбаўленых патрыятычнага гучаньня й наагул «незразумелых». Прычым папрокі выказваліся ня толькі з боку «шэраговых» чытачоў, але й чытачоў «прафэсійных» — пісьменьнікаў, такіх як А. Бярозка (што надта па-савецку заклікаў пляваць на паэзію Юхнаўца), М. Сяднёў, М. Кавыль. Нягледзячы на розныя, часта дыямэтральна супрацьлеглыя палітычныя й гістарычныя пагляды, эміграцыя ў сваіх мастацкіх густах пераважнаю большасьцю (за выняткам гэтых нешматлікіх дзеячаў, як Антон Адамовіч, Юрка Віцьбіч і Вітаўт Тумаш, што часта наглядаў паэта як лекар і тым выказваў сваю пашану да аўтара, бо меў за непахіснае правіла не лекаваць у хаце) салідарызавалася з падсавецкаю крытыкаю й выказвалася супраць літаратуры мадэрну.

VII

І тут мы падыходзім да наступных складнікаў літаратурнага працэсу, для якога, акрамя саміх творцаў, неабходны яшчэ некаторыя кампаненты, у тым ліку выдавецтвы й кнігарні.

Што да апошніх, дык такіх на эміграцыі фактычна не было. Кнігі, часопісы, календары, іншая друкаваная прадукцыя або распаўсюджвалася

праз абвесткі ў газетах і дасылалася поштаю, або прадавалася «пад цэрквамі», на сьвятах, імпрэзах ды падчас навуковых акадэміі.

Выдавецтвы пачалі зьяўляцца ўжо ў лягерох ДП. Тут трэба назваць «Зранку», канадзкую друкарню «Пагоня», а потым і Фонд Яна Пятроўскага, выдавецтвы Ўладзімера Пелясы і Янкі Золака ды некаторыя іншыя. Але пры сваёй нібыта немалой колькасці выдавецтвы не маглі пахваліцца часаваю працягласцю працы і аб'ёмам (выдавецтва У. Пелясы выдала толькі тры кніжачкі вершаў). Калі ж друкарня, ачоленая беларусам, рабілася прафэсійнаю, ейнай працы на беларускую дыяспару заміналі іншыя варункі, напрыклад адсутнасць у тае мясцовасці зарганізаванай грамады або аўтараў.

У нэкралёгу на Язэпа Альсевіча чытаем:

Пасля самахадовага выпадку памёр у шпіталі 6-га кастрычніка 1976 г. у веку 74 гадоў сьв. пам. Язэп Альсевіч, собсьнік друкарні «Доррэго», энэргічны прамысловец. [...] У Альсевіча не было ані прафэсіі, ані грошай, але была добрая галава на плячо. Даводзілася нялёгка. Браў працу, дзе траплялася. Бачыў вакол сябе гэтых-жа, як сам, эмігрантаў, у гэтых самых абставінах: Латышоў, Харватаў, Палякаў ды іншыя. У выніку сустрачаў з рознымі людзьмі ў гутарак зь імі надумаўся ўрэшце заснаваць друкарню. Наняў нейкі стары дом пры вуліцы Дорэга блізка да Авэніды Карыентэс у Буэнос-Айрэсе — хоць і не на надта рухлівым месцы, але як на пачатак было гэта зусім няблага. Спасярод сваіх рознанацыянальных знаёмых паабраў пару добрых друкароў. Пачаткі былі цяжкія, мовы гішпанскае ніхто ня ведаў, але

затое заказчыкі знаходзіліся, бо цэны ў друкарні былі памяркоўныя. Былі й заказы на друкі ў іншых мовах. Тэксты тады складаліся яшчэ ўручную, але прадпрыемства паступова расло, папоўнілася новымі друкарамі ды нат карэктарамі.

У часе апошняе вайны друкарня Альсевіча навет была адзінай, што магла выдаваць газеты й брашурны, а крыху пазьней — і кнігі, у 14 мовах (у тым ліку й беларускай).

Друкарня працавала бязь перапынку на тры зьмены. З часам былі дакупленыя новыя лінацыпы, лепшае абсталяваньне. Альсевіч стаўся друкаром-паліглётам, мог браць якія хаця заказы. [...] Друкавалася ў ягонай друкарні й кніга архіяпіскапа Апанаса Мартаса «Беларусь» (1966)⁸⁵.

Найбольш плённым за гісторыю эміграцыі сталася выдавецтва Беларускага інстытуту навукі й мастацтва, якое, што праўда, ня мае ўласнай тэхнікі, а толькі рыхтуе кнігі да выданьня і друкуе сваю прадукцыю ў розных прыватных беларускіх ды небеларускіх друкарнях.

Але пераважная колькасць кнігаў выходзіла так, як трапна зазначыў Янка Золак:

Выхад у сьвет кожнае друкаванае кніжкі беларускага аўтара на эміграцыі зьяўляецца для мяне (ды, гумаю, ня толькі для мяне, але й для кожнага сьведэмага беларуса) прыемнаю й радаснаю падзеяю. Прыемнаю й радаснаю зьяўляецца гэтая падзея для мяне ня толькі таму, што кніжка беларускага аўтара, а ў большай меры, што выдавецкія магчымасьці бела-

---

⁸⁵ Цяўлоўскі Э. Колькі слоў пра Язэпа Альсевіча (з жыцця беларусаў Аргентыны) // Беларус. 1977. № 237 (студзень). С. 6.

рускіх паэтаў і пісьменьнікаў на эміграцыі — мізэрныя: у нас няма сталага беларускага выдавецтва на эміграцыі, і кожны наш літаратар, калі хоча выдаць сваю кнігу, у большасьці выпадкаў павінен карыстацца выдавецтвам «Выдайсам!» (г.зн. выдаць за свой кошт) або чакаць адпаведнае нагоды, пакуль тая ці іншая арганізацыя зьбярэ троху сродкаў і зробіць яму ласку⁸⁶.

Адсутнасьць тэхнічнай базы сталася адною, але не адзіною прычыною таго, што літаратурная сытуацыя на эміграцыі бадай што паўтарыла літаратурную сытуацыю ў Беларусі пачатку стагодзьдзя з гэтак знаёмымі па Максіму Багдановічу паўтарыцельнымі курсамі ды заклікамі Максіма Гарэцкага «прозы, прозы».

Сапраўды, пераважная большасць пісьменьнікаў на эміграцыі — паэты, у адрозьненне ад сытуацыі ў сучасных ім літаратурах Амэрыкі, Францыі, Англіі, дзе заўважная перавага прэзаікаў над паэтамі. Па сутнасьці, толькі лічаныя зь пісьменьнікаў у дыяспары ніколі не пісалі вершаў. А. Галіна спрабаваў рыфмаваць на самым пачатку свайго літаратурнага шляху, у 1917—1920 г. Некаторыя паэты — М. Сяднёў, Я. Юхнавец, Р. Казак, М. Кавыль — спрабавалі сябе ў прозе, прычым ня толькі ў апавяданьнях, але й буйнейшых формах (аўтабіяграфічныя раманы). У. Случанскі стварыў гістарычную аповесьць (дакладней, адно першую частку) «Драбы» (Мэльбурн, 1958)⁸⁷. Янка Золак на-

⁸⁶ Золак Янка. «Далячынь» і «Васіль Каліна» У. Клішэвіча // Беларуская думка. 1965. № 8. С. 34.

⁸⁷ Козыр М. Сёе-тое // Беларус. 1963. № 81 (сьнежань). С. 5.

пісаў фантастычную аповесць «Віталія» (1984)⁸⁸. З часам у літаратуры з'явіліся й «чыстыя» прازیкі: Аляксандра Саковіч, Гіпаліт Няміга, Янка Шаkun.

Кастусь Акула, які таксама пачынаў зь вершаў (пад псеўданімам М. Козыр), — найбольш прыкметная постаць сярод прازیкаў эміграцыі: ён напісаў парадакумэнтальны раман «Змагарныя дарогі» (1962)⁸⁹, трылёгію «Гараватка» (1965—1981), бадай што адзіны ў эміграцыйнай літаратуры твор на тэму сучаснага жыцця дзяспары — вострасюжэтны раман «За волю» (1991) (раман «*паўстаў на руінах іншага твору, „Міс Корнфляўэр“*, які спачатку пісаў па-ангельску, а пасля адкінуў»⁹⁰), зборнік фальстонаў і п'есаў «Усякая ўсячына» (1984). Падчас працы над трылёгіяй Акула напісаў раман «*Tomorrow is Yesterday*» («Заўтра гэта ўчора») (1968)⁹¹ — першы й тым часам адзіны створаны беларускім аўтарам па-ангельску раман. Гэта што да раманаў. Англамоўных твораў іншых жанраў, асабліва паэзіі, больш. Тут у першую чаргу трэба згадаць такіх аўтараў, як Вера Запруднік і Мікола Янушэвіч.

Таронцкі ўнівэрсытэцкі часопіс «*Canadian Journal of the Humanities*» (1969, с. 360) назваў раман «Заўтра гэта ўчора» адной з трох кніг мастац-

⁸⁸ Юрэвіч Л. Літаратурная спадчына: новы ўгляд // Беларус. 1997. № 445 (чэрвень—ліпень). С. 7.

⁸⁹ Кушал Ф. Змагарныя дарогі // Беларус. 1962. № 75 (сакавік). С. 3; Кушал Ф. Змагарныя дарогі // Бацькаўшчына. 1962. 20 траўня. С. 4.

⁹⁰ Зь ліста К. Акулы да аўтара гэтай кнігі ад 26 ліпеня 1996. Захоўваецца ў прыватным архіве Л. Юрэвіча.

⁹¹ Юрэвіч Л. Сучасная літаратура беларускага замежжа. Кастусь Акула // Беларус. 1998. № 457 (верасень). С. 6—7.

кай літаратуры, якія прыцягнулі ўвагу чытацкай аўдыторыі ў 1968 годзе. Праз колькі гадоў у газэце «*Toronto Sun*» (12.07.1973) кнізе была прысьвечаная цэлая калёнка папулярнай у Канадзе аглядальніцы Труе Давідсан. Коротка перадаўшы змест рамана, яна зьвярнула ўвагу на тыя забойствы, зьдзекі, гвалт, што прынеслі беларусам і большавікі, і фашысты. Але, як піша далей аўтарка, «кніга містэра Акулы дае надзею, бо дае любоў».

Рэцэнзія канчаецца так: «Кожны канадзец мусіць прачытаць гэтую кнігу ды зрабіць усё магчымае для гэтых параненых душ і сэрцаў, каб яны змаглі пачаць новае жыцьцё. Сьвет заўсёды быў поўны пакутаў і сьмерці, і не выпадае наракаць на чужаземцаў, калі мы ня можам даць рады са сваймі ўласнымі злачынцамі й вар'ятамі. Кожнае жыцьцё, што зноў набыло сэнс тут, ёсьць перамога для Канады».

Фінансавыя й тэхнічныя праблемы з друкам аб'ёмных твораў спрычыніліся да таго, што А. Калубовіч пачаў актыўна друкавацца толькі пасля выхаду на пэнсію, што М. Сяднёў давёў да ладу й выдаў свае раманы, адно ачоліўшы беларускую сэкцыю радыё «Свабода», што проза А. Кавалеўскага, А. Галіны, У. Сядуры, Я. Золака, М. Цэлеша і Я. Юхнаўца, гістарычная публіцыстыка Ю. Віцьбіча засталіся ў рукапісах.

Вядома, з паэзіяй было не нашмат лягчэй (У. Дудзіцкі, М. Вярба ня выдалі ніводнага зборніка, спадчына А. Салаўя была сабраная па ягонай сьмерці), але тут пэўным выйсьцем сталіся пэрыядычныя выданьні, газэты й часопісы, што друкавалі вершы, апавяданьні, рэцэнзіі, перадрукоўвалі на сваіх бачынах

творы клясыкаў літаратуры. У першую чаргу, гэта газеты «Бацькаўшчына» й «Беларус».

VIII

Але перад тым, як разгледзець ролю пэрыядычных выданняў у літаратурным руху, неабходна ўбачыць дынаміку таго руху у, так бы мовіць, «кніжным» варыянце, пачаўшы ад 1946 г., зь лягероў ДП, бо бэрлінскія выданьні разгледжаны ў грунтоўнай кнізе Ю. Туронка⁹². Пры адлюстраваньні дынамікі нас будуць цікавіць ня толькі колькасьць мастацкіх выданняў за год, але таксама іхны жанравы падзел (проза, паэзія, драматургія, мэмуары, пераклады), суадноснасьць арыгінальных выданняў і перадрукаў клясычных твораў.

1946. Гэты год, як і пазьнейшыя лягерныя гады, вылучаўся адметнаю актыўнасьцю друкаваньня, і ня толькі мастацкіх твораў. Пазыцый было багата, але кнігі пераважна рабіліся невялікімі па памеры, ня болей за 30 бачынак, і малым накладам. Асабліва багата выдавалася драматычных абразкоў, як арыгінальных, гэтак і з клясычнае літаратуры, што тлумачылася практычнымі

⁹² Туронак Ю. Беларуская кніга пад нямецкім кантролем (1939—1944). Менск, 2002. 144 с.

мэтамі, у першую чаргу школьнымі й скаўцкімі патрэбамі.

Проза: А. Змагар. *Рэпка*; С. Коўш. *Тры легенды*; С. Хмара. *Аб багох крывіцкіх сказы*; С. Юстапчык. *Усяночная*; **Паэзія:** А. Салавей. *Зьвіняць званы Сьвятой Сафіі*; **Драматыргія:** Н. Арсеньнева. *Сіротка Гануля*; *Сьвятаслаў Залужны*⁹³. *Навагодня запрасіны*; С. Залужны. *У Купальскую ноч*; А. Кавалеўскі. *Вясновы жук, Лекар мімаволі, Ліхадзейка*; Якуб Косаўскі. *Да бліжніх*; В. Таполя. *Сьнягурка й Мурка*; **Клясыка:** М. Багдановіч. *Апокрыф*; В. Дунін-Марцінкевіч. *Пінская шляхта*; Я. Колас. *Выбраныя вершы* (кірыліцаю й лацінкаю); М. Машара. *Сьмерць Кастуся Каліноўскага*; *Тарас на Парнасе*; Н. Чарнушэвіч. *Дзіва*; **Пераклады:** Р. Кіплінг. *Маўглі*; О. Уайльд. *Дзіця-зорка*.

1947. Зьявіліся першыя арыгінальныя паэтычныя зборнікі — тых паэтаў, якія на доўгія гады

будуць вызначаць твар эміграцыйнай паэзіі. **Проза:** А. Змагар. *Случчакі*; **Паэзія:** Н. Арсеньнева. *Выбраныя вершы*; Хв. Ёльляшэвіч. *Песьні выгнаньня*; М. Кавыль. *Ростань*; Р. Крушына. *Лебедзь чорная*; М. Сяднёў. *На край сьвятла, Спадзяваньні, У акіяне ночы, Цень Янкі Купалы*; **Драматыргія:** Н. Арсеньнева. *Кастусь Каліноўскі*; Н. Арсеньнева,

⁹³ Псеўданім Хведара Ёльляшэвіча.

М. Куліковіч. *Бацькаўшчына*; Янка Быліна. *Выбары старшыні*; А. Кавалеўскі. *Шапка-няўгледка*; Т. Лебяда. *Загубленае жыцьцё*; **Клясыка**: М. Багдановіч. *Выбраныя вершы*; В. Дунін-Марцінкевіч. *Залёты*; В. Дунін-Марцінкевіч. *Пінская шляхта*; Я. Купала. *Паўлінка*; **Пераклады**: Д. Дэфо. *Рабінзон Круза*; Парсіваль, *сярэдневяковая легенда*; Р. Стывэнсан. *Чортава бутэлька*; О. Уайльд. *Шчасьлівы прынец*.

1948. Патрэбы ў літаратуры былі настолькі вялікія, што адразу дзьве кнігі — зборнічак М. Сяднёва *Спагзьяваньні* й кніга С. Хмары *Аб багох крывіцкіх сказы* — былі перавыдадзены наноў. **Проза**: Хв. Ёльляшэвіч. *Апавяданьні*; А. Кавалеўскі. *Блакітная Вілія*; С. Коўш. *Запавет бацькі*; В. Таполя. *Маці*; С. Юстапчык. *Каханы горад*; **Паэзія**: А. Салавей. *Сіла гневу*; **Драматургія**: А. Кавалеўскі. *Госьці з Тунісу*; **Клясыка**: *Тарас на Парнасе*; Ф. Аляхновіч. *Шчасьлівы муж*; У. Дубоўка. *Трысьцё*; Я. Купала. *Курган*; В. Ластоўскі. *Думы й кроў*.

1949. Гэты й наступныя гады — час разьезду зь лягероў, уладжваньня жыцьця на новых месцах. **Проза**: С. Хмара. *Сказы Бацькаўшчыны*; **Паэзія**: Н. Арсеньнева. *Жоўтая восень*; С. Хмара. *Мы*; **Клясыка**: *Энэіда навыварат*; У. Дубоўка. *Вершы* (пяць (!) адрозных адзін ад аднаго выданьняў); У. Жылка. *Тэстамэнт*. **Пераклады**: Дж. Суіфт. *Падарожжа Гулівэра да волатаў у краіне Бробзынгнаг*.

1950. **Проза**: Ю. Жывіца. *Сын*; Н. Змагарка. *Памятай Бацькаўшчыну!*; **Клясыка**: У. Жылка. *Уяўленьне*.

1951. **Проза**: Ю. Жывіца. *Празь сьлёзы*; **Клясыка**: Я. Купала. *Магіла льва*; Я. Купала. *Паўлінка*.

1952. Самыя прыкметныя зьявы — першае кніжнае выданьне газеты «Бацькаўшчына» і выданьне паэмы Я. Коласа з уступным артыкулам А. Адамовіча. **Клясыка:** М. Багдановіч. *Апокрыф*; М. Зьніч. *Здрага*; П. Нячай. *Іржа*; Я. Колас. *Новая зямля*; Л. Родзевіч. *Зьбянтэжаны Саўка*.

1953. Выдавецтва «Бацькаўшчына» працягвае выдаваць грунтоўна падрыхтаваныя клясычныя творы. У працы задзейнічаныя ня толькі лепшыя прафэсійныя сілы, але й тэхнічныя ды матэрыяльныя сродкі, што пачынае выклікаць нараканьні з боку эміграцыйных пісьменьнікаў, якія ня ў стане выдаць уласныя творы⁹⁴. **Клясыка:** У. Жылка. *Творы*; Я. Купала. *Раскіданае гняздо*; Я. Купала. *Тутэйшыя*; А. Мрый. *Запіскі Самсона Самасуя*.

1954. **Паэзія:** М. Кавыль. *Паг зорамі белымі*; **Клясыка:** В. Дунін-Марцінкевіч. *Пінская шляхта*; Л. Калюга. *Нядоля Заблоцкіх*; М. Чарот. *На вёсцы*.

1955. У пэўнай ступені год стаўся пераломным у прызнаньні наяўнасьці эміграцыйнай літаратуры самімі эмігрантамі. Гэта выявілася ня толькі ў прыватнай ініцыятыве Ўладзімера Пелясы (выданьні на ўласныя грошы з камэрцыйнаю мэтаю зборнічкаў паэзіі М. Сяднёва, Я. Юхнаўца і, годам раней, М. Кавыля),

⁹⁴ Юрэвіч Л. Архіўная кніга. Нью Ёрк, 1997. С. 269.

але і ў выданні «Бацькаўшчынаю» альманаху «твораў беларускіх эміграцыйных паэтаў і пісьменьнікаў» *Ля чужых берагоў*. **Проза:** Ю. Жывіца. *Песьня салаўя*; **Паэзія:** М. Сяднёў. *Ля ціхай брамы*; Я. Юхнавец. *Шорах моўкнасьці*; **Драматургія:** Н. Арсеньнева. *Пралёг у будучыню, Сваты*; П. Звонны. *Спатканьне 1955 году*; **Клясыка:** Я. Колас. *Сымон Музыка*; Я. Купала. *Спагчына*.

1956. **Проза:** Ю. Віцьбіч. *Плыве з-пад Сьвятое гары Нёман*; **Драматургія:** Н. Арсеньнева. *Кастусь Каліноўскі*; **Клясыка:** Власт. *Творы*. **Пераклады:** Г. Сянкевіч. *Quo vadis*.

1957. **Проза:** Я. Шакун. *Сьлед пярэ*; **Паэзія:** Р. Крушына. *Выбраныя творы*; **Драматургія:** Данат Баян. *Сьвяты вечар*; Д. Баян. *Цяжкія дні*; **Клясыка:** Я. Колас. *У Палескай глушы*; **Мэмуары:** В. Рагуля. *Успаміны*.

1958. **Проза:** У. Случанскі. *Драбы*; **Драматургія:** Д. Баян. *Пагарунак*; Д. Баян. *Бяссонны*; **Клясыка:** Л. Случанін. *Рагнеда*.

1959. **Драматургія:** Д. Баян. *Цыганскае шчасьце*; В. Пануцэвіч. *Дзед Мароз*; **Клясыка:** А. Кулакоўскі. *Дабрасельцы*.

1960. **Паэзія:** М. Кавыль. *Першая рана*; **Клясыка:** М. Багдановіч. *Вянок*.

1961. **Проза:** Я. Юхнавец. *Новая элегія*; 6 зборнікаў Ю. Жывіцы: *Аггалосьсе*; *Кошык*; *Расказы* (вып. 1—3); *У санаторнай белі*; **Паэзія:** М. Кавыль. *Цяжкія думы*.

1962. У гэтым годзе выйшаў першы эміграцыйны раман і апошняя кніга з сэрыі перавыданняў «Бацькаўшчынаю» клясыкі. З гэтага часу пера-

вага ў выданьні літаратуры дзяспары выдавочная. **Проза:** К. Акула. *Змагарныя дарогі*; яшчэ 8 зборнікаў прозы Ю. Жывіцы: *Журавель*; *Па чужых кутках*; *Сын*; *Сьвеціць у тумане* (3 выпускі); *Умелы падыход*; **Паэзія:** А. Змагар. *Да згоды*; У. Сноп. *Маці маёй роднай*; **Драматыргія:** А. Змагар. *Змагарны шлях*; М. Міцкевіч. *Калядны вечар*; М. Міцкевіч. *Цудоўная ноч*; **Клясыка:** А. Гарун. *Матчын Дар*; **Мэмуары:** Я. Гэрмановіч. *Кітай—Сібір—Масква*.

1963. **Проза:** Ю. Жывіца. *Зь вінтоўкай у руках*; *Песьні салаўя*; *Пушча шуміць*; **Паэзія:** А. Змагар. *Да згоды*; Р. Крушына. *Вячорная лірыка*.

1964. **Проза:** У. Глыбінны. *На берагах паг сонцам*; Ю. Жывіца. *Новая хата*; *Носьбіт ідэі*; **Паэзія:** В. Адважны. *Князь і лапаць*; У. Клішэвіч. *Далячынь*; **Драматыргія:** А. Змагар. *Дзень маці*.

1965. **Проза:** К. Акула. *Гараватка: Дзярлівая птушка*; А. Змагар. *Вызвольныя шляхі*; М. Цэлеш. *Дзесяць апавяданьняў*; **Паэзія:** У. Клішэвіч. *Васіль Каліна*; **Клясыка:** В. Быкаў. *Мёртвым не баліць*; **Мэмуары:** П. Сыч. *Сьмерць і салаўі*.

1966. Пабачыла сьвет толькі адна кніга, але надта важная для літаратурнага руху: успаміны Я. Германовіча ў перакладзе ў польскую мову.

1967. **Проза:** А. Жменя. *Кветкі і церні жыцця*; **Паэзія:** Я. Ролсан. *Паэма пра Міхася і Ахрэма*; Я. Юхнавец. *Калюмбы*; **Драматургія:** М. Кавыль. *Лясная казка*; **Пераклады:** Плятон. *Выбраныя дыялогі*.

1968. Яшчэ адна важная падзея ў **прозе:** выданьне англамоўнага рамана К. Акулы *Tomorrow is Yesterday*; **Паэзія:** Р. Крушына. *Хвіліна роздуму*; **Мэмуары:** П. Палягошка. *Успаміны з жыцця паг савецкай уладай і з пабудовы Беларускага каналу*.

1969. **Мэмуары:** Успаміны Я. Гэрмановіча (выдадзены ў літоўскай і італійскай мовах).

1970. **Пераклады:** Плятон. *Выбраныя дыялогі*.

1972. **Проза:** У. Глыбінны. *На Сьвятой зямлі*; Ю. Жывіца. *За белым плотам*; **Паэзія:** Р. Крушына. *Вясна ўвосень*.

1973. **Проза:** А. Змагар. *Лесавікі*; А. Саковіч. *Браты*; **Паэзія:** В. Адважны. *Байкі і іншыя вершы*; **Пераклады:** Плятон. *Выбраныя дыялогі*.

1974. **Проза:** К. Акула. *Гараватка: Закрываўленае сонца*; **Паэзія:** Р. Крушына. *Дарогі*.

1975. **Проза:** Ю. Стукалич. *Мы дойдём!*; **Паэзія:** Р. Крушына. *Сны і мары*; М. Сяднёў. *Патушаныя зоры*; **Клясыка:** М. Гарэцкі. *Выбраныя творы*; **Пераклады:** Плятон. *Выбраныя дыялогі*.

1976. Мастацкая проза пачынае саступаць месца ўспамінам. **Мэмуары:** С. Коўш. *Лягер Ватэнштэт*; Я. Малецкі. *Паг знакам Пагоні*; **Пераклады:** Плятон. *Выбраныя дыялогі*.

1977. **Пераклады:** Плятон. *Выбраныя дыялогі*.

1978. **Мэмуары:** В. Жук-Грышкевіч. *25-га Сакавіка*; **Пераклады:** Марк Аўрэліюс. *Роздумы*.

1979. З гэтага году БІНІМ распачынае сэрью «Беларускія пісьменьнікі на эміграцыі», якая ня толькі актывізуе літаратурны працэс, але й пэўным чынам падсумоўвае яго. Пачынаюць падрахоўваць уласныя набыткі й самі пісьменьнікі. **Паэзія:** Н. Арсеньнева. *Між берагамі*; Я. Золак. *Творы. Том першы*; **Мэмуары:** У. Глыбінны. *Паэта з Божай ласкі. Успаміны і роздум пра Язэпа Пушчу.*

1980. **Проза:** С. Коўш. *Русальчына бальяда*; **Паэзія:** Я. Ролсан. *Кліч.*

1981. **Проза:** К. Акула. *Гараватка: Беларусы, вас чакае зямля*; **Паэзія:** *Неганетая песня. Жыцьцё й літаратурная спадчына Хведара Ёльяшэвіча*; Я. Золак. *Творы. Том другі*; **Мэмуары:** С. Коўш. *Беларускі лягер у Ватэнштэт*; **Пераклады:** Плятон. *Політэя.*

1982. **Паэзія:** А. Салавей. *Нятускная краса. Збор твораў*; **Мэмуары:** Л. Галяк. *Успаміны. Кн. 1*; Янка Купала і Якуб Колас. *Вянок успамінаў пра іх.*

1983. **Проза:** У. Глыбінны. *Паг лебядзіным знакам. Аповесьць пра Максіма Багдановіча*; **Мэмуары:** Л. Галяк. *Успаміны. Кн. 2.*

1984. **Проза:** К. Акула. *Усякая ўсячына*; **Мэмуары:** Я. Ролсан. *З глыбінь мінулага.*

1985. **Проза:** М. Сяднёў. *Раман Корзюк*; **Паэзія:** М. Сяднёў. *Ачышчэньне агнём*; **Мэмуары:** А. Змагар. *Мае ўспаміны.*

1986. **Проза:** А. Змагар. *Случчына ў вагні. Раман у 4-х квадрах*; А. Саковіч. *У пошуках праўды*; С. Хмара. *Аб Багох Крывіцкіх сказы*; **Мэмуары:** А. Калубовіч. *На крыжовай гарозе.*

1987. **Проза:** М. Сяднёў. *І той дзень надышоў*; **Паэзія:** Я. Юхнавец. *Творы. Том першы.*

1988. Мэмуары: Я. Пятроўскі. *Мэмуары. Стагодзьдзе ў рэспубліцы. Кніга першая.*

1989. Паэзія: А. Бярозка. *Агзінаццаць вершаў;* М. Сяднёў. *А часу больш, чым вечнасьць;* Я. Юхнавец. *Творы. Том другі;* **Пераклады:** Яр Славутыч. *Выбранае.*

1990. Паэзія: М. Кавыль. *Міжагнёўе. Выбраныя творы;* Я. Юхнавец. *Творы. Том трэці.*

1991. Проза: К. Акула. *За волю;* **Паэзія:** У. Случанскі. *Аброк Кіеву;* У. Случанскі. *Братчына;* **Мэмуары:** Я. Пятроўскі. *Мэмуары. Кніга другая.*

1992. Мэмуары: К. Мерляк. *Дзейнасьць Кастуся Мерляка на эміграцыі. Праніклівасьць і практычны падыход;* **Клясыка:** Л. Геніюш. *Вершы.*

1993. Год, калі палітычныя зьмены ў Беларусі карэнным чынам паўплывалі на літаратурны рух на эміграцыі. З гэтага часу пісьменьнікі дзяспары імкнуцца выдаваць і перавыдаваць свае творы ў Беларусі. У краінах расьсяленьня друкуецца няшмат, але надрукаванае мае свае адметнасьці: гэта або сапраўды новыя мастацкія тэксты, або ўзятыя з архіваў і ўпарадкаваныя з мэтай падвесьці рысу пад творчасьцю памерлага пісьменьніка. **Паэзія:** Я. Юхнавец. *Дань майго часу.*

1994. Паэзія: У. Дудзіцкі. *Напярэймы жаданьням. Збор твораў.*

1995. Проза: М. Цэлеш. *Хмары над Бацькаўшчынаю.*

1996. Драматургія: Я. Юхнавец. *Драматычныя начыркы;* **Мэмуары:** Б. Рагуля. *Беларускае студэнцтва на чужыне;* Ю. Віцьбіч. *Антыбальшавіцкія паўстаньні і партызанская барацьба на Беларусі.*

1997. Выданьнем *Архіўнай кнігі* БІНІМ распачынае мэтанакіраваны збор і апрацоўку архіваў пісьменьнікаў дыяспары. **Проза:** У. Глыбінны. *Вялікія дарогі* (таксама «архіўнае» выданьне); **Мэмуары:** Я. Пятроўскі. *Мэмуары. Кніга трэцяя*.

1998. **Проза:** Л. Крывічанін. *Беларусізацыя паг №*; **Мэмуары:** Я. Кіпель. *Эпізоды*.

1999. **Мэмуары:** *Беларуская мэмуарыстыка на эміграцыі*.

Як няцяжка заўважыць, значная частка аўтараў з складзенага намі сьпісу *Пісьменьнікі на эміграцыі* не адлюстравана ў «кніжным» сьпісе, г.зн. яны не выдрукавалі ніводнай мастацкай кнігі, хоць актыўна друкаваліся на бачынах газэтаў і часопісаў — «Конадняў», «Сакавіка», «Баявой Ускалосі», «Бацькаўшчыны», «Беларуса» ды іншых. Сярод імёнаў, міма якіх звычайна праходзяць дасьледчыкі літаратуры эміграцыі нават у аглядных артыкулах, варта згадаць паэтаў Рыгора Данілеўскага⁹⁵, А. Будзіча⁹⁶, Я. Макарэвіча⁹⁷, Я. Сокала⁹⁸, прэзаікаў М. Вольнага⁹⁹, Н. Змагарку¹⁰⁰, Г. Нямігу¹⁰¹, Міхася Дубка¹⁰², Сьвітазянку¹⁰³, С. Жамойду¹⁰⁴.

⁹⁵ Бацькаўшчына. 1948. 11 красавіка. С. 3, 30 траўня. С. 3; Беларус. 1977. № 247 (лістапад). С. 5—6.

⁹⁶ Бацькаўшчына. 1952. № 15—16 (Вялікдзень). С. 9; 7—14 верасьня. С. 4; 1954. 5 сьнежня. С. 2.

⁹⁷ Новае жыцьцё. 1952. № 13—14. С. 5, 7—8.

⁹⁸ Напагатове. 1949. № 3 (сакавік). С. 5.

⁹⁹ Бацькаўшчына. 1948. 16 траўня. С. 3.

¹⁰⁰ Тамсама. 1952. 16 лістапада. С. 3.

¹⁰¹ Тамсама. 1952. 7—14 верасьня. С. 5—6.

¹⁰² Віці. 1953—1954, № 5—6.

¹⁰³ Бацькаўшчына. 1948. 5 чэрвеня.

¹⁰⁴ Шыпшына. 1950. № 9. С. 26—28.

***

Далёка не заўсёды адсутнасьць уласнай кнігі ці часьцейшых публікацый у друку тлумачылася творчай неактыўнасьцю. Унутранае жыцьцё супольнасьці эміграцыйных пісьменьнікаў мела адмоўныя бакі, характэрныя, відаць, для ўсіх творчых калектываў. Гэткія нехрэстаматычныя старонкі гісторыі літаратуры дзяспары, разам з паглядамі на творчасьць асобных яе прадстаўнікоў, — у лисьце-рэцэнзіі Юркі Віцьбіча да А. Каханюўскага (23.06.1956 г.) на адну з найбольш клясычных, нібыта ўзорных літаратурных публікацый — мюнхенскі альманах «*Ля чужых берагоў*»¹⁰⁵:

Глыбокапаважаны Спардар Каханюўскі!

Бадай цалкам падзяляю Ваш пагляд на альманах «Ля чужых берагоў». У ім гэтулькі хібаў, што цяжка ў лисьце на ўсіх нават коратка затрымацца, але ўсё ж паспрабую.

Па-першае, чаму «Ля чужых берагоў»? Хіба чужыя для нас, беларускіх палітычных эмігрантаў, берагі ЗША, якія сымбалізуе сабой Статуя Волі — падарунак Дзядзьку Сэму ад Марыянны ў фрыгійскім

Р. і В. Жук-Грышкевічы каля помніка тысячагодзьдзя Беларусі ў Мідлэндзе (штат Антарыё, Канада). Здымак 1980-х гадоў.

¹⁰⁵ Юрэвіч Л. Архіўная кніга. Нью Ёрк, 1997. С. 391—401.

каўпаку? Няўжо чужыя для нас Нотр-Дам і Лувр? Хіба не расчуляць сапраўднага беларуса Вэстмінстэрскае Абацтва ў Брытанскі Музэй, у якім ён убачыць Біблію Францішка Скарыны? А можа, чужы для нас Адвечны гораг з крушніямі Калізею? Мы арганічна ня можам не любіць сваю родную Сьвятую Сафію, але, разам з тым, мы паважаем, любім і Айя-Сафію ў Стамбуле ў сабор Сьвятога Пётры ў Ватыкане. А хіба чужыя для нас Джордж Ноэл Гардон Байран і Ёсаак Ньютон, Онорэ дэ Бальзак і Эжэн Дэлякруа, Ёмануіл Кант і Людвіг ван Бэтховэн, Санты Рафаэль і Алігьеры Дантэ? Яны зьяўляюцца агульначалавецкім, а значыцца, і нашым беларускім здабыткам ды гонарам. Няма нічога больш шкоднага, як самаізаляваны ад чалавецтва ўвогуле, а ў сувязі з гэтым абмежаваны, падсьлепаваты патрыятызм. Напрыклад, вельмі прыгожая нашая нацыянальная вопратка, але мы ўсё-ж не гадаем да яе лапці ды ў дадатак не прычэсваемся пры гэтым пад каўтун. Таму тья местачковыя мудрагелі, што вынайшлі гэты заглавак, нагадваюць мне толькі «володимерского богомаза» з апавяданьня Ёвана Гарбунова, які заўважыў: «Конечно, Рим, чай, хороший город, но далеко ему до нашего Володимера». [...]

Няўдалы заглавак падкрэсьлівае ня менш няўдалы малюнак Міхася Наўмовіча на агортцы, дзе хваля (беларуская палітычная эміграцыя) б'ецца грудзьмі аб чужы, каменны, жорсткі, няўтульны бераг. А зьверху над хваляй горда лётаюць два птахі, якія чамусьці падобныя да альбатросаў, хоць, як вядома, яны найбольш пашыраныя ў паўднёвым паўкульлі. Прыпушчаю, што Вы згадваеце, якія літаратары маюцца тут на ўвазе, але ва ўсякім разе ня Віцьбіч.

Пераходжу да ўступнае зацёмкі — «Аг Выдавецтва». Перадусім ужываць у дадзеным выпадку вялікую літару ў слове «выдавецтва» — сьведчыць толькі

аб нясьціпласьці, але справа нарэшыце ня ў гэтым. Ананімовы аўтар гэтае зацёмкі даволі шчыра агзначае, што «прыкладам, Натальлі Арсеньневай адведзена найбольшае мейсца» (бедная беларуская мова! — Ю. В.), а іншыя аўтары ўсяго толькі фігуранты — «выразлі жаганьне фігураваць у альманаху».

Між іншым, вельмі добра тлумачыць гэты тэрмін «фігурант» «Словарь иностранных слов» (Москва, 1949), у якім на с. 683 зазначана: «Фигурант... 2. актёр без слов, статист; 3. лицо, не имеющее действительного значения и выдвигаемое вперёд лишь для видимости». Увогуле гэтая зацёмка складаецца вылучна з узаемна-забойчых супярэчнасьцяў, якія зразумець цяжка ня толькі з дапамогай элемэнтарнае лёгікі, але, фігуральна кажучы, лёгарытмічная лінейка тут не дапаможа. Аднак нават эзопава мова не захоўвае белых ніткаў.

Далей ідзе артыкул, а можа таксама зацёмка, сп. Др. Ст. Станкевіча «Аб беларускай літаратуры на эміграцыі», пра якую мне ўжо давлялося прыгадваць у сваім нарысе «Ўрачыста панясём цымбалы мнагазвонныя»¹⁰⁶. Пачынаецца гэтая зацёмка страфой Натальлі Арсеньневае:

О Беларусь, хай так,
мы зь верай
Цябе і ў далеч панясём...

Па-першае, складаецца такое ўражаньне, што хай ты й Беларусь (гэтакя ды разгэтакя), але, тым ня менш, мы, маўляў, ад цябе не адмаўляем. Па-другое, выклічнік «о!», гэтак характэрны для часоў нашаніўства, сёньня сьведчыць толькі аб кепскім мастацкім гусьце. Чамусьці мімаволі прыгадваецца:

Екатерина Великая! О!
Поехала в Царское Село...

¹⁰⁶ Бацькаўшчына. 1956. 20 траўня.

І калі паважны аўтар прагмовы лічыць, што гэтая страфа Натальлі Арсеньневае зьяўляецца totto ўсяе нашае эміграцыйнае літаратурнае творчасці, дык ён аніякае рацыі ня мае. Ёсьць іншыя радкі нашых эміграцыйных паэтаў, якія з агнаведнай праўдзе шчырасьцю й куды большаю мастацкай сілай агбіваюць у сабе існасьць нашае эміграцыйнае літаратуры. Урэшце—рэштаў, у тае—ж Натальлі Арсеньневае ёсьць куды мацнейшыя патрыятычныя вершы.

Не хачу хлусіць, мне прыемна, што сп. Др. Станіслаў Станкевіч у добрым пляне прыгадвае і Юрку Віцьбіча й «Шыпшыну», але, разам з тым, ня цешуся з гэтае прычыны. Па—першае, магчыма, нельга сёння амінуць Віцьбіча й «Шыпшыну», па—другое, прыпушчаю, што тут усё—ж ёсьць спроба залічыць іхныя высілкі да свайго партыйнага капіталу. [...]

Цяпер аб супрацоўніках, фігурантах, як і аб тым, каго альманах зыгнараваў.

Дзе Сяргей Хмара? Можна ўсяляк ставіцца да яго як да палітыка, але замоўчваньне яго як паэта зьяўляецца проста гзіччай недарэчнасьцю. Надзвычай паказальна, што ўсялякі без вылучэньня акупант Беларусі (паляк, расеец, немец) саджаў Сяргея Хмару за краты, а таму ён больш за іншых мае права пісаць:

Усьцяж Беларусь!
 Беларусь на губах,
 у сэрцы—ж —
 Чорная здрада!

і далей у аграс тых—жа рознакаляровых калябарантаў:

Бэрлін, Масква ці Варшава —
 Хто даражэй дасьць, напоіць каня
 Ё Нёмане...
 Кажнаму крыкніце «Слава!»

Дарэчы, мне вельмі прыемна, што ў трэцім нумары «Шыпшыны» надрукаваны гэты верш Сяргея Хма-

ры «Беларусь», які зьяўляецца клясычным узорам палітычнае паэзіі, патрыятычнага мастацтва. Урэшце—рэштаў, ён успрымаецца як паэтычны маніфэст «Баявое Ёскалось».

Чаму ў прагмове да альманаху не прыгадваецца «Баявая Ёскалось» (і сустань, і часаніс), якая, падабаецца гэта каму ці не, але не выпадковая — жыцьцёвая, апырычная? Аніякае замоўчваньне для яе ня страшнае, але той, хто яе спрабуе замоўчваць, згубіў пачуцьцё рэальнага, вызнае толькі сваю парахвію і ейнага айца настаяцеля. Зазначу, што «Баявая Ёскалось» на сваіх старонках абражала «Шыпшыну», але затое апошняя на сваіх старонках заўсёды з шчыраю сымпатыяй ставілася да «Баявое Ёскалось». Прыгадваецца й тое, што ўсе «крывічы», разам узятыя, гэтулькі ня кпілі зь Юркі Віцьбіча, колькі Сяргей Хмара ў розных сваіх гумарыстычных выданьнях. Але ўсё гэта аніак не перашкаджае мне бачыць у асобе Сяргея Хмары і ў «Баявой Ускалось» хаўрусніка, сябра ў супольным змаганьні за ажыцьцяўленьне Акту 25 Сакавіка.

Чаму адсутнічае таленавіты паэт Янка Юхнавец і ня менш таленавіты празаік Я. Юхневіч? Як літаратар параўнальна малады, Янка Юхнавец стаіць непараўнальна вышэй за «престарелого» паэта Рыгора Крушыну. Калі чытаеш, напрыклад, «Калыханку» Крушыны (часаніс «Зьніч»), дык прыгадваецца нашая народная прыказка: Раскальхаўся, як Брацкі звон.

Аднак і гэта не адпавядае праўдзе. Брацкі звон, як вядома, мае непасрэднае гачыненьне да Брацкага манастыра ў Магілёве, і гэта ён заклікаў да паўстаньня 1661 г., якім кіраваў Пара-Левановіч. Гэтая прыказка — адна з нашых найпрыгажэйшых паэтычных прыказак, да якое Крушыне вельмі далёка. Калісьці «Шыпшына» адмовілася зьмясьціць на сваіх старонках «клясычны» верш Рыгора Крушыны «Камары», які ўсё ж пазьней знайшоў прытулак у часанісе «Палесьсе». Калі

помніце, дык у гэтым сваім «патрыятычным» творы ён самаахвярна агдаецца на зьяданьне камарам, бо тыя нібы нагадваюць яму Беларусь ці то адмыслова прыляцелі адтуль, каб пасмактаць Рыгоравае крыві. Увогуле — ешце мяне, мухі з камарамі. Якая ўсё-ж «бяздонная» камарыная настальгія. Рыхцік той Муцый Сцэвола! Прывалок бы яшчэ з сабой на эміграцыю й пару клапоў. Аднак гэта адхіленьне ўбок.

На маё колішняе запытаньне «Чаму ў альманаху адсутнічае Янка Юхнавец?» — адзін Х¹⁰⁷ мне адказаў: «Дзюркі ў небе з гэтае прычыны ня будзе». [...]

Дзе Мікола Вярба — аўтар гэтых узорных вершаў, як «Паміж пахучых руж», «Сьвятых — Сьвятым», «Дождж» і інш.? Прыгадваюцца апошнія радкі «Дажджу» Вярбы («Шыпшына», № 6). Мяне асабіста гэтыя глыбока паэтычныя радкі проста ўзрушылі:

Прагавіта вохкасыць піло поле ў грудзі.

Ля абразоў шапталі нешта людзі...

А дождж ішоў і біў у стрэхі глуха.

Дзе добры прэзаік Уладзімер Сядура? Можа, хто скажа, што ягонья «Вялікія дарогі» яшчэ ня скончаныя, а таму, паводле зацемкі ад выдавецтва, і ня зьмешчаныя. Няпраўда, бо ў Натальлі Арсеньневае зьмешчана шмат урыўкаў, а паміж імі адзін нават мае характэрны назоў: «Прагмова да ненапісанае паэмы». Я ўжо не кажу пра тое, што гэты гістарычны твор прысьвечаны слаўным нацдэмам, і ўрыўкі ўладзімера Сядуры больш цэльныя, чым скончаныя творы некаторых іншых аўтараў, якія бездапаможна заблукаліся паміж сваімі героямі, абанкруціліся перад імі.

Дзе Янка Ліманоўскі — на гэты раз як аўтар назвычай цікавае працы пра Янку Купалу? Магчыма, Вам вядомая гісторыя гэтага твора, які аўтар меўся, паводле адмысловае просьбы аднаго з рэдактараў «Баць-

¹⁰⁷ Маецца на ўвазе С. Станкевіч.

каўшчыны»¹⁰⁸, змясьціць у ёй. Аднак некаторыя літаратары і «па-за-літаратары» зь Нью Ёрку наклалі на гэты твор сваё вэта, і аўтар вымушаны быў эміграваць, змясьціўшы яго на ўкраінскай мове ў газэце «Ўкраінскія Восьці». Прычына гэтага вэта — Ліmanoўскі неаб'ектыўна падышоў да колішніх згуртаваньняў на Бацькаўшчыне. Між тым, сп. Ліmanoўскі ў сваім лісьце да мяне згадзіўся пераапрацаваць апаведнае месца. Значыцца, справа палягае зусім ня ў гэтым, а ў іншым, агульназначным. І хоць прагмова сп. гр. Ст. Станкевіча й не пазбаўлена літаратурных вартасьцяў, але, разам з тым, нічога новага, раней незнаёмага, не дае, а ў той-жа час багаты па сваім зьмесьце артыкул Янкі Ліmanoўскага зьяўляецца каштоўным укладам у нашу літаратуру на чужыне.

Не забаронена таксама нікому па-свойму заглядацца на творчасць Ю. Жывіцы й С. Жамойды, але адно не паглядае сумневу, што іхныя творы з мастацкага боку нічым не ніжэйшыя за творы, напрыклад, Шынклера, Бужана, Абакшонка, Пасьядовіча, якія на Бацькаўшчыне грукаваліся ў часанісах. Да таго ж, аповесьць Ю. Жывіцы «Пушча шуміць» па-мастацку асьвятляе змаганьне нашага народу з польскімі наезнікамі.

Дзе Янка Золак? Нягледзячы на ягоныя дагэтуль ня жытыя «маладнякізмы», аб ім жа гэтак добра прыгадаў узвышэнец Г. Альгердзіч у сваім артыкуле «Нашчадкі й спадкаемцы» («Шыпшына», № 2).

Дзе Кавалеўскі, Вольны, Змагар, Саковіч, Шакун, Грэскі й г.г.? Пэўне ж, бракуе тактоўнасьці падысьці да большці менш маладога аўтара як роўны да роўнага, не абражаючы пры гэтым ягонага чалавецкага «я», дапамагаючы яму адначасна знайсці сваё літаратарскае «я».

І гэтак далей, і гэтак далей. [...]

---

¹⁰⁸ Таксама маецца на ўвазе С. Станкевіч.

ІХ

Шматлікія пэрыядычныя эміграцыйныя выданьні, а ў першую чаргу — газеты «Бацькаўшчына» й «Беларус» на сваіх бачынах зьмяшчаюць ня толькі непрачытаныя старонкі літаратурнага руху эміграцыі, але й надзвычай каштоўную інфармацыю пра саміх удзельнікаў гэтага руху — Міколу Абрамчыка¹⁰⁹, Антона Адамовіча¹¹⁰, Наталью Арсеньневу¹¹¹, Аляксея Вініцкага¹¹², Юрку Віцьбіча¹¹³, Язэпа Гладкага¹¹⁴, Язэпа Германовіча¹¹⁵, Хведара Ёльяшэвіча¹¹⁶, Лявона Карася¹¹⁷, У. Клуціцкага¹¹⁸, Міколу Куліковіча–Шчаглова¹¹⁹, Міколу Равенскага¹²⁰, Васіля Рагулю¹²¹, А. Ружанца–Ружанцова¹²², Веру Рыч¹²³, Алеся Салаўя¹²⁴, Аляксан-

¹⁰⁹ Бацькаўшчына. 1952. 6 і 7—14 верасня. С. 3—4.

¹¹⁰ Бацькаўшчына. 1959. 2 жніўня; Беларус. 1970. № 156 (красавік); 1980. № 273 (студзень).

¹¹¹ Беларус. 1962. № 73 (студзень). С. 3—4; 1983. № 314 (лістапад—сьнежань). С. 3, 7; 1990. № 375 (лістапад). С. 5.

¹¹² Беларус. 1973. № 191 (сакавік). С. 2.

¹¹³ Беларус. 1965. № 100 (ліпень). С. 3; 1969. № 151 (лістапад). С. 3; 1975. № 217 (травень). С. 4.

¹¹⁴ Беларус. 1972. № 185 (верасень). С. 4.

¹¹⁵ Беларус. 1970. № 162 (кастрычнік). С. 5.

¹¹⁶ Бацькаўшчына. 1948. 28 лістапада. С. 4; 1954. 27 сакавіка. С. 6; 1958. 9 лютага. С. 3.

¹¹⁷ Бацькаўшчына. 1955. 7 студзеня. С. 5.

¹¹⁸ Беларус. 1975. № 216 (красавік). С. 6.

¹¹⁹ Беларус. 1989. № 358 (красавік). С. 5.

¹²⁰ Бацькаўшчына. 1954. 18 красавіка. С. 4; 1955. 13 сакавіка. С. 3; 1953. 15 сакавіка. С. 4; Беларус. 1954. 6 сакавіка. С. 2.

¹²¹ Бацькаўшчына. 1954. 25 ліпеня. С. 5.

¹²² Бацькаўшчына. 1963. 1 верасня. С. 4.

¹²³ Бацькаўшчына. 1959. 13 верасня. С. 4.

¹²⁴ Беларус. 1979. № 263. С. 2; 1980. № 274 (люты). С. 1.

дра Стагановіча¹²⁵, Пятра Сыча¹²⁶, Масея Сяднёва¹²⁷, У. Сядуру–Глыбіннага¹²⁸, а. Пятра Татарыновіча¹²⁹, Сяргея Хмару¹³⁰, а. Чарняўскага¹³¹.

У шэрагу выпадкаў асобныя з прозьвішчаў можна знайсці ў энцыклапэдычных беларускіх выданнях апошняга часу (напрыклад, шасцітамовым даведніку «Беларускія пісьменнікі»), але й там ня толькі не назіраецца вычарпальнасць, пра што ўжо даводзілася пісаць¹³², але й маецца нейкая нелягічнасць: наяўнасць, напрыклад, артыкулу пра дробнага паэта А. Бярозку і адсутнасць згадкі пра паэта, прэзаіка, рэдактара й выдаўца Пятра Сыча.

Дарэчы, пра П. Сыча. Невытлумачальная рэч: укладальнік менскіх анталёгій эміграцыйнай літаратуры «Туга па радзіме» ды «А часу больш, як вечнасць» Барыс Сачанка надзвычай плённа скарыстаў мюнхенскі альманах «Ля чужых берагоў», дадаўшы асобныя творы, імёны, але выкінуўшы пры гэтым імя П. Сыча. Пэўна, давяраючы густу й ведам галоўнага рэдактара выдавецтва «Беларуская энцыклапедыя», якім на той час зьяўляўся Б. Сачанка, абмінулі імя пісьменьніка й складальнікі даведніка «Беларускія пісьменнікі». Мы

¹²⁵ Беларус. 1970. № 153 (студзень). С. 1.

¹²⁶ Бацькаўшчына. 1962. 28 кастрычніка.

¹²⁷ Беларус. 1965. № 101—102 (жнівень—верасень). С. 5; 1965. № 94 (студзень). С. 2.

¹²⁸ Бацькаўшчына. 1961. 7 студзеня (Праваслаўныя Каляды). С. 5.

¹²⁹ Беларус. 1956. 5 ліпеня. С. 2; 1971. № 170 (чэрвень). С. 3.

¹³⁰ Бацькаўшчына. 1960. 6 лістапада. С. 4.

¹³¹ Бацькаўшчына. 1961. 29 студзеня. С. 4.

¹³² Юрэвіч Л. Зацемкі на маргінэсе найноўшае гісторыі // Запісы БІНіМ. Нью Ёрк, 1999. № 24. С. 88—235.

ўсё ж возьмем на сябе сьмеласьць занатаваць біяграфію гэтага дзеяча, дадаўшы да гісторыі нашае літаратуры калі не яшчэ адну бачыну, дык прынамсі хоць яшчэ адную спасылку.

Альфрэд Пётра Сыч нарадзіўся 18 студзеня 1912 г. у сям'і Мар'яна й Марыі з Шакураў у Батурына Хаценчыцкай воласьці. Ахрышчаны ў мястэчку Їлья Вялейскага павету. Хроснымі бацькамі былі Адам Паўлюкевіч і Стэфанія з Барысевічаў Мордас. Пачатковую школу скончыў у роднай вёсцы, а сяміклясную — у Хаценчыцах.

У 1929 г. запісаўся ў Віленскі Ўнівэрсытэт на аддзяленьне філязофіі, аднак пасья двух год быў змушаны пакінуць навучаньне з прычыны хваробы маці, тады ўжо ўдавы. Ад гэтага часу, працуючы на гаспадарцы, стаўся супрацоўнікам віленскіх польскамоўных газэтаў. Адначасова з публіцыстыкаю П. Сыч распачаў і ўласна пісьменьніцкую дзейнасьць. Першы верш, у польскай мове, быў надрукаваны ў 1932 г. у віленскай газэце «Голас Люду». Ён пад артыкуламі, і пад мастацкімі творамі падпісваўся як *Петрэк Вілейскі*, а пазьней — крыптонімам *ПС* або сваім сапраўдным прозьвішчам. Быў блізка знаёмы з С. Рак-Міхайлоўскім, Б. Тарашкевічам.

У 1939 г. П. Сыч быў мабілізаваны ў польскую армію й крыху пазьней палонены бальшавікамі ў Ашмянах. Аднак з палону пашчасьціла ўцячы. Але пазьней ён быў арыштаваны й пасаджаны ў Вялейскую турму, потым перавезены ў Полацак, дзе й зачыталі прысуд: 10 гадоў лягеру. Пэўна, за антыкамуністычныя артыкулы.

Пасья былі лягеры ў Комі (да канца верасьня 1941 г.), скуль на падставе дамовы Сікорскага—

Майскага як польскі грамадзянін быў перакінуты спачатку ў Надволжжа, потым у Самарканд, дзе стваралася польская армія. Пэрсія, Эгіпет, Ірак, Сырыя, Лібан — вось прыкладная геаграфія шляху П. Сыча. У лютым 1944 г. разам з корпусам ген. Андэrsa ў рангу паручніка быў перакінуты ў Італію, браў удзел у баёх пад Монтэ-Касына. Быў чатыры разы паранены.

Па заканчэнні вайны корпус Андэrsa быў пераведзены ў Англію. Там П. Сыч (з 1946 г.) адразу далучыўся да беларускай працы. У 1951 г. пераехаў у Нямеччыну, дзе рэдагаваў сатырычны часопіс «Шарсыцень». Адным з першых, ад 1954 г., стаўся супрацоўнікам радыё «Свабода». Памёр у Нямеччыне 20 чэрвеня 1964 г.

Складаньне падобных біяграфій у стварэнні гісторыі нашае літаратуры эміграцыйнага пэрыяду надзвычай важнае, але часам на мяжы немагчымага — праз адсутнасць сваякоў, архіваў ды

Ю. Жывіца. Ляймэн (Заходняя Нямеччына). 1960-я гады.

іншых крыніцаў інфармацыі. Немалую дапамогу тут можа скласьці жалобная хроніка, якую поўніцца прэса дзяспары — нэкралёгі, спачуваньні, паведамленьні пра сьмерць, паніхіды, што датычаць Льва Акіншэвіча¹³³, Адварда Будзькі¹³⁴, Часлава Будзькі¹³⁵, Мікалая Вакара¹³⁶, Язэпа Варонкі¹³⁷, Аляксея Вініцкага¹³⁸, Леаніда Галяка¹³⁹, Язэпа Гладкага¹⁴⁰, Станіслава Грынкевіча¹⁴¹, Язэпа Гуткоўскага (Ізыдара Плашчынскага)¹⁴², Лукаша Дзекуць-Малея¹⁴³, Юльяны Дубейкаўскай¹⁴⁴, Хведара Ёльяшэвіча¹⁴⁵, Аўгена Кавалеўскага¹⁴⁶, Васіля Камароўскага (Вярбіны)¹⁴⁷, Сымона Кандыбовіча¹⁴⁸, Івана Касяка¹⁴⁹, Яўхіма Кіпеля¹⁵⁰,

¹³³ Беларус. 1980. № 283—284 (лістапад—сьнежань). С. 3.

¹³⁴ Беларус. 1958. 30 верасьня. С. 2; Бацькаўшчына. 1958. 19 кастрычніка. С. 4; 16 лістапада. С. 3—4.

¹³⁵ Беларус. 1986. № 328 (студзень—сакавік). С. 7.

¹³⁶ Беларус. 1970. № 160 (жнівень). С. 6.

¹³⁷ Бацькаўшчына. 1952. 14 чэрвеня, 20 ліпеня.

¹³⁸ Беларус. 1972. № 188 (сьнежань). С. 6; 1973. № 189 (студзень). С. 5.

¹³⁹ Беларус. 1980. № 277 (травень). С. 6.

¹⁴⁰ Беларус. 1972. № 184 (жнівень). С. 2; № 185 (верасень). С. 4.

¹⁴¹ Бацькаўшчына. 1966. № 2 (чэрвень). С. 5.

¹⁴² Беларус. 1986. № 328 (студзень—сакавік). С. 7.

¹⁴³ Беларус. 1955. 20 верасьня. С. 4.

¹⁴⁴ Беларус. 1969. № 151 (лістапад). С. 4.

¹⁴⁵ Бацькаўшчына. 1948. 14 лістапада. С. 3; 21 лістапада. С. 3; 1960. 14 жніўня. С. 7.

¹⁴⁶ Бацькаўшчына. 1963. № 11 (кастрычнік). С. 3; Беларус. 1963. № 80 (лістапад). С. 6.

¹⁴⁷ Беларус. 1953. 17 кастрычніка. С. 4.

¹⁴⁸ Беларус. 1971. № 173 (верасень). С. 6.

¹⁴⁹ Беларус. 1989. № 357а (сакавік). С. 7.

¹⁵⁰ Беларус. 1969. № 147—148 (ліпень—жнівень). С. 3.

Міхася Міцкевіча¹⁵¹, Язэпа Найдзюка¹⁵², Вацлава Пануцэвіча¹⁵³, Юрыя Попкі (Жывіцы)¹⁵⁴, Васіля Рагулі¹⁵⁵, Янкі Ролсана¹⁵⁶, Лявона Савёнка¹⁵⁷, Тараса Сайкі¹⁵⁸, Міколы Сільвановіча¹⁵⁹, Станіслава Станкевіча¹⁶⁰, Васіля Стомы–Сініцы¹⁶¹, Пятра Сыча¹⁶², Сьцяпана Шнэка¹⁶³, Міколы Шылы¹⁶⁴.

Уважлівае чытаньне нэкралёгаў дазваляе нават рабіць невялікія адкрыцьці — як, напрыклад, з інфармацыяй пра «пісьменьніка родам зь Беларусі Марыса Гіндуса»¹⁶⁵.

Х

Эміграцыйнае літаратуразнаўства выконвала пераважна палітычныя функцыі, уласьцівыя для несвабоднага грамадства — у дадзеным выпадку вольнага геаграфічна, але паняволенага псыхаля-

---

¹⁵¹ Беларус. 1991. № 384 (лістапад). С. 8; № 385 (сьнежань). С. 8.

¹⁵² Беларус. 1984. № 317 (сакавік). С. 6.

¹⁵³ Беларус. 1991. № 382 (верасень). С. 8.

¹⁵⁴ Беларус. 1990. № 370 (травень). С. 8.

¹⁵⁵ Бацькаўшчына. 1955. 3 ліпеня. С. 3; Беларус. 1955. 30 чэрвеня. С. 2.

¹⁵⁶ Беларус. 1994. № 411 (сакавік). С. 7.

¹⁵⁷ Беларус. 1974. № 203 (сакавік). С. 4.

¹⁵⁸ Беларус. 1973. № 198 (кастрычнік). С. 4.

¹⁵⁹ Беларус. 1975. № 220 (жнівень). С. 4.

¹⁶⁰ Беларус. 1980. № 283—284 (лістапад—сьнежань). С. 2.

¹⁶¹ Беларус. 1992. № 392 (ліпень—жнівень). С. 12.

¹⁶² Бацькаўшчына. 1964. № 7—8. С. 7; Беларус. 1964. № 88 (ліпень). С. 2.

¹⁶³ Бацькаўшчына. 1952. 30 сакавіка. С. 4.

¹⁶⁴ Бацькаўшчына. 1948. 18 красавіка. С. 4.

¹⁶⁵ Беларус. 1969. № 147—148 (ліпень—жнівень). С. 7. *New York Times*. 1969. 10 ліпеня.

гічна, — калі доказ ідзе ад супрацьлеглага, калі ўсе пасылы і тэзы сыходзілі з БССР, а эміграцыя толькі адказвала. Таму аб'ектамі літаратуразнаўства і літаратурнай крытыкі ў першую чаргу рабіліся тыя тэмы, што адыгрывалі найвялікшую ролю для сьведамасьці беларусаў і, адпаведна, найбольш фальсіфікаваліся ў БССР (Францішак Скарына, Эўфрасіньня Полацкая, Кастусь Каліноўскі, «Наша Ніва», творчасць Максіма Багдановіча, Уладзімера Жылкі, Янкі Купалы, Якуба Коласа, рэпрэсаваная літаратура), або сучасная беларуская падсавецкая літаратура, лёс пісьменьнікаў даваеннага пакаленьня, а таксама новыя аўтары й творы пакаленьня паваеннага¹⁶⁶. І такім чынам атрымывалася, што літаратурная крытыка эміграцыі (да таго ж прадстаўленая малою колькасьцю саміх крытыкаў) больш увагі надавала гісторыі літаратуры й літаратурнаму руху ў БССР і на Беласточчыне, як ва ўласным жыцьці дыяспары, і, натуральна, сваёю незацікаўленасьцю адмоўна ўплывала на сам працэс.

Трэба зазначыць, што ў БССР эміграцыйная літаратура асаблівай увагі таксама не займела; тут найперш аб'ектамі «завяртанскай» крытыкі рабіліся асобныя людзі ды іхныя даваенныя й часоў вайны біяграфіі, перакручаныя ды скажоныя адпаведным чынам. Калі ж выдавалася нешта ад-

¹⁶⁶ Варта аддземіць, што й кнігі Антона Адамовіча ды Станіслава Станкевіча — бадай што адзіныя літаратуразнаўчыя эміграцыйныя выданьні — таксама прысьвечаныя падобным тэмам: апазыцыі савецкай, творчасці Янкі Купалы і падсавецкай літаратуры 60-х гадоў.

мыслова прысьвечанае літаратуры, яно сьведчыла, на дзіва, ня толькі пра натуральны ў дадзеных варунках ідэалгічны разьбег, але і пра элемэнтарную прафэсійную непадрыхтаванасьць тытуляваных «акадэмікаў». Як прыклад тут можна прыгадаць кнігу М. Мушынскага «Літаратура і ідэалгічная барацьба: Некаторыя аспекты фальсіфікацыі беларускай літаратуры на Захадзе» (Мінск, 1987). Усяго праз тры гады ў кнізе «І нічога, апроч праўды: Якой быць „Гісторыі беларускай літаратуры"» (аўтар любіць гучныя назовы) ён фактычна будзе паўтараць ідэі спляжаных раней дасьледнікаў. Варта згадаць яшчэ адну кур'ёзную кнігу, выдадзеную ў XXI ст., але напісаную аўтарам, чые веды, пагляды й досьвед належаць сярэдзіне мінулага стагодзьдзя — брашуру А. Падліпскага «Ариец с берегов Двины, или о чем умалчивают биографы Юрки Витьбича» (Віцебск, 2001); ейны назоў гаворыць сам за сябе.

Пісьменьніку Ю. Віцьбічу наагул неяк асабліва «шанцавала» на ўвагу з боку падсавецкай крытыкі; таму на ягоным прыкладзе, на цытатах з прысьвечаных яму артыкулаў можна прадэманстраваць агульнае стаўленьне ў БССР да літаратуры эміграцыі:

— Якуб Колас (Полымя. 1962. № 8. С. 122): у лісьце ад 8 верасьня 1942 г. аўтар абяцае Ю. Віцьбічу і А. Адамовічу выпаліць на іхных тварах таўро «нямецкі паслугач»;

— Кузьма Чорны (Полымя. 1968. № 8. С. 234): «нікчэмныя пісаньні папоўскага стаўленіка Віцьбіча»;

— Ёлья Гурскі. Раман «Чужы хлеб» (Полымя. 1969. № 12): *«разбойнік пярэ», «валачашчы сабака»;*

— А. Хазянін. Рэцэнзія на кніжку Л. Абэцэдарскага «У святле неабвержных фактаў» (Полымя. 1970. № 2. С. 241): *Віцьбіч «тарыць ад свайго чалавеканенавісьніцкага жаданьня пісаць гісторыю Беларусі не пярэ і чарнілам, а штыхом і кроўю»;*

— Леанід Прокша «Шматаблічны Янус» (Голас Радзімы. № 661): *«думалі, што ў Віцьбіча толькі гнілыя зубы, а ў яго аказалася гнілая душа»;*

— Станіслаў Шушкевіч «2 × 2» (Голас Радзімы. № 939): *«беспрасьветны п'янчужка», «у часе вайны пабег пакланіцца магіле бандыта крымінальніка»¹⁶⁷, «ахрыплы певень»;*

— Рыгор Барадулін, Генадзь Бураўкін, Васіль Быкаў, Анатоль Вярцінскі, Ніл Гілевіч, Іван Пташнікаў, Барыс Сачанка, Іван Чыгрынаў «Не вам беларусамі звацца!» (Голас Радзімы. № 948; заява была перадрукаваная ў газэтах «Літаратура і мастацтва», «Звяздзе», маскоўскай прэсе): *«адшчепенцы, здраднікі, гітлераўскія злачынцы»* (разам зь Віцьбічам згадваліся Р. Казак, К. Акула, С. Станкевіч);

— У. Бягун. «Спадары на імпрэзе» (Голас Радзімы. № 1211): *Віцьбіч «зь пісанай торбай, у якой бразгалі чарапы Вялікага княства Літоўскага»;*

— Жолуд–Мяцельскі. Эпіграма (Голас Радзімы. № 1288): *«Яшчэ кажуць ні сьвет, ні зара /А ўжо строчыць разбойнік пярэ»;*

— В. Мацкевіч. «Сьляза шыбеньніка» (Голас Радзімы. № 1342): *«нібы літаратар Юрка Віцьбіч»,*

¹⁶⁷ Маецца на ўвазе, хутчэй за ўсё, Павел Нілёнак.

Можа раскажэўся закаранелы грэшнік за тое, што прадаў Рагзіму й пайшоў на супрацоўніцтва з гітлераўцамі? Чакайце, пакуль рак на гары сьвісьне! Плач Юркі Віцьбіча [...] гэта плач ката, у якога вырвалі з рук тапор і пазбавілі любімага занятку.

Падобнае стаўленьне характэрна й для пазьнейшага, нашага часу. Прыкладам, у «Нашай Ніве» (1999. № 22) была надрукаваная гутарка карэспандэнта газэты з даволі ведамым пісьменьнікам савецкага часу Янкам Брылём пад назовам «Такая культурнасьць і такая цемра нашых людзей». Гутарка была прысьвечаная гадавіне 17 верасьня: прайшло 60 гадоў, як Саветы акупавалі Заходнюю Беларусь у 1939 годзе. Зь яе чытач можа даведацца, напрыклад, што да ўзьяднаньня заходнікі пра гарэлку й ня чулі:

Дык а хто-ж нас навучыў піць, заходнікаў, як ня ўсходнікі? У нас не было такога разуменьня: сто грам, шклянка...

І гэтак далей. Гэтак піша беларускі пісьменьнік Брыль, маючы на ўвазе не чужаземных акупантаў, а таксама беларусаў, толькі з Усходу! Выказанае (ці не народным?) пісьменьнікам робіць зразумелым падзел, які адбыўся гадоў на 50 раней на эміграцыі — падзел на «заходнікаў» і «ўсходнікаў», вытлумачвае яго для дасьледнікаў зь Беларусі й здымае зь яго выключна «эміграцыйны» характар.

А Брыль працягвае далей і адказвае на пытаньне пра пісьменьнікаў Заходняй Беларусі, што апынуліся на Захадзе:

З мацнейшых — Сяднёў, Салавей, Арсеньнева. Яна, Ілляшэвіч і Геніюш пачалі друкавацца перад вайной,

а іншыя дык там выраслі на пісьменьнікаў. Вялікага бляску, на жаль, няма. Яны ня маюць такіх прайзаікаў, як **нашыя** (вылучана мною — Л. Ю.) Мележ, Пташнікаў ці Караткевіч. А паэты... Ну, Арсеньнева. Але ж **нашыя** Жэня Янішчыц ды Ніна Мацяш лепей пішуць. А ў Ларысы Антонаўны існуе арэол пакутніцы, сядзела сабе, дык гэта надае асьвятленьне, афарбоўку ейнай творчасці. Мяне, праўда, хвалюе заўсёды «Магутны Божа», але ж там яшчэ й музыка Равенскага вельмі харошая.

Па-першае, варта зазначыць, што ня ўсе з пералічаных пісьменьнікаў — з Заходняй Беларусі, як і ня ўсе з іх пачалі пісаць на эміграцыі. А па-другое, у словах Брыля, не сядзеўшага «сабе», без арэолу, адно ўляўраванага за савецкім часам, зьвяртае на сябе ўвагу імкненьне й цяпер размежаваць беларускіх пісьменьнікаў на «нашых» ды «ня нашых». Зрэшты, мо ўся справа ў звычайнай зайздрасці да пісьменьніцкага лёсу, няхай і нялёгкага, але вольнага? Бо аддаецца ж належнае музыцы М. Равенскага — таксама эмігранта, толькі зь іншага, так бы мовіць, творчага цэху?

Яшчэ адзін прадстаўнік беларускае літаратуры, гэтым разам зь Беласточчыны — Сакрат Яновіч, чалавек, які быў сярод эмігрантаў, нямала скарыстаў і духовага, і матэрыяльнага зь іхнага плёну, — уласнымі «Дзёньнікамі»¹⁶⁸ прымушае параўнаць сябе з сумнай памяцьцю А. Бажко ды Л. Прокшам.

Вось што ён піша:

Пасылаю Кіпелю шмат чаго. Ці ёсьць сэнс? Толькі такі, што гэта бугзе на захаваньні ў Публічнай

¹⁶⁸ Яновіч С. Дзёньнікі (1987—1995). Беласток, 1997.

бібліятэцы Нью Ёрку. Самі яны, эмігранты, мала цікавацца ды разумеюць, — займаюцца сваімі праблемікамі. Некалі думаў я, што такая безуважнасьць наглядаецца адно ў Скарынінцы, бо ў ёй няма каму. Не гадуемаўся тады, што гэта тыповая рыса ўсяе эміграцыі ды, відаць, усіх эміграцыяў. Перш за ўсё змагаюцца яны за быт, а пачуцьцё нейкай місіі мусіць быць пасья, калі ня цалкам другароднае (с. 68).

Або наступны пасаж:

Беларуская эміграцыя тамака — тая-ж вёска. [...] Нельга разьлічваць на іхнюю помач, прынамсі, матар'яльную (с. 50).

У гэтых ды іншых месцах зьвяртае на сябе ўвагу ня толькі вядомая па газэце «За вяртаньне на Радзіму» нешляхетная манэра выказваньня, далёкая ад той эўрапейскай культуры, на якую нібыта прэтэндуе С. Яновіч; ня толькі адсутнасьць уяўленьня пра сапраўдны стан рэчаў на эміграцыі, але й проста захапляльная амбітнасьць, самалюбаваньне пустога места:

Цяпер будзе наўрад ці рэальным [прыезд на Кангрэс беларусаў Паўночнае Амэрыкі]. Мне гэта якраз адпавядае — не для мяне й не для нашай тут справы патрэбны быў бы мой угзел у Кангрэсе, але я — таму Кангрэсу! (с. 53).

І пры гэтым халопскае: пагарада да «пана», але адначасна — чаканьне матэрыяльнай дапамогі ад яго.

Дзеля дэманстрацыі іншага падыходу да культуры зацытую фрагмэнт размовы летувіса Томаса Венцлавы з расіянкаю Л. Ёгруновай — небеларусаў, нават болей — прадстаўнікоў нацыі, чыя роля ў нашае гісторыі наўрад ці патрабуе тут камэнта-

роў, — размовы, зьмешчанай у маскоўскім часопісе «Дружба народов» (№ 3, 1998 г.):

Т.В.: Мяркую, эмігранцкія пісьменьнікі заўсёды, нават пры савецкай уладзе, уплывалі на літаратурны працэс у Летуве. [...] Я часам, жартуючы, кажу, што мы павінны быць удзячныя Саветам за тое, што яны стварылі для эмігрантаў такія ўмовы, якіх эмігранты не маглі нават жадаць: яны так уплывалі на розумы, як ніколі ня здолелі б пры нармальных акалічнасьцях. У кожнай з савецкіх рэспублік была свая эміграцыя, якая выразна ўзьдзейнічала на культурны працэс у гэтых рэспубліках. [...] Беларусь — асаблівы выпадак. Яна не пасьпела выпрацаваць нацыянальнае ідэнтычнасьці, што да сёньняшняга часу ўплывае на яе лёс.

Л.І.: І ўсё ж у беларускім замежжы таксама было і ёсьць колькі буйных пісьменьнікаў. У Чэхіі жыла Ларыса Геніюш. Яна была зьвязаная з кіраўніцтвам БНР. Пасьля вайны чэхі выдалі яе з мужам савецкім уладам. Агсегдзеўшы ў лягерох, яна да канца жыцьця (памерла на пачатку 80-х) заставалася ў Беларусі, пад Гародняй, патрабуючы, каб ёй з мужам дазволілі вярнуцца ў Прагу, ды так і не прыняла савецкага грамадзянства. [...] Літаральна да апошняга часу жыла ў ЗША яшчэ адна паэтка — Наталья Арсеньнева. Яна пакінула Беларусь разам зь немцамі. Муж¹⁶⁹ камандаваў Беларускай Краёвай Абаронай. Наагул, у канцы 80-х — пачатку 90-х у Менску было апублікавана даволі шмат з напісанага эмігрантамі.

Т.В.: Яны пішуць па-беларуску?

Л.І.: Так, вядома.

Т.В.: Я пра гэта нават ня ведаў. Але паўтару, у гэтай нацыі сапраўды асаблівы й досыць цяжкі лёс.

¹⁶⁹ Маецца на ўвазе Франц Кушаль (Рэг.).

Нацыянальны рух у Беларусі ўзьнік позна. Пры Саветах гэты рух у вялізнай ступені быў разгромлены. [...] Але становішча Беларусі што да стварэння свае нацыянальнае культуры, відаць, аказалася самым цяжкім у параўнаньні з усімі былымі савецкімі рэспублікамі. Дай Божа, каб ім усё ж такі ўдалося штосьці зрабіць, чаго я ім шчыра жадаю.

З сумам трэба прызнаць, што сапраўднага ўзьяднаньня эміграцыйнай і падсавецкай літаратур не адбылося: занадта розныя, відаць, сьветапогляды — беларускі вольны, што разам з нацыянальнай ідэяй апынуўся на эміграцыі, і падсавецкі. І атрымліваецца, што створанаму эмігрантамі марна шукаць разуменьня, падтрымкі, папулярызачыі ў Беларусі і на Беласточчыне; ды залежыць тое, на жаль, не ад часовай палітычнай сытуацыі. Эміграцыі застаецца разьлічваць адно на самую сябе ў вяртаньні на Беларусь нацыянальнай ідэі, у тым ліку й празь літаратуру, празь веданьне яе гісторыі.

Сярод жа артыкулаў на старонках «Бацькаўшчыны» й «Беларуса», прысьвечаных літаратуры дыяспары, можна адцеміць наступныя: К. Акула «Пасьля першых адгалоскаў» [новыя ўдакладненыя факты да кнігі «Змагарныя дарогі»]¹⁷⁰; А. Багровіч¹⁷¹ «Адыйшоў майстра мастацкага нарысу» [Юрка Віцьбіч]¹⁷²; У. Брылеўскі «Вершы Рыгора Данілеўскага»¹⁷³; С. Брага¹⁷⁴ «Ад сіняга неба да шэрай зямлі. Трыццацілетні творчы шлях Натальлі Арсеньне-

¹⁷⁰ Бацькаўшчына. 1963. 24 лютага. С. 1—2.

¹⁷¹ Псэўданім В. Тумаша.

¹⁷² Беларус. 1975. № 214 (люты). С. 1.

¹⁷³ Беларус. 1977. № 247 (лістапад). С. 5.

¹⁷⁴ Псэўданім В. Тумаша.

вай»¹⁷⁵; С. Брага «Ліст у рэдакцыю» [аўтар даводзіць, што апавяданьне «Ў Сьвяты Калядны Вечар» напісаў ён, а не Хведар Ёльляшэвіч]¹⁷⁶; А. Галубіцкі «Кніжка аб Бацькаўшчыне» [Ю. Віцьбіч. «Плыве з-пад Сьвятое гары Нёман»]¹⁷⁷; У. Глыбінны «Гараватка, кніга трэйцяя: Беларусы, вас чакае зямля»¹⁷⁸; «Гутарка з аўтарам „Змагарных дарог“»¹⁷⁹; Ст. Крушыніч¹⁸⁰ «Песьні пра „лугі з рамонкамі“»¹⁸¹ [Рыгор Крушына]; М. Куліковіч «Паэзія душы й роздуму»¹⁸² [Н. Арсеньнева]; Ф. Кушаль «Змагарныя дарогі»¹⁸³; С. Станкевіч «Аб беларускай літаратуры на эміграцыі»¹⁸⁴; С. Станкевіч «Змагарныя дарогі»¹⁸⁵; некаторыя іншыя. Разгорнутых рэцэнзій на мастацкія творы было небагата; звычайна абвестка пра іх друк змяшчалася ў разьдзелах *Што чуваць?, Новыя кнігі, Увага!* з кароткаю анатацыяй.

XI

Натуральна, што пры такой няўвазе крытыкі да творчасьці пісьменьнікаў дыяспары не магло адбывацца творчых дыскусій. Фактычна, іх не

¹⁷⁵ Бацькаўшчына. 1952. 25 сакавіка. С. 4—5; 6 красавіка. С. 3—4.

¹⁷⁶ Бацькаўшчына. 1949. 23 студзеня. С. 4.

¹⁷⁷ Бацькаўшчына. 1957. 27 студзеня. С. 2.

¹⁷⁸ Беларус. 1981. № 292 (жнівень—верасень). С. 4—5.

¹⁷⁹ Беларус. 1964. № 83 (люты). С. 3.

¹⁸⁰ Псэўданім Станіслава Станкевіча.

¹⁸¹ Бацькаўшчына. 1957. 25 сакавіка. С. 5—6.

¹⁸² Бацькаўшчына. 1952. 25 сакавіка.

¹⁸³ Беларус. 1962. № 75 (сакавік). С. 3; Бацькаўшчына. 1962. 20 траўня. С. 4.

¹⁸⁴ Бацькаўшчына. 1955. 27 лістапада. С. 2—3.

¹⁸⁵ Бацькаўшчына. 1962. 7—14 студзеня. С. 7.

было — за рэдкім выняткам, як, напрыклад, «паэтычная» дыскусія напрыканцы 50-х гадоў.

Распачалася яна артыкулам К. Рамановіча «Думкі аб паэзіі»¹⁸⁶:

Не разумеюць... Пішу для нікога. А яшчэ горш — будучыня маўкліва павернецца да яго сьпіной. Выдагзеныя пры жыцці аўтара кнігі з часам пакрыюцца густым пылам, і ніхто не дакранецца да пажоўклых бачынак, не прачытае радкі, на якіх хвалявалася паэтава сэрца.

Разважаючы пра месца паэзіі, аўтар артыкулу гаворыць аб розных падыходах да паэзіі, розным бачаньні яе, і што сапраўдная чыстая паэзія, бяз вонкавых эфэктаў, гульні слоў ды награвашчваньня мэтафараў, незалежна ад няўвагі крытыкаў заўсёды знойдзе свайго чытача:

Жанглёры слоў даходзяць часам да духовай анамаліі. Агзін хоча сханіць месяц, як мячык, і гуляць у валејбол, другі запэўнівае, што ён ня Будда і ня пойдзе ў нэрвану, а трэйці ў экзальтацыі крычыць: згорнем у шапку зару! Ці—ж такія хваравітыя думкі ўзварушаць каго—небудзь з чытачоў? Міжволі прыгадваецца, як у трыццатых гадох агзін паэта—шызафрэнік усклікнуў: «Мне хочацца сонца смактаць, як цукерку». Крытык знайшоў у гэтым радку пэрлу мастацтва, а дактары — вынік далейшага працэсу цяжкой хваробы.

Празь некаторы час «Бацькаўшчына» надрукавала артыкул А. Галубіцкага «Шукайце, паэты! Колькі заўвагаў не паэты да „Думак аб паэзіі"»¹⁸⁷:

Мне, прыкладам, хоць і не паэту, падабаецца, што сп. Рамановіч закрануў гэтую тэму, якую ў нас ча-

¹⁸⁶ Бацькаўшчына. 1958. 24 жніўня. С. 2—3. (К. Рамановіч — псеўданім Рыгора Казака).

¹⁸⁷ Бацькаўшчына. 1958. 14 верасня. С. 3. (А. Галубіцкі — псеўданім Алеся Марговіча).

мусьці абыходзяць моўчкі. Праўда, прыпамінаецца, як неяк была закранута справа аб тым, што нашая паэзія «на дагэтым этапе» павінная быць падпарадкаваная ўтылітарнай мэце — беларускай справе (?). Але потым усё неяк заціхла.

Сп. Рамановіч у сваіх «Думках», паставіўшы пытаньне: «Няўжо... атамны век разбурае паэтычнае слова?» — адказвае: «Праўдзівая паэзія жыве й будзе жыць».

Было-б усё добра (на маю думку), калі-б аўтар на гэтым і закончыў, ды навет і бяз гэтае «праўдзівае». Скажаўшы-ж ужо «праўдзівая паэзія», сп. Рамановіч імкнецца паказаць чытачу — якая гэта паэзія праўдзівая, а якая не. І выходзіць, што крытэрыем гэтае праўдзівасьці ў найбольшай ступені з'яўляецца зразумеласьць паэзіі. [...]

Найбольш незразумела мне тут тое, што сп. Рамановіч пачынае кідаць такія словы, як «жанглёрства», «духовая анамалія» ў дачыненьні да таго, што як мне, не паэту, дагэтуль здавалася й было якраз **чыстай** паэзіяй. Чаму тэя лірыкі, што ад вякоў захлынаюцца «нэктарам каханьня», — гэта людзі нармальныя, а той, што захацеў «сонца смактаць як цукерку» — шызафрэнік?! [...]

Безумоўна, тут, на Захадзе, мы бываем часамі й сьведкамі таго, што можа й можна было-б назваць анамаліямі ў паэзіі, калі ў такіх выпадках наагул можна ўжываць такія тэрміны. Аднак паэзіі ў цэлым гэта шкоды не прыносіць. Затое без параўнаньня куды горш, калі паэзіі вызначаюцца рамкі, па-за якімі яна ўжо ня толькі «анамалія», але часта й праступства, як гэта мы бачым там, дзе пануе «сацыялістычны рэалізм».

Чарговы ўдзельнік палемікі, Кастусь Акула¹⁸⁸, спачатку нібы згаджаючыся з Галубіцкім у праве на вольную творчасць, далей гаворыць:

¹⁸⁸ Бацькаўшчына. 1958. 5 кастрычніка. С. 1.

Але й воля мае свае межы. Чытаеш вунь у прэсе, як і аб чым пішуць на бацькаўшчыне паг прыгонам партыі, і думаеш сабе такое: няўжо–ж у нашых пісьменьнікаў (празаікаў маю на ўвазе) на эміграцыі няма ахвоты й смеласьці ўзяцца нарэшце за працу, каб хоць часткова адлюстраваць пэрыяд нашага вызвольнага змаганьня за незалежнасьць, час найбольш жахлівага панявольеньня Беларусі? Ня хочацца верыць.

Наступным адгукнуўся Ўладзімер Сьцяблевіч¹⁸⁹:

Перш за ўсё мы, як палітычная эміграцыя, апрача абароны беларускіх інтарэсаў і ймя, маем таксама іншыя задачы. Гэта — тварыць новае, даваць свой уклад у нашу нацыянальную скарбніцу, ствараць каштоўнасьці, якія сёньня, на жаль, не заўсёды могуць быць створаныя на паняволенай бацькаўшчыне.

Кажнаму вядома, што нашыя пісьменьнікі на бацькаўшчыне ў сваёй творчасці пагпапарадкаваныя гэтак званаму сацрэалізму. [...] Нашыя ж паэты і пісьменьнікі ў вольным сьвеце, маючы поўную свабоду творчасці, могуць пісаць як хочуць і аб чым хочуць.

Зьвяртаючы ўвагу на адсутнасьць у беларускай літаратуры гістарычнага жанру пры ня менш славутай гісторыі за гісторыю палякаў ці расейцаў і адзначаючы карысную «ўтылітарнасьць» гістарычнай прозы ды ейнай ролі ў выхаваньні, У. Сьцяблевіч працягвае:

Гістарычная тэматыка, зрэшты, становіць узязнае поле ня толькі для майстроў прозы. Наше мінулае можа быць у няменшай ступені крыніцай натхненьня й для паэтаў. З эміграцыйнае творчасці хай прыкладам паслужыць паэма Юхнаўца «Сула».

---

¹⁸⁹ Бацькаўшчына. 1958. 19 кастрычніка. С. 3.

Варта адцеміць, што абодва аўтары — і К. Акула, і У. Сьцяблевіч — заклікалі да напісаньня твораў гістарычных, прычым для выбару герояў прапаноўваўся даволі шырокі часавы дыяпазон: ад Эўфрасіньні Полацкай да змагароў Саюзу беларускай моладзі. І цікавае супадзеньне: менавіта ў тым самым 1958-м годзе быў надрукаваны гістарычны раман Уладзімера Случанскага «Драбы».

Пасьля ў палеміку ўступіў паэт М. Кавыль¹⁹⁰, які найбольш за астатніх удзельнікаў палемікі праняўся артыкулам (як аўтар радкоў пра Будду). Міхась Кавыль і ў К. Рамановіча (паэты Р. Крушыны) знаходзіць «шызафрэнічныя» радкі. Галоўны ж патас артыкулу — сьцьверджаньне важнасьці формы, адмаўленьне якой нібыта сьведчыць адно пра няздатнасьць паэты.

Апошнім быў зьмешчаны артыкул «Аб паэзіі й паэтах» за ананімным подпісам Брат Уладзімер І.¹⁹¹. Зьвярнуўшы ўвагу на тое, што «шырэішая эміграцыйная грамадзкасьць не праяўляе ніякае культурнае актыўнасьці на бачынах газэты», далей піша:

Жыцьцё на эміграцыі — гэта адмысловае з'явішча як у дачыненьні да свайго краю, так і да цэласьці працэсаў, што адбываюцца ў сьвеце. Радзімы край разглядаецца быццам бы з высокае вежы або гары, адкуль відаць найбольш істотныя элемэнты жыцьця народу ў незвычайна расьцягнутай панараме. І гэта ў сваю чаргу спрычыняецца да тварэньня такога ці іншага пагляду эмігранта на паасобныя з'явішчы. А таму зусім ясна, што й паэзія ўзалежненая ад гэтых абставінаў.

¹⁹⁰ Бацькаўшчына. 1959. № 1—2 (Праваслаўныя Каляды). С. 7.

¹⁹¹ Бацькаўшчына. 1959. 8 лютага. С. 3—4.

Цалкам слушны пагляд! Але далей аўтар артыкулу робіць даволі нечаканую выснову:

Эміграцыйная паэзія — гэта ня толькі птушкі, каханьне, сонца, кветкі ці навет тое зьбіраньне зораў у шапкі, як пісаў у роспачы Рамановіч. Эміграцыйная паэзія — гэта штосьці, што вынікае зь мешаніны ўсяго сьвету з душой эмігранта-паэты, зь ягонаў набалелай тугой да радзімага краю, да свайго народу. [...] Калі гэтых элемэнтаў ня стане, ня стане й паэзіі, зьнікне паэта, утоне ў хаосе чужыны.

Фактычна ў 1958 г. аўтар паўтарае сказанае М. Шкялёнкам у газэце «Раніца» 1941 г. — пра тугу на радзіме як камэртоне эміграцыйнай паэзіі, зводзячы ў другой частцы артыкулу ўсю праблему да беларускай мовы, ейнага існаваньня пад прыгнётам, пераконваньня (каго?) у магчымасьці тварэньня на ёй і закліку,

каб тут, на эміграцыі, у тых спэцыфічных умовах духу, вырасла паэзія на манумэнтальную пазыцыю Беларускае Культуры, якая, наўсуперак розным катаклізмам, вывядзе мову нашу на агульна-людзкі форум.

Зрэшты, відаць, час паміж публікацыяй артыкулаў М. Шкялёнка й невядомага Брата Ўладзімера Ё. не такі вялікі, бо падобныя тыпова *аграджэнскія* пагляды ў дачыненьні да мастацтва, творчасьці характэрныя па сёньня як для дыяспары, гэтак і для мэтраполіі. Такім чынам, атрымалася, што нават адна зь нешматлікіх палемік у прэсе на літаратурныя тэмы ня толькі не прывяла (то было

б, відаць, занадта летуценным спадзяваньнем) да вырашэньня праблемаў эміграцыйнае літаратуры, але нават пакінула незаўважанымі пытаньні, што ўздымаў у сваім артыкуле А. Галубіцкі. Інакш кажучы, у лёсе гісторыі беларускае літаратуры дыяспары, літаратуры ў выгнаньні не адбылося лёсавызначальнае дыскусіі. Альтэрнатыўны шлях разьвіцьця, паварот — творчасць Янкі Юхнаўца — яна прамінула. І таму ейныя 90-я гады гэтак нагадваюць злом канца 40-х — пачатку 50-х і дазваляюць казаць пра адсутнасць руху ў самім руху, што адзначалася вышэй.

Але, страціўшы ў магчымым абнаўленьні тэмаў, формаў ды стыляў, эміграцыйная літаратура захавала тое надта важнае, што ў 80—90-я гады вернецца на Беларусь і ажывіць літаратуру мэтраполіі, — нацыянальную ідэю. Менавіта так разумеў задачу літаратуры дыяспары Антон Адамовіч:

*Узнавіць тую сваю простую дарогу да ўзвышэньня да Эўропы, якую ёй былі перапынілі*¹⁹².

Сфармуляваная ў «Нашай Ніве», найбольш яскрава выявіўшы сябе ва «Ўзвышшы»¹⁹³, адро-

¹⁹² Антон Адамовіч. Па дарозе да Эўропы. Кароткі нарыс разьвіцьця беларускае літаратуры. Рукапіс (БІНІМ, Нью Ёрк).

¹⁹³ Гэтыя два назовы, «Наша Ніва» і «Ўзвышша», былі для Антона Адамовіча больш як проста назовы двух, няхай і значных для культуры, пэрыёдыкаў; яны былі сымблямі шляху тае культуры. Невыпадкова сваю гісторыю беларускай літаратуры, што друкавалася ў «Бацькаўшчыне» амаль на працягу ўсяго 1956 г., ён гэтак і назваў — «На нівах і ўзвышшах беларускага слова».

джаная ў «Беларускай (Менскай) Газэце», нацыянальная ідэя не засталася ў Беларусі. Калі да гэтага часу літаратура была адзінаю, цэльнаю, дык пасля другой сусьветнай вайны адбыўся ейны раскол — на падсавецкую і эміграцыйную. Нацыянальная ідэя сышла ў выгнаньне разам з эміграцыйнаю літаратураю.

І калі нацыянальную ідэю лічыць за сутнасьць нацыянальнай літаратуры, дык што ж за літаратура бяз гэтае ідэі? Чыя літаратура існавала ў Беларусі?

Сучасны дасьледчык Алесь Астапенка, вылучаючы кампанэнты нацыяналізму, фактычна фармулюе асноўныя тэмы й ідэі літаратуры беларускае эміграцыі — любоў да свайго народу і свайго краю, гордасьць за гісторыю свайго народу, павага да сваёй мовы і адчуваньне ейнай адметнасьці й непаўторнасьці, любоў да сваёй Айчыны (патрыятызм), вера ў Богае прызначэньне свайго народу, боль за ягоныя няўдачы й радасьць за ягоны посьпех¹⁹⁴.

Таму ёсьць усе падставы да пералічаных ім жа чатырох этапаў (хваляў) нацыянальнага адраджэньня (1861—1917; 1918—1929; пэрыяд другой сусьветнай вайны; 1988—1996)¹⁹⁵ дадаць яшчэ тую акалічнасьць, якая запоўніць прагал амаль на паўстагодзьдзі паваеннай гісторыі Беларусі — дзейнасьць беларускай эміграцыі, дарма што тая дзей-

¹⁹⁴ Астапенка А. Беларускі нацыяналізм у кантэксьце еўрапейскай цывілізацыі // Беларусіка 22: Нацыянальныя пытанні. Мінск, 2001. С. 112.

¹⁹⁵ Тамсама. С. 115—116.

насыць адбывалася за тысячы кілямэтраў ад геаграфічнай Беларусі¹⁹⁶.

На думку таго ж Адамовіча, нацыянальная ідэя ў літаратуры перш за ўсё знаходзіць сваё выражэнне ў нацыянальным эрасе¹⁹⁷. Нацыянальны эрас — гэта ня толькі любоў да сваёй бацькаўшчыны, якая ўласціва большасці народаў. Нацыянальны эрас вырастае з нацыянальнага вобраза сьвету, што складаецца з адзінства нацыянальнай прыроды, нацыянальнага характару (складу псыхікі) і мэнталітэту (мысьленьня). Тут на першым пляне своеасаблівасьць пісьменьніцкага бачаньня сваёй краіны і ейных каштоўнасьцяў; гэта

¹⁹⁶ Выглядае, што гэтую думку падзяляе і Янка Запруднік, які лічыць, што беларуская эміграцыя «сталася фактарам культурных і палітычных працэсаў на Бацькаўшчыне. Мэмарандумы заходнім урадам ад беларускай дыяспары, візыты ў міністэрствы, пікеты ў заходніх сталіцах, удзел у міжнародных канфэрэнцыях, навуковыя публікацыі, лісты ў рэдакцыі газэтаў, радыёвяшчаньне на Беларусь з-за мяжы, а таксама, хоць і невялікая, але маральна важная фінансавая дапамога незалежным структурам у Беларусі — усё гэта мела й мае ці малы ўплыў на рост незалежных настрояў на Бацькаўшчыне» (Запруднік Янка. Беларускае (дваццатае) стагоддзе: параўнальная рэтраспектыва // Беларусіка 22: Нацыянальныя пытанні. Мінск, 2001. С. 125—126). Толькі чамусьці Я. Запруднік стасуе сказанае да дзейнасьці адно палітычнай дзейнасьці эміграцыі; мне ж бачыцца як мінімум ня меншай роля літаратуры.

¹⁹⁷ Склют Р. Пад нацыянальным сыягам // Сакавік. 1947. № 1. С. 51—57; Каліновец К. Без бацькаўшчыны — зь Беларусыяй // Сакавік. 1947. № 1. С. 58—61; Склют Р. Ля вытокаў нацыянальнага. // Сакавік. 1948. № 1(2). С. 40—42; Адамовіч Антон. Мастак нягускнае красы. Рукапіс (БІНІМ, Нью Ёрк).

ня проста туга па радзіме як па страчаным раі, зразумелая ў эмігранта, а пранізанацьць ёю, падпарадкаваньне ёй як найвышэйшай каштоўнасьці ўсіх іншых каштоўнасьцяў, калі жыцьцёвыя інтарэсы бацькаўшчыны — адзіна магчымы і існы пункт адліку й пагляду.

Вяртаньне страчанага раю прадугледжвае аднаўленьне першаснага, зыходнага раю; ды і наагул, Рай можа быць толькі адзін. Вось жа эміграцыйная літаратура і адраджала той рай, адкуль яна была выгнаная разам з апосталамі — з тымі знакавымі фігурамі й рэаліямі, якімі поўніцца паэзія дзяспары:

Празь сёньняшняе бачу ўсякае мінулае,
зь мінулага — сучаснае: бяду, нуду...
Паволі ў заўтрашняе зь песьняю іду,
бо шлях каменнямі дарогаў ногі муляе...
А песьня з блізіні імкнецца ў далёкае,
каб сэрца ня сыціскалася ў бядзе грудзьмі.
Музыку—ж хочацца заўсёды быць зь людзьмі,
якім ня хочацца збываць іскрынку лёкаям...
І струны звонкія, вятрамі злымі бітыя,
васкуюць боскі гнеў — журботныя званы...
І сьняцца штоначы мне даўнасьць і яны —
Рагнеды плач і мужны голас князя Вітаўта.

У. Дудзіцкі

* * *

У 1995 годзе аўтарам гэтых радкоў было праведзена невялікае анкетаваньне пісьменьнікаў эміграцыі — Натальі Арсеньневай, Аляксандры Саковіч, Антона Адамовіча, Кастуся Акулы, Янкі Золака, Яна Пятроўскага, Міхася Кавыля, Масея

Сяднёва, Янкі Юхнаўца¹⁹⁸. Сярод пытанняў, прысьвечаных творчасці саміх пісьменьнікаў, было й наступнае: ці можна 1995 год (умоўна) лічыць канцом беларускае літаратуры на эміграцыі? Пераважная большасць адказала станоўча.

Крайні злева, у акулерах, А. Шукелойць, у белым — В. Шчэцька, стаіць — бацька Данчыка.

Што змянілася з таго часу? Адыходзяць людзі, паміраюць выданні. Апошнія з магіканаў, як жартуе Кастусь Акула, мастацкіх твораў ня пішуць, зрэшты, не наважваюцца пісаць і ўспаміны. Маладзейшыя аўтары з «праскага кола» (Сяржук Сокалаў-Воюш, Максім Шчур) адмаўляюцца лічыць сябе эміграцыйнымі пісьменьнікамі. Канчаецца літаратура?

Наўрад ці. Хутчэй, канчаецца (а мо й скончыўся сапраўды) усяго толькі *этап* літаратуры. Эміграцыйны этап беларускае літаратуры.

¹⁹⁸ Матэрыялы анкетавання захоўваюцца ў прыватным архіве Л. Юрэвіча.

Матэрыялы да гісторыі беларускае літаратуры ў выгнаньні

За шчасьце й волю¹

Адкрыты ліст да пісьменьнікаў Савецкай
Беларусі, перасланы праз радыё
«Вызваленьне» ў траўні 1953 г.

Паважаныя сябры Саюзу Савецкіх Пісьменьнікаў Беларусі!

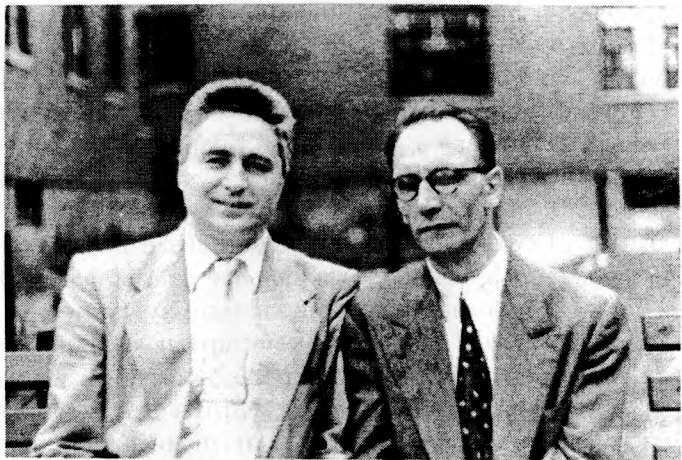
Да вас зьвяртаецца былы сябра Аргкамітэту Саюзу Савецкіх Пісьменьнікаў Беларусі ў 1932—33 г. Уладзімер Глыбінны, які цяпер знаходзіцца ў вольным сьвеце й працуе навукоўцам пры навукова-дасьледчым інстытуце. Шмат хто з вас можа памятаць мяне й па Дому Пісьменьнікаў у Менску, і па Беларускаму Ўнівэрсытэту, дзе я зь некаторымі з вас вучыўся на літаратурна-лінгвістычным факультэце з 1930 па 1933 г. Праўда, абсалютная бальшыня сяброў мае раньняе маладосьці, сумеснага вучэньня, літаратурных пачынаньняў і ружовых надзеяў бясьсьледна зьнікла ў скляпеньнях ненажэрнага малоха ГПУ—НКВД—МВД—МГБ. Сяньня сярод беларускіх пісьменьнікаў і паэтаў, якім пашанцавала выпадкова ўцалець, няма

---

¹ Ліст быў напісаны 27 красавіка 1953 г.

маіх сардэчных сяброў — таленавітага, высокай культуры паэта Юлія Таўбіна, тонкага лірыка й маладога раманіста Зьмітрака Астапенкі, паэтрамантыка Валерыя Маракова, сьпевака Случчыны Сьцяпана Ліхадзіеўскага, глыбока нацыянальнага паэты Сяргея Астрэйкі, што напісаў таленавітую паэму пра Бэнгалію, пад якой разумелася паняволеная Беларусь, няма выдатнага маладога празаіка, сказавага стылізатара Лукаша Калюгі, пяшчотнага й сьціплага лірыка Ёладзімера Хадыкі, забітага скалою на катарзе на Далёкім Усходзе. Няма сярод пісьменьнікаў і паэтаў Беларусі такіх самых таленавітых творцаў з Божае ласкі, што складалі красу й гонар літаратурнае Беларусі, як Міхась Зарэцкі, Цішка Гартны, Уладыслаў Галубок, Міхась Грамыка, Васіль Шашалевіч, Андрэй Мрый, Уладзімер Дубоўка, Язэп Пушча, Уладзімер Жылка, Тодар Кляшторны, Міхась Чарот, Алесь Дудар, Андрэй Александровіч, Анатоль Вольны, Алесь Салагуб, Нічыпар Чарнушэвіч, Міхась Багун, Рыгор Кобец, Алесь Звонак, Васіль Сташэўскі, Платон Галавач, Янка Нёманскі, Сяргей Дарожны, Янка Бобрык, Сымон Хурсік, Зяма Півавараў, Алесь Гародня, Паўлюк Шукайла, Васіль Каваль, Янка Скрыган, Барыс Мікуліч, Сымон Баранавых, Сяргей Знаёмы, Максім Гарэцкі, Альбэрт Паўловіч, Сяргей Грахоўскі, Язэп Падабед і шмат іншых, а таксама літаратурных крытыкаў і літаратуразнаўцаў — Адама Бабарэкі, Дзяржынскага, Пятуховіча, Замоціна, Фэлікса Купцэвіча, Замбржыцкага, Бязрозкіна, Хатулёва, Сымона Левіна, Бранштэйна й шмат іншых. Вось вынікі крывавага тэрору ў літаратуры.

Тыя з вас, якія пачыналі сваю літаратурную дзейнасьць яшчэ ў «Маладняку», «Полымі» або «Ўзвышшы», памятаюць тую пару літаратурнага рэнэсансу на Беларусі, калі як «из рога изобилия» за кароткі час зьявіліся колькі сотняў паэтаў і пісьменьнікаў, і толькі адзін «Маладняк» ува ўсіх сваіх філіях, што існавалі бадай у кожным горадзе Беларусі, налічваў аж цэлых пяцьсот пісьменьнікаў і паэтаў. Тады—ж літаратурнае аб'яднаньне «Ўзвышша» пачало ажыцьцяўляць высокія мэты стварэньня літаратуры й мастацтва, «якое ўбачаць вякі й народы», як аб гэтым гаварылася ў дэкларацыі гэтага аб'яднаньня. Вы пэўна—ж памятаеце, колькі тады было беларускіх вялікіх часапісаў і альманахаў — «Полымя», «Маладняк», «Узвышша», «Росквіт», «Маладняк Аршаншчыны», «Маладняк Калініншчыны», «Дняпроўскія Ўсплёскі», «Чырвоны Сейбіт», «Сьвітаньне», «Змаганьне», «Мала-

У. Сядура (Глыбінны) і М. Панькоў. ЗША, 1950-я гады.

ды Араты», «Наш Край», «Гомельскі Альманах», «Чырвоная Беларусь», пазьней, да зьліквідаваньня літаратурных аб'яднаньняў, — «Беларусь калгасная», «БелЧАФ», «Ударнікі» і інш. Гэта тады, да разгрому пісьменьніцкіх арганізацый, былі створаны выдатныя творы беларускай літаратуры — раман «Сьцежкі-дарожкі» і «Крывічы» Міхася Зарэцкага, «Зямля» і «Ідзі, ідзі» Кузьмы Чорнага, «Салавей» і «Язэп Крушынскі» Зьмітрака Бядулі, выдатныя паэмы Ўладзімера Дубоўкі — «Кругі», «І пурпуровых ветразей узьвівы», «Браніслава» і «Камбайн», паэма «Салімонка» Максіма Лужаніна, аповесьць «Нядоля Заблоцкіх» Лукаша Калюгі, выдатнейшыя ў беларускай паэзіі паэмы Язэпа Пушчы «Песьня вайны» і «Цень Консула», «Калі асядае муць» Тодара Кляшторнага, творы сусьветнага значаньня Ўладзімера Жылкі, проза Я. Нёманскага і шмат іншых твораў. Беларускі рэнэсанс у тэатры даў выдатныя драмы — «Кастусь Каліноўскі», «Каваль Ваявода» і «Машэка» А. Міровіча, «Каля тэрасы», «Над Нёманам» і «Скарына, сын з Полацку» Міхайлы Грамыкі, «Апраметная», «Воўчыя ночы» і «Сымфонія гневу» Васіля Шашалевіча, «Цар Максімільян» М. Міцкевіча, «Тутэйшыя» Янкі Купалы, «Купальле» Міхася Чарота й шмат драмаў і камэдыяў драматурга Ўладыслава Галубка. Усё гэта запачаткавала развой сапраўднае беларускае нацыянальнае драмы й тэатру.

Але такое шырокае разьвіцьцё зусім не ўваходзіла ў пляны бальшавіцкай партыі. Каб апанаваць літаратурны рух і накіраваць яго ў рэчышча агульнасавецкай прапаганды, партыі спатрэбілася распусьціць усе існуючыя літаратурныя аб'яднаньні адмысловай пастановай ад 23 красавіка 1932 г.,

зьліквідаваць багацьце літаратурных друкаваных выданьняў і загнаць усіх пісьменьнікаў, бяз розьніцы літаратурных кірункаў і творчых зацікаўленьняў, у адзін агульны літаратурны калгас — Саюз Савецкіх Пісьменьнікаў Беларусі толькі з адным-адзіным вялікім часапісам «Полымя», да назову каторага на працягу чужы ня цэлага прадваеннага дзесяцігодзьдзя дадалі яшчэ зусім не літаратурнае слова, называючы яго «Полымя Рэвалюцыі». Усе стылі й кірункі ў літаратуры былі забароненыя, і ўсе пісьменьнікі былі змушаныя наследаваць адзінаму, дазволенаму самім Сталіным стылю гэтак званнага сацыялістычнага рэалізму. Так пачалася эпоха нечуванага гвалту над беларускай нацыянальнай літаратурай.

Мне прыгадваецца размова ў кулюарах Дому Пісьменьніка ў Менску на другі дзень пасля згаданай пастановы партыі аб роспуску ўсіх літаратурных арганізацыяў, у дзень зьяўленьня яе ў друку. Некаторым з нас тады здавалася, што зьліквідаваньне зьненавіджаных усімі ВАППа й БелАППа прывядзе да аздараўленьня літаратурнага жыцьця. Мы думалі, што пастанова была накіраваная, галоўным чынам, супраць лявацкіх вульгарызатарскіх загібаў і перагібаў РАППа і напостаўска-авэрбахаўскага разбою на літаратурным фронце. Таму-дзе некаторыя з нас усміхаліся, калі малады паэта Зяма Півавараў там-жа тады-ж выказаў голасна думку, што гэтая пастанова прынясе некаторую свабоду, каб пасля яшчэ мацней заціснуць літаратуру й прыбраць яе да рук. На вялікі жаль, меў рацыю менавіта аўтар гэтае, тады крамольнае, думкі, а ня мы, якія тады

гіранічна пасьмейваліся ў адрас Зямы Піваварава. Наступныя падзеі на беларускім літаратурным фронце цалкам спраўдзілі ягонае прадбачаньне. Ужо ў пачатку наступнага году, у лютым 1933 г., я разам з многімі маладымі беларускімі пісьменьнікамі апынуўся ў скляпеньнях ГПУ, у каменных мяхох гэтак званай Амэрыканкі — унутранай турмы пры сьледчым адзеле Менскага ГПУ. Пасьля нечуваных мукаў, цярпеньняў і няроўнага змаганьня з цэлаю чарадой сьледчых местачковага паходжаньня, якія ўсімі сродкамі стараліся зламаць волю й выцягнуць з арыштаванага патрэбную ім хлусню пра няіснуючую змову, усіх нас спаткала аднолькавая доля — выгнаньне ў халодную Сібір або ў табары прымусовае працы. Я асабіста адпакутваў гады ў Заходне-Сібірскіх канцэнтрацыйных лягерах, а свой тэрмін канчаў у Байкала-Амурскіх лягерах на Далёкім Усходзе. Тут-жа мушу заявіць, што я, як і тысячы іншых, і сёньня не вычуваю сябе вінаватым і лічу, што кару перанёс дарэмна. Магчыма, быў небясьпечным ужо толькі таму, што думаў і разважаў самастойна, не паводле агульна-савецкага ідэалічнага капыла, любіў Беларусь і шчыра верыў у яе культурны рэнесанс, у тое, што росквіт яе літаратуры мог бы прычыніцца да агульна-чалавечага культурнага поступу. Мы ўсе былі маладыя ідэалісты, якім не павінна было быць месца пад сонцам сталінскае дыктатуры. Наш лёс падзяліла бальшыня сяброў пісьменьніцкае сям'і Беларусі. У 1936 г. чарга надышла й да Зямы Піваварава.

Разгром беларускае літаратуры ў 1936 г. наагул нагэтулькі абяскаровіў яе, што яна й да сьня-

ня ніяк ня можа залячыць раны, нанесеныя ёй масавымі арыштамі, і ня ў стане папоўніць свае шэрагі. У ноч на 1-га лістапада 1936 г. была арыштавана, а пазьней пасланая ў канцэнтрацыйныя лягеры савецкае поўначы на шматгадовую катаргу абсалютная бальшыня беларускіх пісьменьнікаў, паэтаў і крытыкаў.

Вось якою цаною плацілі беларускія пісьменьнікі за права друкавацца ў адзіным пакінутым ім літаратурным часопісе «Полымя Рэвалюцыі». Шмат хто зь іх пазьней сплачваў дадатковай катаржнай працай або й жыцьцём за тыя ганарары, якія яны атрымлівалі раней за свае творы — вынік таксама нялёгкае напружанае працы розуму й сэрца, крыві й нэрваў.

Але мала чым лягчэй было і ёсьць для выпадковых «недабіткаў», тым «недасекам», якім пашчасьціла застацца ў савецкай літаратуры. Як часта ім прыходзілася і яшчэ часьцей цяпер прыходзіцца, як той вавёрцы ў калясе, згінацца й выкручвацца, крывіць душою, хлусіць, называць белае чорным і, наадварот, асуджаць тое, што ў душы самі вызнаюць за станоўчае. Так, шануюныя майстры пяра, гэта цяжкі, крыжовы шлях, і мы тут цалкам разумеем вашыя маральныя пакуты. А якой працаю асягаліся вашы бясконцыя пошукі ўсё новых і новых сродкаў, вобразаў і моўнае выразнасьці для ўсхвалення таго ідала, якому вы ў глыбіні чулае душы даўно ўжо жадалі хутчэйшага скону як носьбіту нечуванага духовага прыгнечаньня чалавека. Можа, гэта Бог нарэшце й пачуў вашыя прыхаваныя стогны й паслаў канец галоўнаму кату й забойцу нашага народу.

Нам, пісьменьнікам і непісьменьнікам, што вырваліся на свабоду з турмы народаў, пасья перанесеных пакутаў асабліва прыкра чытаць вашыя бясконцыя манатонныя оды, у якіх вы ўсхвалялі тырана ў вобразе мудрага і вялікага бацькі народаў. Мы не зайздросцім вашаму становішчу і ўважаем вашу ролю жалю годнай, брыдкай і паскуднай.

Але мы не асабліва асуджаем вас. Мы ведаем, што ў той няволі цяжка, амаль немагчыма напісаць што іншае. І таму мы асабліва радаваліся й захапляліся, калі ўбачылі моцныя элементы крытыкі савецкае рэчаіснасьці ў п'есах Кандрата Крапівы — «Хто сьмяецца апошнім» і «Мілы чалавек». Мы ад душы сьмяяліся, калі чыталі вострыя сатыры К. Крапівы супраць нямецкае грабежніцкае арміі, вершы «Фрыцавы трафеі», «На бабруйскай шашы», «Ёлкі-палкі», «Разьлюлі-люлі маліна» і іншыя антыфашыстоўскія творы. Але мы з болей за пісьменьніка, таленавітага сатырыка й драматурга адзначаем сумны факт, калі пасья жорсткае крытыкі за сатыру на савецкага чынушу ў «Мільм чалавеку» ў часы жданаўскай рэакцыі і асуджэньня партыяй сатыры Кандрат Крапіва ў п'есе «Калі пяюць жаваранкі» сам скаціўся ў замкнутае кола агульнасавецкай кананізацыі і ідалапаклонства, і ў апошняй сцэне багаслаўленьня маладых людзей падмяніў ікону партрэта Сталіна. Для нас ясна, што ўсё гэта толькі ілюструе агульнае падзеньне літаратурных нормаў і непераадольнасьць замацаваных савецкіх канонаў, якія, як жалезныя абручы, моцна сьціскаюць кожны творчы імпульс і не дазваляюць пісьменьніку выйсьці на шырокія прасторы творчае шчырасьці й свабоды выяўленьня паглядаў і задумы пісьменьніка.

Цяпер, пасья сьмерці Сталіна, наглядаецца дзе-каторае паслабленьне тэрарыстычнага рэжыму, хаця-ж ліквідаваньне МГБ і перадача ягоных функцыяў Міністэрству Ўнутраных Справаў не абяцае ніякага паслабленьня тэрарыстычнае практыкі. Аднак у сувязі з абвешчанай амністыяй, калі толькі яна набыла практычнае ажыццяўленьне, магчыма, дзе-хто вернецца з далёкіх выраяў, турмаў і канцэнтрацыйных лягероў. Паводле іх змардаванага выгляду, змучаных твараў, жалю годных анучаў на іх целах вы зможаце ўбачыць усю глыбіню перанесеных пакутаў і ступень чалавечага паніжэньня на тых невінаватых ахвярах жорсткай сыстэмы пераследу і ўціску. На прыкладах гэтых людзей вы ўвачавідку можаце пераканацца ў крывадушнай ілжы таварыша Фадзеева ў ягоным артыкуле ў газэце «Правда» — «О гуманизме Сталина».

Вы, пісьменьнікі, што маеце вушы, каб чуць, вочы, каб бачыць, і, галоўнае, сьветлую галаву, каб думаць і асэнсоўваць зьявы жыцця, зьвярніце ваш зрок да народных пакутаў, ваш слых да стогнаў мільёнаў прыніжаных і абражаных, а ў СССР і на Беларусі імя ім — легіён. Беларусь, як прыгранічная рэспубліка, панесла асабліва агромністыя ахвяры бальшавіцкага тэрору. Доля пісьменьніцкіх ахвяраў тут адна з найбольшых. І калі ў мінулым беларускія пісьменьнікі — Ф. Багушэвіч, Я. Неслухоўскі, Я. Купала, Я. Колас, М. Багдановіч, З. Бядуля і іншыя — паказалі ў сваіх творах пакуты народу да рэвалюцыі, дык хіба-ж можна пакінуць непачутымі непамерна большыя пакуты, хіба мажліва заставацца глухімі й нямоўнымі да нечувана большага народнага гора, якое

ўжо цягнецца больш за 30 гадоў. Письменьнікі ўва ўсе часы заўсёды стаялі ў шэрагу змагароў за перадавыя гуманістычныя ідэалы чалавецтва. Беларуская літаратура мае багата ўзораў смелага, а ў савецкіх умовах — геройскага змаганьня з дэспатыяй і тыранамі. Прыгадайма зараз паэмы «І пурпуровых ветразей узьвівы» ды «Камбайн» У. Дубоўкі, «Цень Консула» Я. Пушчы, «Калі асядае муць» Т. Кляшторнага, п'есу «Тутэйшыя» Я. Купалы, вострую сатыру на савецкія парадкі «Запіскі Самсона Самасуя» А. Мрыя, драматычную казку «Апраметная» В. Шашалевіча і інш. Праўда, усе гэтыя творы былі напісаныя яшчэ да 1930 г., калі яшчэ ня гэтак моцна дзеяла савецкая цэнзура. Цяпер ужо аб такім непрыхаваным выступленьні супраць пануючага ладу, як выступ Алеся Дудара ў вершы «Пасеклі наш край», і не прыходзіцца думаць. Аднак Кандрат Крапіва ў сваіх драмах і камэдыях добра давёў, як магчыма ў форме дазволенае савецкае камэдыі ўліваць антысавецкі зьмест і наносіць пякучыя ўдары дасьціпным мастацкім замаскаваным словам. Гэтыя прыклады даюць багата матэрыялу для развагаў і перагляду свае ролі й дзейнасьці для кожнага беларускага пісьменьніка. Яны заслугоўваюць таго, каб ім насьледваць. Гэтым самым вы выйдзеце з стану ахоўнікаў сыстэмы тыраніі на ганаровы шлях змагальнікаў за шчасьце й волю свабодалюбівага беларускага народу.

За вамі слова, пісьменьнікі, соль зямлі Беларускай!

Уладзімер Глыбінны

Наш адказ¹

Адказ беларускіх замежных літаратараў на артыкул, падпісаны прозьвішчамі васьмёх беларускіх пісьменьнікаў

Газэта «Звязда» за 15-га, а за ёй — «Літаратура і мастацтва» за 18-га ды маскоўская «Літаратурная газета» за 22-га кастрычніка 1966 г. надрукавалі артыкул «Ня вам Беларусамі звацца», падпісаны прозьвішчамі васьмёх маладых беларускіх пісьменьнікаў з БССР: Рыгора Барадуліна, Генадзя Бураўкіна, Васіля Быкава, Анатоля Вярцінскага, Ніла Гілевіча, Івана Пташнікава, Барыса Сачанкі і Івана Чыгрынава. Артыкул быў перададзены таксама савецкай радыёстанцыяй «Родина» 31 кастрычніка. У артыкуле пратэстуецца супраць нашых выказваньняў у замежным беларускім друку й радыё пра сучасную беларускую літаратуру ў БССР ды вытыкаецца нам калябаранцтва зь нямецкімі фашыстамі ў вапошняй вайне й з амэрыканскімі імперыялістамі цяперака.

Артыкул гэты нас ані чуць не здзівіў, бо ў гарце савецкай прапагандавай кампаніі супраць беларускай палітычнай эміграцыі ў вольным сьве-

---

¹ Ліст быў напісаны ў лістападзе 1966 г.

це да падобных выступленьняў у савецкім друку, радыё ды на розных сходах мы ўжо прывыклі. Да-сюль падобныя артыкулы былі звычайна або ана-німныя, або падпісаныя прозьвішчамі ведамых пра-фэсіянальных паклёпнікаў тыпу Леаніда Прокшы й падобных, а затым мы ня бачылі патрэбы наагул рэагаваць на іх. У гэтым жа выпадку пад артыку-лам стаяць прозьвішчы групы пісьменьнікаў, аўта-рытэтных і вядучых сярод маладога літаратурнага пакаленьня, пры гэтым не абцяжараных ніякім ка-лябаранцтвам із сталіншчынай. Затым вось уважа-ем за патрэбнае даць адказ на гэты артыкул.

Нам добра ведама, што ў савецкіх абставінах падобныя артыкулы звычайна ініцыююцца й рэда-гуюцца, а нярэдка й пішуцца адпаведнымі орга-намі, а ня тымі, чые прозьвішчы пад гэтымі даку-мэнтамі стаяць. Гэтак магло быць і ў выпадку з ар-тыкулам «Ня вам Беларусамі звацца!». Ужо тое, што артыкул спачатку зьявіўся ў органе ЦК КПБ — га-зэце «Звязда», а толькі пасля быў перадрукаваны з гэтае газэты — разам з уступнай зацемкай да яго — у органе пісьменьніцкай арганізацыі — газэце «Літаратура і мастацтва», наводзіць на дум-ку, што ён мог быць зрэдагаваны дзесь у ЦК партыі. Пісьменьнікам магло быць адно «запра-панавана» падпісацца пад артыкулам ды хіба пе-ракласьці яго ў беларускую мову, бо, як добра ведама, беларуская мова ня толькі ў ЦК, але й бадай што ўва ўсіх іншых установах Беларусі, за выняткам Саюзу пісьменьнікаў БССР, ужытку ня мае. Дый у самым артыкуле знаходзім пацьвер-джаньне таго, што ён быў інспіраваны нейкімі

органами. Паміж густых радкоў артыкулу неяк прасьлізнуўся й наступны радок: «*Асабліва актыўнічае, **кажуць**, Станіслаў Станкевіч*» (вылучана намі). Дык хто-ж кажа? Звычайна «кажуць» тыя, што маюць больш інфармацыяў, у дадзеным выпадку тыя органы, што хвабрыкавалі й сам артыкул. Ды ўрэшце, незалежна ад таго, дзе гэты артыкул пісаўся й кім падпісаны, у ім выказаныя перш-наперш думкі гэных органаў, пагляды партыі.

У партыйных колах, як паказвае артыкул, найбольшы непакой і трывогу выклікае вось што:

Апошні час грук і радзьё беларускіх буржуазных нацыяналістаў праяўляе даволі вялікую ўвагу да творчасьці літаратурнай моладзі, да нашай творчасьці. Цытуюцца нашы вершы і апавяданьні, камэнціруюцца нашы выступленьні, даюцца рэцэпты на будучае. І ўсё гэта дзеля таго, каб даказаць, што нібыта «маладыя пісьменьнікі... адхіліліся ад партыйнай лініі», што, маўляў, «сучасная моладзь імкнецца выйсьці на шлях праўды, свабоднага слова».

І далей: «*Вы спрабуеце нас вучыць, панове, спрабуеце заігрываць з намі, прыкідваецца добразычліўцамі. Вам вельмі хацелася-б, каб мы хоць разок, хоць ледзь-ледзь падзьмулі ў вашу гудку*». «*Вашы спадзяваньні на ідэалгічныя дывэрсіі гарэмныя. Ёх ніколі ня будзе*», — запэўніваецца ў артыкуле ў «Звязды», падпісаным прозьвішчамі беларускіх пісьменьнікаў.

Дык вось чаго там баяцца! А калі баяцца й публічна б'юць на трывогу, значыцца, наш голас — вольнае беларускае слова — даходзіць у панявольную бацькаўшчыну й трапляе там не на камень.

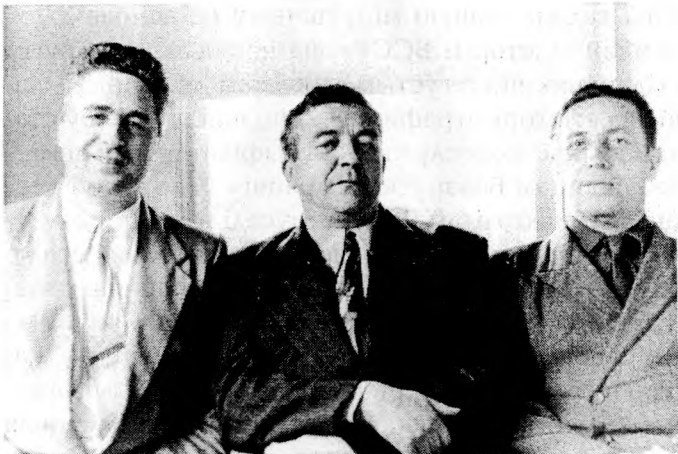

Мы–ж ад сябе можам адно сыцьвердзіць, што ў вацэне як паасобных пісьменьнікаў, гэтак і наагул сучаснай беларускай літаратуры, кіруемся вылучна крытэрыем аб'ектыўнай праўды й крытэрыем, каб беларуская літаратура была ўзапраўды беларускай і служыла беларускаму народу.

Што гэта так, пацэвьярджаюць падсьведама і аўтары згаданага артыкулу «Звязды». Сваю атаку супраць нас яны ўважылі за патрэбнае пачаць ад насьвятленьня — у супрацьвагу нашым паглядам і дзейнасьці — сваіх ідэйных і палітычных пазыцыяў. Гэта мае асаблівую вымову, калі ўзяць за ўвагу тое, што хоць артыкул пра нас і супраць нас, але не для нас. Ён прызначаны найперш і найбольш для тых, хто на бацькаўшчыне, да каго даходзіць і наш голас. Гэтым якраз тлумачыцца й тое, што артыкул «Звязды» быў надрукаваны ў дзвюх іншых газэтах, беларускай рэспубліканскай ды расейскай усесаюзнай, ды перадаваўся, апрача таго, праз радыё. Артыкул пачынаецца гэткай ідэйнай нацыянальна–патрыятычнай дэкларацыяй:

Для нас, маладых беларускіх пісьменьнікаў, няма нічога больш дарагога, чым маці Беларусь, зямля нашых продкаў, край славыты й чароўны. Тут мы нарадзіліся, тут сэрцам сваім слухалі матчыны песьні, тут выйшлі на прастор жыцьця, тут пішам свае кнігі й гадуем дзяцей. Кожнай хвілінай жыцьця, кожнай крывінкай зьвязаны мы зь зямлёй гэтай і добра ведаем яе гісторыю, яе радасьці й нягоды, з гонарам называем сябе Беларусамі.

Гэта бадай першы выпадак, што на бачынах беларускага савецкага друку прагучэла гэткае дэк-

У. Сядура (Глыбінны), Ю. Віцьбіч, М. Кавыль. ЗША, 1950-я гады.

лярацыя. Яна зробленая, пэўне-ж, не для нас, палітычных эмігрантаў, а вылучна дзеля нутранага ўжытку. І гэта сьведчыць, што без падобных запэўненьняў у беларускім патрыятызме, у любасьці да свайго роднага, у арганічным зрадженьні зь беларускай нацыянальнай глебай, цяжка ўжо знайсці давер і зразуменьне сярод маладога беларускага пакаленьня на бацькаўшчыне. Гэта сьведчыць таксама й пра скіраванасьць нашае дзейнасьці й нашых выказваньняў, змагаючыся зь якімі, партыйная прапаганда змушаная казыраць картай тае самае масьці — беларускім нацыянальным патрыятызмам.

Цікавая ў артыкуле заява, што тыя, чые прозьвішчы пад ім падпісаныя, «добра ведаюць гісторыю сваёй зямлі». Хацелася-б, каб яно гэтак было, але моцна сумняваемся, ці так яно ёсьць.

Калі ведаць нашую мінуўшчыну на аснове двухтомнай «Гісторыі БССР», на першым і на другім выданнях якое густым пакостам ляжыць хвальшывая гісторыяграфічная канцэпцыя з часоў сталіншчыны, якая служыць русыфікатарскай легендзе, быццам Беларусь на працягу ўсяе свае гісторыі была сатэлітам Расеі й заўсёды быццам імкнулася да поўнага задзіночаньня зь ёй, дык жалю годнае такое веданьне. Адзіночныя спробы маладых беларускіх гісторыкаў аб'ектыўна глянуць на мінуўшчыну свайго народу перасякаецца ў карэньні партыйнай крытыкай і партыйнымі органамі. Дык на аснове якіх крыніцаў можна сёньня пазнаць мінуўшчыну Беларусі, калі няма навет беларускага гістарычнага часопісу? Уздымаюцца на бацькаўшчыне — тым часам, бязь ніякіх вынікаў — справядлівыя галасы пра патрэбу беларускага краяведнага часопісу, моваведнага часопісу, мастацкага, музычнага, літаратураведнага ды іншых часопісаў, затое пра ня менш патрэбны гістарычны часопіс дагэтуль ніхто нават не заікнуўся. Ці не затым маўчаць пра яго, што гэткае патрабаваньне ўважалася—б у партыйных вачох што найменш за нетактоўнае.

У артыкуле, падпісаным прозьвішчамі васьмёх пісьменьнікаў, чытаем і наступную заяву:

І недахопы нашы, і нягоды нашы мы бачым і ведаем лепш, чым вы, і справімся мы зь імі як—небудзь без вашай дапамогі.

Ну, што-ж — дай Божа! Але-ж на працягу 50 год існаваньня савецкай улады ў Беларусі ня здолелі даць рады — «справіцца», каб мець навет та-

кую элементарную й дробную, але вельмі патрэбную рэч, як зборнік народных песняў для хору, а зборнік гэтакі, даўно апрацаваны найлепшым знаўцам беларускай песні Рыгорам Шырмам, буцьвее дзесяць гадоў у папцы. Ды ці толькі із справай песснага зборніка не даецца «справіцца»?

Калі пра ўсё гэта мы кажам і пішам, адчыняючы вочы свайго й замежнага грамадства на невымоўна цяжкую савецкую рэчаіснасьць, партыйная прапаганда хацела—б падцяць давер да праўдзівасьці нашых словаў. Ня могучы, аднак, запярэчыць наяўнасьці «недахопаў і нягодаў», але баючыся весці палеміку па сутнасьці справы, ня могучы супрацьставіць нашым цьверджаньням ні фактаў, ні контраргумэнтаў, партыя вытыкае нам, быццам мы ў часе апошняй вайны супрацоўнічалі зь нямецкімі фашыстамі ды нясём адказнасьць за гітлераўскія зьверствы над жыхарствам Беларусі, а цяперака быццам знаходзімся на паслугах амэрыканскага імперыялізму.

Было—б куды лепш, калі—б перад тым, як кагосьці вінаваціць за фашыстоўскія зьверствы ў Беларусі, спачатку пашукаць і запраўдных калябарантаў з фашызмам, адказных за тое, што ў часе апошняе вайны гітлерызм дакаціўся аж у наш край ды шалеў у ім на працягу цэлых трох год. І калі пачынаць ад гэтага, дык нельга не прыісьці да няўхільнага выснаву, што калі—б ня пакт Молатава—Рыбэнтропа ў жніўні 1939 году і не выдатная савецкая матар'яльная дапамога гітлераўскай Нямеччыне на працягу блізу двух першых год Другой сусьветнае вайны, дык наагул ці дайшло—б да

супольнага сусьветнага канфлікту, а калі-б і дайшло, дык у найгоршым выпадку вайна разгортвалася-б не на беларускай зямлі. Змоўшчыкамі й калябарантамі былі Гітлер і Сталін.

Калі-ж пачалася нямецка-савецкая вайна, беларускі народ, апынуўшыся між двума фашызмамі — чорным гітлераўскім і чырвоным сталінскім — стаўся аб'ектам беспрэцэдэнтнай у гісторыі новай формы калябарацыі паміж гітлераызмам і сталінізмам. Два фашызмы калябаравалі далей у руйнаваньні Беларусі. Выглядала гэта калябаранцтва найчасьцей так: пад кіраўніцтвам скінутых з самалётаў сталінскіх палітрукоў партызанскія групы рабілі дывэрсійныя або тэрарыстычныя акты супраць немцаў каля адмыслова абранай імі вёскі ці ў самой вёсцы. Вынік быў той, што пасля гэтага прыбываў аддзел нямецкіх карнікаў і пушчаў з агнём вёску разам зь ейнымі жыхарамі. Калі-ж пазьней такія «гераічныя подзвігі» паўтараліся ў іншых суседніх мясцовасьцях, дык жыхарства, навучанае першым трагічным прыкладам, змушанае было ўцякаць у лес. Вось гэтак савецкія партызаны атрымлівалі патрэбнае сабе папаўненьне і ўзбуджалі большую нянавісьць да акупанта, а гэты апошні знаходзіў сабе прэтэкст, каб па-зьверску спустошваць край пад свой будучы «лебэнсраўм». Ясна, гэта не памяшае віны гітлераўцаў, але ўскладае ня меншую віну й на сталінцаў. У гэтым вась гітлераўска-сталінскім спустошваньні нашага краю трэба шукаць калябаранцтва ды «суўдзельніцтва ў злачынствах».

Што-ж да нас канкрэтна, дык стрэлы тутака ў пустое. Мы не супрацоўнічалі зь нямецкімі фашыстамі, а выкарыстоўвалі наяўныя тады магчымасці, каб легальна й нелегальна бараніць беларускае жыхарства перад нішчэньнем яго з розных бакоў ды перад іншымі бедамі.

Зьвінавачваньні беларускай палітычнай эміграцыі ў вольным сьвеце ў супрацоўніцтве зь нямецкім акупантам у мінулай вайне, а цяперака ў тым, што гэтая эміграцыя быццам знаходзіцца на паслугах нямецкага імперыялізму ды навет на службе амэрыканскага выведу — гэта даўно ўжо зьезджаны конік савецкай прапаганды.

Галоўная мараль артыкулу «Звязды» сфармуляваная наступнымі словамі:

Лінія партыі, ачышчаная ад скажэньняў культуры асобы, ад валютарызму й кан'юнктурышчыны — наша лінія!

Ці-ж сапраўды «ачышчаная» гэная лінія? Узяць хоць-бы адно тое, што ўсе найжахлівейшыя злачынствы 30-х і 40-х гадоў, якія ані не саступалі гітлераўскім злачынствам, у афіцыйнай тэрміналёгіі нельга навет назваць сапраўдным імем. Яно сарамяжліва называецца бязьвіннаю этыкеткаю «культ асобы», каб гэтым зьменшыць і прыцьміць гэныя злачынствы. І ніякай дыялектыкай ніхто ня здолее запырэчыць, што як арганічная частка гэнага «культу асобы» сяньня пакінуты ў поўнай моцы й далей замацоўваецца іншы культ — культ прымату расейшчыны. На гэтым кульце расейшчыны ствараецца ідэалягічная й практычная база дзеля адміністрацыйнага заціс-

каньня праяваў беларускага жыцця й русыфікацыі Беларусі. А суўдзельнікаў у крывавых сталінскіх злачынствах сярод дзейных і цяпер у Беларусі людзей, навет з ордэнамі й ганаровымі тытуламі, якія ў 30–х і 40–х гадох не за страх, а за сумленьне спаборнічалі ў служэньні сталінскай сыстэме — хоць адбаўляй. Сярод іх таксама трэба было–б шукаць удзельнікаў антынароднага калябаранцтва із сталіншчынай, рэцыдывы якога даюцца балюча ў знакі й сяння ў кожнай галіне жыцця.

Мы, у моц гістарычных абставінаў апынуўшыся ў вольным сьвеце, уважаем сябе за неадлучную частку ўсяго беларускага народу, дарма што ўспомнены артыкул намагаецца адмовіць нам права «Беларусамі звацца». І зусім натуральна, што ў друку й радыё мы «праяўляем даволі вялікую ўвагу да творчасці літаратурнае моладзі» на бацькаўшчыне. Гэта ня толькі нашае прыроднае права, але й маральны ды патрыятычны абавязак як працаўнікоў пяра, тым больш што мы карыстаемся адным з найвялікшых дасягненьняў дэмакратыі, якога пазбаўлены нашыя суродзічы на бацькаўшчыне, — поўнай свабодай слова.

*Кастусь Акула
Юрка Віцьбіч
Рыгор Крушына
Станіслаў Станкевіч*

Алесь Салавей

Алесь Салавей фактычна адзін рэпрэзэнтаваў беларускую літаратуру ў Аўстраліі. Праўда, пісалі і іншыя (Сьцяпан і Ўладзімер Шнэкі¹, Янка Ролсан, Данат Баян), але ўзровень Салаўя-паэта быў нашмат вышэйшы, хоць наўрад ці паддаецца вымярэнню ды параўнанню гэткай катэгорыя, як талент. І ўсё ж Алесь Салавей быў адзіным, і ня толькі ў Аўстраліі — на ўсю літаратуру дзяспары.

У самой Аўстраліі ён быў самотным, і гаварыць пра нейкі літаратурны рух у гэтай краіне наўрад ці выпадае. Таму Салавей спаўна мог вычуць цяжар місіі Беларуса, апяяную ім у паэме «Сын» (Зальцбург, 1947 г.) і хораша сфармуляваную Антонам Адамовічам:

«Сын» паэмы — гэта найперш «сын айчыны» — формула патрыятычнага дачынення між чалавекам і ягоным краем, знаная яшчэ старавечным Рымлянам, — і ўся паэма фактычна становіць дыялёг між «сынам айчыны» ды «айчынаю». Агчыняецца гэты дыялёг, пасья лірычнага звароту да айчыны з адзначэньнем ейнага пакутнага стану ў капцюрох «працемрай шчорненага гамана», які «красу растурзвае злачынна», сьцьверджаньнем тае місіі, да выкананьня якое, як дагэнае

---

¹ Сьцяпан Шнэк—Юрка Віцьбіч. Ліставаньне // АРСНЕ. 2001. № 2. С. 240—248.

самой айчынай, пачуваецца пакліканым ейны сын: «Здабыць сьвятло, разьвеяць зман ты з дому выправіла сына». Пра гэткую місію Беларуса, навонках бацькаўшчыны як пасланца, высокім словам — «амбасадара» Беларусі — шырака пачынаў пісаць у тым часе наш эміграцыйны грук, і паэта тут, сказаць-бы, трапляў у тон агульнаму настрою эміграцыі, чым у вялікай меры тлумачыцца й зацікаўленьне ў ягонай паэме з боку таго друку, на шпальтах якога яна перагрукоўвалася больш як іншы паэтаў твор².

Ягонья лісты, а пасья паэтавай сьмерці лісты жонкі Зінаіды да Антона Адамовіча, і ёсьць храналёгія місіі Беларуса ў малой частцы вольнага сьвету — Аўстраліі, а разам з тым — гісторыя літаратурнага руху й унутраных зрухаў аднаго чалавека, Алеся Салаўя³.

***

23.05.1955 г. Да Ўправы Беларускага Інстытуту Навукі й Мастацтва.

Ветліва прашуся ў прыймо да сяброў Беларускага Інстытуту Навукі й Мастацтва, калі надавацьмуцца да гэтага мае пэрсанальныя дадзеныя, літаратурны стаж і г.д.

Нарадзіўся 1-га траўня 1922 году на Меншчыне. Асьвета — несыстэматычная. Друкавацца пачаў у 1937 годзе. Галіна літаратуры, у якой жадаю паводля магчымасьцей працаваць, — паэзія.

² Адамовіч А. Жыцьцё й паэтычная спадчына Алеся Салаўя. Мэмуарна-камэнтатыўныя ды крытычна-тлумачальныя нататкі рэдактара гэтага выданьня / Салавей Алесь. Нятускная краса. Нью Ёрк—Мэльбурн, 1982 г. С. 318—319.

³ Арыгіналы лістоў захоўваюцца ў БiНiМе (Нью Ёрк).

Выдаў зборнікі вершаў «Мае песьні» і «Сіла гневу», малую паэму «Зьвіняць Званы Сьвятой Сафіі». Напісаў зборнікі вершаў «Вянкі» й «Несьмяротнасьць» (кнігі патрабуюць яшчэ перагледзінаў і папраўкаў).

Алесь Салавей

***

Верасень 1955 г. Даражэнькі дзядзька Антон!
Я не стрымаў свайго слова, прабачце мне. На
мінулыя Каляды адпачынку ня меў, і ў годзе «вы-
карыстаў» яго... грашыма.

Мае найлепшыя дары—вянкі,
Табе, правобраз хараства адзіны...
Хвалюеш ты таемныя глыбіны
Душы мае, узьнёслай у вякі.

Гэта самы пачатак. У мяне было раней «табе, красы правобразе адзіны». Я паправіў так, як пададзена вышэй. А як лепш — цяпер сам ня ведаю. Па кароткім часе ўсё будзе лепш відаць і вычувацца. Радок «зь мясьцінаў, дзе ад змроку да відна» (Вянок трэйці) добра гучыць у сярэдзіне санэту, напачатку, а ў канцы выйшаў «прылеплены». Паправа выклікае складаную камплікацыю. Хутка пашлю ўсё чысьценька, ужо ўзяўся за яго і не манюся пакінуць.

У маіх вершах у часапісе⁴ Рыгор⁵ не дагледзеў пару мясьцінаў. Надрукавана «ўзьлётных» замест «узьлётны» (ня ўзьлётныя ветразі, а ўзьлётны ўзьвіў я меў наўвеце). Пад вершам стаіць дата

⁴ «Конадні» (Нью Ёрк).

⁵ Крушына.

1940 заміж 1939. Пасья слова «бэраг» у наступным вершы стаіць злучок заміж працяжніка. Пасья слова «глебе» — ізноў злучок, а не працяжнік (тут я сам крыху памыліўся — пасья слова «пешчы» мусіла быць коска, зразумела, з працяжнікам перад ім).

Пасылаю тут сёе-тое. Праз тыдзень пашлю яшчэ.

Сардэчныя прывітаньні Вашым бацькам, Рыгору, спадару Тумашу і іншым знаёмым.

Цісну руку,

Алесь Салавей

***

9.1955 г. Даражэнькі дзядзька Антон!

Седзячы над сваймі вершамі, пісанымі не зы змусу, але з натхненьня, я дакараю іх халодным змусам, розумам: паўторы, паўторы, паўторы... Маніўся перарабляць усё ад пачатку, і калі наважыўся, — змус пачаў калечыць усё напісанае. Думаецца ўсё-ж, штожны паўтор — гэта звязаныя між сабою кольцы да далейшага ланцуга разьвязваньня падзеяў. І вось-жа з гэтай думкаю пастанавіў пасылаць Вам зборнік паасобнымі балёнкамі, а каб далей не рабіць лішняе работы, — пасылаць недрукаваныя дагэтуль таксама. Кожная балёнка нумараваная, і некалі, па атрыманыя ўсёго тэксту, усё вельмі лёгка растасуецца. [...]

Алесь Салавей

***

18.12.1955. Даражэнькі дзядзька Антон!

Я вінаваты за маўчаньне — навет не апраўдваюся.

Але праўду сказаць — трэба такі.

Сем тыдняў працаваў уначы. Жыву ж у невялікай будцы. Сям'я немаленькая. Лета, гарачыня. Дзе было да сну ўдзень? Дзе было да вершаў і ліставанья?

Навал работы скончыўся — ізноў працую ўдзень. Апошнім часам — такі-сякі *Tradesman, Radial Drill Operator*. Машына з Манчэстару новая й цудоўная. Тэхніка тут — дапатопная. Такіх машынаў — няшмат. Таму праца пры ёй — гонар і павага на фабрыцы. Вельмі добра зарабляю й не магу адмовіцца ад пагадзінаў, бо з маёю працаю зьвязаная праца тых, хто пагадзінаў жадаюць. Ды й само жыццё кожнага змушае да гэтага. Кожны мусіць дбаць пра сваё жытло — на жыццё ў чужым не здабудзесься. А на яго патрэбныя тысячы. І я манюся ў наступную зіму тое-сёе дабудоваць да свае будкі — трэйцае часткі дому, канчаць увесь дом. Гэта пратрывае трычатыры гады. І толькі па гэным часе хіба знайду супакой. Тады змагу падацца ў службоўцы на пошту або чыгунку. На кавалак хлеба штодзённага зараблю й мецьму час на вершы.

Месяцы чатыры таму я меў запросіны да ўступу ў сябры Беларускага Інстытуту Навукі й Мастацтва. Паслаў заяву, дастаю «Абежнікі»⁶, але ня ведаю, ці залічаны ў сябры. Калі так — мушу плаціць складкі. Можа, я й ня сябра — таму ня мог дагэтуль плаціць.

«Творы» Жылкі дастаў. Зь Мюнхену дастаў 1-ю й 2-ю кнігі «Зборніка»⁷, але не дастаў Вашае

⁶ Гэтак называліся тагачасныя выданьні БІНіМу.

⁷ Маецца на ўвазе «Беларускі Зборнік», які выдаваў Інстытут па вывучэньню СССР.

кнігі пра Коласа. «Віці» дастаў — з апошнім нумарам за мінулы год, дзякую. Два мае лісты да Грыцука вярнуліся назад — новага ягонага адрасу ня ведаю. Для «Вызвалення»⁸ нічога не пісаў. Наагул, цяпер лягчэй магу зарабіць мазалём, чымся на прапагандзе. Ангельскую мову крыху ведаю, чытаю, разумею, пішу элементарныя лісты ў палагоджваньні якіх-небудзь справаў, гавару з жахлівым акцэнтам. Маю пару перакладаў з Кітса (зрабіў яшчэ ў 1951 г.). Пераклады няўдалыя, але калі Бог дазволіць іх калі-небудзь паправіць — тады пашлю.

Праз чатыры дні пачынаецца мой трохтыднёвы адпачынак (сёлета-такі працаваць ня буду). У гэтым часе хачу здзейсніць сваё даўно абяцанае — хоць часткова (трэйці «Вянок» вельмі цяжка падаецца паправе).

Сардэчнае прывітаньне Вашым бацькам. Некалі ў цяжкім нашым падарожжы з Бацькаўчыны пры ўсім сваім жаданьні я анічым ня змог ім дапамагчы.

Шчыра жадаю Вам і Вашым бацькам вясёлых Калядаў і шчасьлівага Новага году.

З пасыланых цяпер вершаў — адзін («Дзе хмурны пас радзее») яшчэ нідзе не друкаваўся. Ён слабаваты, але ўжо хай ідзе побач зь іншымі.

Моцна цісну Вашу руку,

агданы вам А. Салавей.

***

13.06.1969. Дарагому Дзядзьку Антону — у шасьцідзiesiąцігодзьдзе жыцьця —

жадаю Вам здзяйсненьня яснай мэты,
нязыгнута ўсіх высоказьзяіных дум.

⁸ Сёньня — радыё «Свабода».

Мы дажылі да ўзьлётаў у плянэты —
святла жыцця ня сьцемрыць горкі сум.
Дасяглага спрадвечныя прыкметы
Ня здолее зьняволіць зьдзек і глум.
Хай сьвецяцца ў зары нязмрочнай веры
святой красы адчыненыя дзьверы.

Алесь Салавей.

***

3.07.1977. Даражэнькі дзядзька Антон!

Вось ужо й ліпень надышоў — гэта-ж мала не паўгоду ад часу, калі мы апошні (дай, Божа, каб не апошні!) раз бачыліся. Напісаць раней ня мог, проста-ткі фізычна ня мог: 60 гадзінаў у тыдзень працы на фабрыцы і, па-за гэтым, заканчэньне будовы «маэнтку». Увесь час — тры тыдні на месяц, быў гэтак змучаны, што цяжка было газэту прачытаць, ня толькі за лісты брацца. Ды яшчэ («грахоў не ўтаю») — розныя згрызоты й «пазбаўленьне» ад іх таксама былі прычынай.

Ліст ад другога сакавіка (гэта ўжо другі ў 1977 годзе), а таксама стужку для радыё⁹ (У. Жылка, Я. Купала) атрымаў. Вельмі й вельмі шчыра дзякуем. Перасылкі каштуюць грошай, і мы тут прыдумаем спосаб разьліку. Ліля Я[цкевіч] моцна пратэставала й пратэстуе — чаму стужка не перасланая беспасярэдне да яе? Мяне яна ня слухае й ня хоча слухаць. Пагаджаецца крыху з Аляксандрам К[алодкам], але ўсё-роўна шмат што робіць па-свойму. Калі-б была магчымасьць паслаць нам яшчэ што-небудзь (будзем бязьмежна ўдзячныя),

---

⁹ Размова ідзе пра перадачы беларускай сэкцыі Мэльбурнскага радыё. Першая перадача адбылася 13 сакавіка 1976 г.

шлеце, як і раней, на мой адрас, калі ласка (гэта думка і А-дра К., і двух Міколаў; мы ўсе супрацоўнічаем у згодзе). Істужкі Вашыя надаюцца да Сыднэйскага радыё, але тут іх можна перапісаць на іншыя.

«Казку аб песьні» з маім «сучасным» уступам, зробленым на падставе атрыманага, праслухалі на сьвяткаваньні 25 Сакавіка. Праз радыё яшчэ не падавалі «Тэстамэнт» Жылкі. Падамо ў 45-я ўгодкі ягонае сьмерці.

Перадача пра Максіма можа была й неблагая. Але думка мая працавала слаба. Ё я да сваіх думак дадаў пару Антона Навіны: «Нацыянальнае станецца агульналюдзкім праз укрытую ў ім чыстую красу». Гэта быў скрыпт для радыё — не артыкул у часопіс, і хіба ў тым не асабліва вялікая правіна. Аб жанчыне-маці ў творчасьці Максіма Багдановіча было коратка сказана ў перадачы, прысьвечанай Дню Маці. Таксама адбылася перадача пра Рыгора Шырму (скрыпт пісаў я).

Урад адмовіўся фінансаваць радыёстанцыю 3ZZ. Яна хіба зачыніцца. Але ня трацім надзеі, хоць будзе цяжэй.

За нашыя сьціплыя падарункі атрымаў падзякі ад Цябе, дзядзька Антон, ад д-ра Я. З[апрудніка] і д-ра Ст. С[танкевіча]. Ё мая ўдзячнасьць Вам за шчырыя зычаньні! Усьцешыў мяне і ліст за 31-га траўня з *many special wishes*. Хоць я не заслужыў на гэта за ўсіх 55 год жыцьця, таксама — сардэчная ўдзячнасьць Табе, разам і ўсім тым, што пераслалі прывітаньні праз Аўгена Грушу.

Атрымаў ліст ад Ёгара Качуроўскага. Ізноў усьцешыўся. Тут я набыў усе ягоныя кніжкі, выдадзе-

ныя за апошнія дзесяцігодзьдзе з гакам. Вельмі цікавая вялікая й салідная праца «Строфіка». Між іншага, у ёй ёсьць цытаты й зь беларускай паэзіі — з М. Багдановіча і А. Салаўя. Аб строфіцы пару словаў у нашай мове напісаў М. Багдановіч (прыкладам, «Санэт»). Больш пісаў Ты, думаецца, што Ты — у часапісе «Віці», але ня вельмі шырака.

Цяпер аб маіх «выбарах», ці выбраньні ў сьвет. Усё, што рабіў я на фабрыцы ўсьцяж апошніх чатырох год, — пайшло ў Філіпіны. На сяньня ў маіх руках засталася мятла й шуфаль да падбіраньня сьметніку. Зарабляю 4 даляры на гадзіну. На Філіпінах чалавек, які робіць тое самае, што рабіў тут я, мае 40 цэнтаў за гадзіну (фабрыка пабудавала там свой *workshop*). Сям'я мая ня мае нічога супраць майго падарожжа ў сьвет. Усе дарослыя і ў дастатку. Мама зь меншым сынам (27 год) дасьць сабе рады.

Было-б пажадана ехаць у паўночнаэкватарную вясну. Увосень і ўзімку я зьмёрзну там, як прусак, не прызвычаіўшыся паступова да гэтага (так мне кажа доктар, сын расейцаў, народжаны ў Югаславіі; ён падарожнічаў напачатку гэтага году — быў і ў Мюнхене, і ў Нью Ёрку).

Далей: падарожжа і адведзіны — гэта адно, але калі-б давялося працаваць там, скажам, у радзьё — іншае. Як гэта паўплывае на майго брата й сястру, на плямяньніка?

Першыя тры гады жыцьця ў Аўстраліі я пісаў, навет пладавіта пісаў. Цяпер-жа ці змагу я што-небудзь людзкае напісаць пасья 25-гадовага атупенья на фабрыцы?

Ува ўсякім разе, я жадаў—бы сяброўскае па-рады.

...Ёсьць у нашай паэзіі яшчэ адно слова «цяпершчына»:

Я зь ім крочыў, сябра мой,
праз дым цяпершчыны зларэчай.

[...] Працую цяпер ня больш 40 гадзінаў у тыдзень. Далей не давядзецца маўчаць зь лістом па паўгоду.

На гэтым канчаю, вітаем Цябе і ўсіх суродзічаў.
А.Салавей.

***

23.11.1980. Дарагі дзядзька Антон!

Даўно ад Вас нічога не чуваць. Як маецца?

У гэтым годзе ў Амэрыцы было гарачае лета. Напэўна, цяжка было пераносіць Вам гарачыню. Зараз наступае зіма, таксама можа будзе халодная. Я ўжо за гэты час адзвычайлася ад халоднай зімы, то напэўна—б ня вытрымала. Яшчэ адзін пражыты год. Ужо мінуў год, як я не працую на фабрыцы, але занята ўвесь час, дайжа часу няма пачытаць. Раней чытала ў цягніку па дарозе на працу й з працы. Ня пішуцца й лісты. Няма настрою. З дому атрымоўваю лісты вельмі рэдка. Адна толькі Ларыса Геніюш часта піша. Сумна ёй адной, асабліва ў зімні час. Ды й хварэе яна. Сэрца надакучае. Абіжаецца на сына й нявестку. Неяк ня ладзяць, хоць і жывуць яны далёка. Сын мае праблему зь піцьцём. Цікавіцца ўсё, калі выйдзе Алеся кніга. Хоча мець яе. Ня ведаю, ці ўдасца пераслаць, хіба праз

Польшчу. Ня ведаю, што здарылась? У апошнім лісьце Вы пісалі, што ўсё ўжо падрыхтавана і амаль што набрана, толькі застаецца дакончыць артыкул. У чым справа? Я думаю, што зь якіхсьці асабістых абставінаў не хапае сілаў скончыць яго. Часам духовыя перажываньні стаяць на дарозе. Прайшло шмат часу. Для мяне асабіста ня мае вялікага значаньня, калі яна выйдзе, абы выйшла. Але рэч у тым, што інфляцыя не зьмяняецца, а павялічваецца, і гэтыя так цяжка зьбіраныя грошы ня будуць мець вартасьці, асабліва беручы пад увагу, што кніжка будзе большай, як плянавалася. Людзі ня хочуць даваць, калі ня бачаць канца. З самага пачатку зборка ішла не зь вялікім посьпехам дзякуючы Станкевічу. Ён сьведама перашкаджаў гэтаму, маючы ў сваіх руках газэту. Ён наўмысна прадчасна пачаў зборку на «Спадчыну» Я. Купалы зь вялікім заклікам, калі-ж нарэшце зьмясьціў абвестку аб зборы грошай на Алесеву кнігу, то ў такім месцы й так незаўважна, як бы шкадаваў паперы й месца. Я ня ведаю, чаго ён так варожа станавіўся да Алесья, гэта было бачна ад пачатку, калі ён надрукаваў абвестку аб Алесевай сьмерці ў ранейшым нумары, матывуючы тым, што ня была пададзена дата ягонага нараджэньня — абсурд. Ня ведаю сапраўдных абставінаў, якія прычыны змусілі спыніць працу, але я прашу, паводле Вашае магчымасьці, паднатужцеся й скончце гэты артыкул, каб не казалі, што астаноўка за Вамі. Калі ласка, ня крыўдзіцеся.

Зь вялікай пашанай да вас Зіна.

***

15.06.1983. Дарагі дзядзька Антон!

Спадзяюся, гэты ліст прыйдзе ў час.

Сардэчна віншую Вас з днём народзінаў! Зычу добрага здароўя, шчасьця, памыснасьці. Каб усе непрыемнасьці адышлі ў нябыт, каб гэты год прынёс супакой і добры настрой, які так патрэбен у Вашай працы.

Час ляціць з маланкавай хуткасьцю, ужо й палова новага году прайшла. У гэтым годзе страціла дарагія мне дзьве асобы: Каранейскую Жэню й Ларысу Геніюш. Памерлі яны амаль што ў адзін час, вельмі малы прамежак. Ларыса Антонаўна была для мяне як сястра, можа й бліжэй, яна разумела мяне куды лепш, чым мая родная сястра. Я заўсёды атрымоўвала ад яе духоўную падтрымку яе мудрымі разважаньнямі, парадамі. У сваю чаргу, і яна мела патрэбу выказаць набалеўшае, асабліва пасля сьмерці яе мужа. Не магу яшчэ прыйсьці да сябе ад гэтай страты. Чуюсь зусім адзінокай. Я прадчувала, што яна доўга не працягне, ды й сама яна гэта ведала й пісала ў апошніх лістох, і таму, калі доўга ня мела ад яе лістоў, — думала, што яна цяжка хворая або памерла.

Я па-старому перажываю за сына. Яшчэ да гэтага часу на кампэнсацыі, і нэрвы ягоныя зусім расшаталісу; гледзячы на яго, і я перажываю. Да гэтага—ж яшчэ шмат нэрваў каштуе так званы «сябра» Скабей. Мне навука — ні з кім ніколі ня лезьці ў суполку.

Ад грамадзкага жыцьця адышла зусім, таму й ня маю навінаў, цікавячых Вас.

На гэтым і скончу.

Зь вялікай пашанай да Вас Зіна.

Наш «вучоны»

Прысьвячаецца «доктару» Янку¹⁰

Ці зналі Вы дзядзьку Івана,
Што ў мірны час крамку трымаў
І гандлем займаўся аддана?
А я дык даўно яго знаў.
Вайна яго надта змяніла,
Упрэгла ў аматарскі гуж.
На плечы пінжак узлажыла,
На голаў — рандэль — капялюш.
Ён з намі ў асобнай кватэры
У дому адным пражываў.
Спачатку ён стаў інжынэрам,
А потым і доктарам стаў.
На гэтым ён носу ня зьвесіў,
Навукай захоплены быў.
Глядзім мы: ужо ён прафэсар —
Аж трэцяе званьне здабыў.
І наш удалец адмысловы,
Каб часу ня траціць дарма,
Выдумваць стаў новыя словы,
Якіх і ў гаворцы няма.
Замест галавы — дык «думніца»,
І «сьвінчык» — замест парася.
Заместа адзовы — «гукніца»,
«Шыйдзюбы» — заместа гуся.
Ня страўня, а «емельня», «ежня»...
Было шмат чаго і мудрэй.
Стаўклася з тых словаў яешня

---

¹⁰ Маецца на ўвазе Янка Станкевіч. Верш напісаны А. Салаўём у лягерох ДП.

На дзіва, на сьмех для людзей.
Віншuem за ўдачы! Мы можам
Параіць шчэ лепш паглядзець
«Вучонаму» ў месцах нягожых —
Там можна й мудрэйшае стрэць.
Мы выганім гэтакіх «вучоных».
Няхай нам ня муцяць вады.
Тым мову ўратуем законна,
Якой размаўлялі дзяды.

Андрэй Клёнаў

З Андрэем Клёнавам мы пазнаёміліся ў 1999 г. Рыхтуючыся да размовы зь ім, я накідаў варыянт ягонаў біябібліяграфіі, паколькі ні ў адным беларускім даведніку, ніводнай нашай энцыкляпэдыі такога пісьменьніка тымчасам няма. Атрымалася наступнае:

Андрэй Клёнаў (сапраўднае прозьвішча Арон Купершток, друкаваўся таксама пад псеўданімамі Андрей Куликов, Андрей Курбов) — пісьменьнік, перакладчык. Нарадзіўся ў 1920 годзе ў мястэчку Магільна ў сям'і Їльі і Ёды Купэршток. Як ён згадвае ў сваёй кнізе «Малюнкi Нью Ёрку» ў разьдзеле «Бруклінскі мост. Малюнак зь лірычным адступленьнем, прысьвечаным Нёману — маёй любімай рэчцы,

Андрэй Клёнаў. Нью Ёрк, 1998 г.

менскай Сьвіслачы й мастом над імі», першы верш напісаў менавіта там на беларускай мове — «мове маёй бабулі Ганны, маіх сяброў у Магільна й першай школы маёй». Значны ўплыў у маладосьці таксама зрабіла віцяблянка Зося, пазьней пасаджаная за нацдэмаўшчыну й сасланая ў Сьбір.

Друкавацца пачаў у 1935 годзе. Першы зборнік вершаў «Мои друзья» выдаў у 1940 г. На фронт пайшоў дабравольцам. Па вайне вучыўся ў Маскоўскім дзяржаўным пэдагагічным унівэрсытэце і ў Літаратурным інстытуце імя Горкага.

У лютым 1973 г. эміграваў у Ізраіль, у 1974 г. пераехаў у ЗША. Жыве ў Брукліне, Нью Ёрк.

Выдаў: «Неназванная книга» (Масква, 1957), «Три дня в Москве» (Масква, 1961), «Поиски любви» (Масква, 1967, другое выданьне, перапрацаванае — Нью Ёрк, 1989), «Картинки Нью Йорка» (Нью Ёрк, 1983, другое выданьне, дапоўненае — Нью Ёрк, 1990), «Откровение: книга поэм» (Нью Ёрк, 1984), «Утренний голос: роман в монологах» (Нью Ёрк, 1987), «Поздние цветы: много четверостиший, долго ждавших издания, новые стихотворения, новые поэмы» (Нью Ёрк, 1992), «Писатели и книги, или маленькая энциклопедия словесного творчества» (Нью Ёрк, 1996).

У рамане «Поиски любви» апісаў сваю сустрэчу зь Янкам Купалам. У творах часта зьвяртаецца да тэмы Беларусі, свайго маленства, беларускай гісторыі (вершы «Гарыць Бэрлін», «Стары горад», «Княская баляда», «Белавеская пушча»). У 70—80-х гадах друкаваўся ў газэце «Беларус» («Вершы й проза Васіля Макарэвіча»¹, «Памяці Рыгора Бярозкіна»², «На Купала—Коласаўскім вечары ў ААН»³ ды іншыя).

Ягоная біяграфія і абумовіла мае пытаньні пры сустрэчы, якая адбылася ў бруклінскай кватэры паэты сьпякотным ліпеньскім днём.

¹ Беларус. 1979. № 268 (жнівень). С. 5.

² Беларус. 1982. № 299 (красавік). С. 5.

³ Беларус. 1982. № 306—307 (лістапад—сьнежань). С. 1—3.

***

Зь Ізі Харыкам я пазнаёміўся ў 1934 годзе. Дарэчы, яму й Зэліку Аксельроду я прысьвяціў верш — «Партрэты гэбрайскіх паэтаў». У 1934 годзе сьвяткавалі — па савецкім звычай — 10-годзьдзе творчасці паэты, сьвяткавалі шырака, па ўсёй Беларусі. Да гэтай даты Ізі Харык выдае сваю апошнюю і мо найлепшую паэму — «На чужым вясельлі». Я быў тады 14-гадовым школьнікам, але ўжо пісаў вершы. І мой дзядзька, чалавек дзіўны, — як я, магчыма, — збіраў кнігі; быў бедны, але купляў іх шмат. Вось менавіта ў яго я пабачыў выданьне гэтае паэмы. Я ўжо ведаў Харыка: некалі быў на ягоным творчым вечары, дзе ён выступаў разам зь Перацам Маркішам. Я пачаў чытаць паэму, і яна мяне проста ўразіла. Я да сёння памятаю гэтыя радкі: «Я ведаю Цябе, Беларусь, як ведаю ўласныя пальцы». І я з нахабствам і самаўпэўненасьцю маладога пачаў перакладаць першы разьдзел. І пераклаў так: «Я ведаю Цябе, Беларусь, як уласны профіль свой ведаю», бо арыгінал не ўкладаўся ў вершаваны памер — у гамэраўскі гэкзамэтар (я перакладаў у расейскую мову). І пераклаў увесь разьдзел.

Перапісаўшы з арфаграфічнымі памылкамі, вырашыў паказаць аўтару — што той скажа. І я прыйшоў у двухпавярховы будынак Саюзу пісьменьнікаў на рагу Камсамольскай і Савецкай, які зьнік падчас вайны, і спытаўся, ці магу пабачыць Ізі Харыка. Мне параілі пачакаць. І я дачакаўся.

Я падышоў да яго й сказаў: «Таварышч Харык, я Арон Купершток, пішу вершы, і вось пе-

раклаў частку Вашае паэмы „На чужым вясельлі“». Ён так здзіўлена паглядзеў на мяне й папрасіў паказаць. Я дастаў пераклад, і мы разам селі на падваконьне. Ён прачытаў адзін раз, другі й сказаў літаральна наступнае: «Слухайце, малады чалавек, гэтыя вершы ня могуць перакласьці сапраўдныя паэты, а Вы зрабілі. Ведаеце што, у мяне зараз няма часу, але ў наступную нядзелю я чакаю Вас дома. Прыходзьце». Ён жыў у так званым Доме спэцыялістаў на Камароўцы, дзе жылі самыя вядомыя людзі ў Менску.

У наступную нядзелю я ўзяў пераклад, уласныя вершы й прыйшоў да яго. У яго ўжо былі госьці: Зьмітрок Бядуля, Зэлік Аксельрод, Андрэй Александровіч. Мы пазнаёміліся. Ізі Харык папрасіў мяне прачытаць пераклад, а потым вершы. Яны добра паставіліся да мяне. Але больш мы ніколі ня бачыліся: неўзабаве Харыка арыштавалі.

Ужо нашмат пазьней, у 1950–я гады, калі я перакладаў ягоныя творы для маскоўскага зборніка, я пазнаёміўся зь ягонай удавою й даведаўся пра трагічны лёс дзяцей Харыка. Сам Харык ажаніўся позна, у іх з жонкаю былі хлопчык і дзяўчынка. Тады арыштавалі не аднаго Харыка, а ягоную жонку таксама. Дзяцей забралі ў дзіцячы дом, дзе ім далі іншыя прозьвішчы. Пасьля вяртаньня зь лягеру жонка Харыка сваіх дзяцей адшукаць ужо не змагла.

***

Кароткая літаратурная энцыкляпэдыя прысьвяціла Зэліку Аксельроду 10 радкоў, паведаміўшы, што нарадзіўся ён там і тады, а памёр у такім вось годзе, не ўдакладніўшы, дзе і як.

У Зэліка быў прыгожы біблейскі твар. Ён заўсёды ўсьміхаўся. Я пазнаёміўся зь ім у 1936 годзе, калі пачаў пісаць. Ён таксама позна ажаніўся — як і Харык, у саракавым годзе — і запрасіў на сваё вясельле багата менскіх пісьменьнікаў, гэбрайскіх і беларускіх, у тым ліку й мяне, паэта-пачаткоўца. У сорок першым годзе, амаль перад самым пачаткам вайны, Аксельрода арыштавалі. За што? За тое, што ён, як і Харык, быў адным зь лепшых гэбрайскіх пісьменьнікаў на беларускай зямлі.

Менск пачалі бамбіць у першы дзень вайны. Ён перад тым, як зьбегчы, супрацоўнікі ГПУ Зэліка забілі. Я пра тое даведаўся пасля вайны.

***

Адзін эпізод пра сустрэчу зь Бядулем. У Менску ў Беларускам дзяржаўным тэатры святкавалі юбілей (а мо творчы вечар) Якуба Коласа. Я там быў і спаткаўся са Зьмітраком. Ён абняў мяне й павёў гуляць па калідорах. Мы доўга гаварылі. Я спытаўся, ці я буду паэтам. Ён адказаў з усмешкаю:

Я стары чалавек. Я бачыў багата маладых паэтаў, але мала каму гэта казаў. Я ня ведаю, кім Вы будзеце — паэтам, празаікам, крытыкам. Але ведаю дакладна — Вы будзеце пісаць.

***

З Рыгорам Бярозкіным я пазнаёміўся на зьездзе пісьменьнікаў пасля вайны ў будынку, які потым заняў КГБ. Такая вось гіронія лёсу... Я быў там разам з дэлегацыяй маскоўскіх пісьменьнікаў (прынялі мяне ў Саюз пісьменьнікаў у 1940 годзе ў Менску, прычым адразу ў сябры, хоць

жыў я ў Маскве. Гэта Глебкава заслуга й Кандрата Крапівы). Ачольваў дэлегацыю Канстанцін Сіманаў. Сустрэліся мы зь Бярозкіным у буфэце. Ён быў у ваеннай форме: толькі прыехаў зь Нямецчыны. Калі мы гаварылі, ён быў вельмі сумны, прыгнечаны — мабыць, прадчуваў нешта. Потым бачыліся мы часта і ў Кактэбелі, куды ён прыехаў з Герцовічам, таксама крытыкам, і ў Менску, дзе ён працаваў у часопісе «Нёман». Памятаю, неяк надумаў я аддаць туды свае вершы, параіўся зь Бярозкіным. На гэта той адказаў: «Рабі, як знаеш, але я нічым дапамагчы не магу, не хачу ўмешвацца».

Аднойчы я быў у яго дома, гэта недзе каля Камароўкі. Тая сустрэча зрабіла на мяне прыкрае ўражаньне. Ён надта зьмяніўся, шмат піў, патаўсьцеў; стол, за якім мы сядзелі, быў завалены брудным посудам, нейкай закусьсю. Ён быў п'яны. Гэта быў чалавек, пераможаны ўладаю.

***

Добра ведаў Кучара. Гэта быў стопрацэнтны стукач, як, дарэчы, і Эдзі Агняцвет. Але ён сябраваў з Глебкам, здаецца, суседзямі былі, яшчэ з тых часоў, калі Пятро жыў з жончынымі бацькамі, што працавалі на чыгунцы, у драўлянай хаце. Кучар быў бяспрэчна таленавітым чалавекам. У мяне зь ім атрымаўся сьмешны выпадак. Прыехаўшы ў Менск, пабачыў афішу «Гэта было ў Менску». Я не разабраўся, падалося, што ідзе пра гэбрайскае гета. І кажу яму: «О, ты напісаў п'есу пра гета!». Бо там загінулі мае бацькі, гэта да сёньня мая тэма. Дык вось, Кучар расьсьмяяўся ды кажа: «Не, пра гэтае „гета" я пісаць ня буду».

***

Зь Пятром Глебкам я пазнаёміўся падчас навучання ў другой беларускай школе. Быў я тады ў 6-й ці 7-й клясе. Адбывалася школьная алімпіяда мастацкай самадзейнасьці. І да нас прыйшлі ў школу Крапіва й Глебка, выбіраць сярод паэтаў удзельнікаў алімпіяды. У нас было два такіх паэты — я, расейскамоўны, і Аркадзь Гейнэ, беларускамоўны.

Саму алімпіяду я ўжо ня памятаю, але я чамусьці спадабаўся Глебку, быў запрошаны ў госьці, чытаў яму амаль усе свае новыя вершы. Ён выпраўляў, я прыносіў іх зноў, зноў чытаў. Адзін верш пад назовам «Зіма» так яму спадабаўся, што ён аддаў яго ў «Літаратуру й мастацтва», і, напэўна, упершыню ў гісторыі гэтага выдання ў рубрыцы «Творчасьць пачынаючых» за подпісам А. Купершток быў надрукаваны расейскамоўны верш. Было мне тады 15 ці 16 гадоў. Вось ад таго часу я пачаў друкавацца.

Недзе напрыканцы 1945 году я з фронту заехаў у Менск, наведаў бацькоў Ніны — Глебкавай жонкі. Тыя, ведаючы, што я вяртаюся ў Бэрлін, далі мне ейны адрас і папрасілі адшукаць Ніну.

А зь Нінаю было вось што. Яна засталася ў Менску падчас вайны, працавала, а калі немцы адступалі, разам з усімі супрацоўнікамі беларускіх рэдакцый выехала ў Нямеччыну. Я знайшоў Ніну і, напэўна, паспрыяў весткамі ейнаму вяртаньню ў Беларусь.

Калі яна вярнулася ў Менск, яе не зачэпілі; хадзілі чуткі, быццам яна працавала на савецкую разведку. Ня ведаю, ці праўда, — нашто тады

было бегчы? Але я ведаю дакладна, што ў часе акупацыі яна, на маю думку, здзейсніла проста гераічны ўчынак. У іх з Глебкам не было дзяцей. І вось аднойчы яна стаяла на вуліцы й глядзела, як з гэта гоняць жанчын і дзяцей — да Ямы. Яна выхапіла габрэйскую дзяўчынку з натоўпу й схавала яе, а пазьней удачарыла. Гэтую дзяўчынку, Ларысу, я потым бачыў⁴.

---

⁴ Тэму, закранутую ва ўспамінах А. Клёнава й даволі слаба распрацаваную, дапаўняе артыкул А. Адамовіча «Колькі слоў пра беларуска-гэбрайскія літаратурныя дачыненні». Гл.: Юрэвіч Л. Літаратурная спадчына: новы ўгляд // Беларус. 1996. № 440. (сьнежань). С. 5.

Янка Юхнавец

Пра Янку Юхнаўца пісалі, то праўда. Ня шмат, хацелася б большага, але было: Алесь Бяляцкі, які сказаў ці ня першае слова пра яго ў Беларусі, Ян Чыквін зь Беластоку, нават такі кампілятар, як Алесь Марціновіч (а гэта значыць, што ўжо ёсць адкуль кампіляваць). Пра незразумеласьці мовы паэта пісаў і прафэсійны філёлаг Мікола Мішчанчук (Мішчанчук М. Чатыры партрэты беларускіх паэтаў-эмігрантаў. Вучэбна-метадычны дапаможнік. Мінск, 1993. С. 10—11). А вось сам пра сябе спадар Янка сказаў адно ва ўласных «Запісках», ды й тое — апасродкавана, мімаходзь, праміж іншым. Ад напісаньня ўспамінаў адбываўся. Тым больш каштоўнымі лічу тыя старонкі, што на мае неаднаразовыя просьбы ён даслаў нарэшце ўлетку 1998 г. зь лецішча Каханюўскіх-Андрусішынных, дапісаўшы:

Даражоны Лявон, перасылаю вымучаныя накіды, якія й не зьбіраюся перачытваць ці папраўляць. Чуюся ненатва. Дакладней сказаць: час ад часу квяляць недамаганьні. Усё клінам, а ня блінам!

***

Усякая біяграфія, ці пра паход героя падчас вайны, ці пра вялікага дзяржаўнага дзеяча, мяне ніколі не захапляла. Хоць, вядома, досьведы якое асобы, ці ў важнасьці гістарычнай, ці ў звычайнай

атоласьці захаваньняў, тварылі паспрабаваны мамэнт дзеяньняў, які можна прыняць і ўцяць у сваё асабістае як досьвед ужо спрабаваны, дзеля сваіх дзеяньняў. Гэта праўда — самая сапраўдная.

...вось і аўтабіяграфія! Аповедзь напісаць пра сябе. Да некаторай ступені апавядальнасьць пра сябе — зьвярнуць увагу кагосьці, адчуць ад іншых цікавасьць: хто ён быў? Таму й марочу пачаць сваю аўтабіяграфію.

...нарадзіўся я ў лістападзе 1921 году ў вёсцы Забродак Докшыцкага павету Віцебскай вобласьці (а як шкода, што ня звалі Полацкай!). Нарадзіўся ў сялянскай сям'і. Самой вёсцы ўжо 200 гадоў. Заснаваў яе мой прабаб сярод людзей і вазёраў. Мой прадзед і прабаб займаліся сельскай гаспадаркаю й лясным промыслам і адначасна дойдзтвам. Яны збудавалі млын, двухпавярховы, з палявога каменю. Ён выглядаў як фарсэтка — арыгінальная беларуская архітэктура, якую падчас другой сусьветнай вайны разбурылі: немцы скінулі тры бомбы. Між іншым, мой прадзед і дзед займаліся эстэтычным выглядам свае краіны. Што па сучаснаму называюць: абстрактныя скульптуры. Любілі паставіць каля вёскі дзе-якія валуны скульптураю пад адкрытым небам. Яны адначасна высекалі мукавольныя камяні для млыноў. Я заўсёды здзіўляўся, якімі тулавішчамі зрабілі некалькі тон гэтак геамэтрычна скончаным, абшаплёваным. Я часта хадзіў да яго й лажыўся чытаць кніжку на ім. Ён і цяпер каля мае вёскі-сялібы. У добрай народнасьці, дзяржаўна-нацыянальнай, гэта была-б музэйная рэдкасьць.

...школу звычайную пачаў ужо добра падрыхтаваным маленцам. Чытаў, як кажуць, павярхоў-

на, разьбіраўся ў арытмэтыцы, таму праз год і палову апынуўся ў 3 клясе (у той час беларускай нацэмаўшчынай дазвалялася). Таму я кончыў сярэднюю асьвету на 16-м годзе на выдатна. Нягледзячы на выдатны посьпех у вучобе, гады не дазвалялі паступіць на вышэйшую адукацыю. Таму мае жаданьні быць лекарам не апраўдаліся, хоць у 4 клясе вивучыў мускульныя й шкілетныя часткі. Прышлося на 17 годзе (прапанавалі) навучацца юрыспрудэнцыі. І за гэта вельмі ўдзячны.

...пачалася другая сусьветная вайна. Пакуты і ўра-
таваньні. Каму гэта патрэбна ведаць? Аджа мо яко-
му асочніку з госьбясьпекі. Яму ўсё адно было, ці
пакутваў, ці змагаўся супраць нямецкіх захопнікаў.
Я не вярнуўся на радзіму. Быў вызвалены амэры-
канскімі войскамі ў Баварыі. Каб захаваць сваё жыць-
цё, зноў займаўся сельскай гаспадаркаю, а потым
амэрыканцы прапанавалі пасяліцца ў лягерох уцека-
чоў. Вось з гэтага часу я даўцешыўся працягваць ву-
чобу ў юрыспрудэнцыі. Асабліва мяне цікавіла гісто-
рыя права, дзяржавы заход-
не-эўрапейскай культуры і
адначасна сусьветная літара-
тура, і асобна — беларуская
(у той час увесь Захад быў за-
поўнены выгнанцамі зь Бела-
русі). Мяне запоўніла супра-
ціўнае, што чытаў із беларус-
кай літаратуры. Я напісаў не-
калькі вершаў і прачытаў Ма-
сею Сяднёву — ён жыў у тым
самым лягеры. Ён нічога не
сказаў адпаведнага, але за-

Я. Юхнавец.
Баварыя, 1947 г.

значыў: «Ты не перастанеш пісаць». Пасьля некалькіх вершаў (а мяне цягнула) я напісаў кароткую паэму «Вежы стромкія ўзвысіў замак». Даў пачытаць (таксама ў тым лягеры) Віцьбічу, і ён сказаў: «Надрукую ў „Шыпшыне“».

...а потым выехаў у ЗША. Замест займацца юрыспрудэнцыяй (ангельская благая), мусіў перакваліфікавацца: быць тэхнічным мэханікам у мэханічных майстэрнях. Адначасна я ўвалокваўся ў літаратуру. Напісаў «Сулу», пачаў працаваць над «Мітусьнёй». Уся мая творчасць астаўблявалася ў Амэрыцы. Я ніколі ня звышнёў як паэт ці празаік. Я толькі сваім зьяўленьнем мкнуўся ўдасканаліць паэтычныя асновы, зусім добра разумеючы: што было дасягнута калісьці — у будучыні будзе вычарпана паступовым. Я ня ведаю, чым апынуўся ў беларускай літаратуры. І я ня думаю спрачацца із сабой пра тое, што камусьці створанае мной зьяўляецца цяжкасьцяй зразумець.

...перажываць даўно мінулае або зусім нядаўняе ў нейкім папяровым часе — рабіцца самому нейкім пэрсанажам у гэтых мінулых–нядаўніх дзеяньнях. Там знаходзіцца балючая магчымасьць хвавітая — асудзіць сябе.

...цікавыя мамэнты майго жыцьця — успаміны, пошукі другарадныя ў значэньні — камусьці астануцца ўражлівасьцяй ад эпохі, у якой жыву і тварыў творчасць, — прадметам для мяне.

...ад самага пачатку «дзікага» — супраць савецкай беларускай паэзіі, я ўкінуўся у сапраўднасьць жыцьця. Калісьці ўмоўныя героі аджылі мінулае ў розных формах адчуваньняў і становішчах. Несапраўдныя фрагмэнты жыцьця–быцьця беларускай паэзіі.

...мае творы ў зборніку «Драматычныя начыркi» я лічу самымi найлепшымi. Я паказаў у маёй творчасьці герояў–удзельнікаў, якія нікчэмна прыстасоўваюцца да неабходнасьці жыцьця і якія ў ім, здаецца, застылі; яны прыстасоўваюцца да сваёй ролі ў жыцьцёвым парадоксе. Выпадковая рухнасьць у напатканым дні.

...часта–радзьва ў сваіх паэтычных дзеньніках–паказаньнях уцікваюся ў драбязнасьць непрадугледжаных адносінаў між людзьмі, створаных кастамі савецкага грамадства (усё адно ці беларускага), але штосьці шукаў паэтычныя перакананьні: зацікавіць кагосьці ўбачыць відомасьць сапраўднасьці не ў зьянмогі заняпаду, а ўспрыняць, як сродак, дзе так прызвычайна тварыць і захоўвацца раптам выказанай моўкнасьці.

...Я ня ведаю, чым я стаўся ў беларускай літаратуры й чым стануся ў будучым.

Зьлева направа: А. Шукелойць, Л. Юрэвіч, Я. Юхнавец.
Нью Ёрк. Другая палова 90–х гадоў.

Ліставаньне дзеячоў эміграцыі

Выясненне

На правах рукапісу

Дагэтуль у нас на чужыне нічога не друкавалася. Ад гэтага вялікая шкода нашай эміграцыі і нашаму беларускаму, ці начай, крывіцкаму народу, а ворагам ягоным — уцеха. Нашыя ворагі хацелі бы, каб у нас і далей нічога не друкавалася. Дзеля таго калі, балеючы душою за свой народ, пачаў я выдаваць друкам беларускія кніжкі і ўжо выдаў «Новы песеньнік крывіцкі (беларускі) для школаў», яны паднялі крык, хочучы гэтым запыніць пачату работу. Як бы на заказ маскоўскай чорнай і бальшавіцкай сотні, напаў на мяне ў «Шляхам жыцця» С. Залужны.

Ён вінаваціць мяне ў гэтакім:

— першае, што ў маім песеньніку ёсьць адна жартлівая песьня пра пападзьдзю і ёсьць, між іншага, любоўныя народныя песьні;

— другое, што часткова я слова «Беларусь» замяніў на «Крывія»;

— трэцяе, што я зрабіў некаторыя іншыя праўкі ў мове вершаў.

Я адкажу па парадку. Ёсьць жартаўлівыя песьні й прыказкі пра сялян і пра іншыя станы. Ёсьць жартлівыя песьні й пра духавенства. Яны

друкаваліся ў кожным зборніку песьняў, і ніхто за гэта нікога не нападаў на выдаўцоў. Не нападаў і бязбожны «абароньнік» духавенства Залужны. Дык за што-ж нападаць за лёгка жартлівую песьню пра пападзьдзю (яна-ж і не духавенства!), песьню, каторая магла б быць друкавана нават пра сьвятога! А што да любоўных песьняў, дык бальшыня народных песьняў — любоўныя, і няма ў гэтым нічога благога. Нікому й ніколі такія народныя песьні ня шкодзілі. Значыцца, прычына нападу Залужнага на мяне тут іншая.

Адказваю на другі закід. Ужо даўно насыпела пара вярнуць нам стары наш праўдзівы назоў «Крывічы» замест накіненага нам Масквою і шкоднага назову «Беларусы». Дзеля таго ідэйныя сьвятлейшыя людзі гэта робяць. Дзеля таго — на «Крывія». Падобныя замены робяцца ня толькі ў папулярных выданьнях, як песеньнікі, але і ў навуковых. Прыкладам, гэтага робяць Украінцы із сваімі старымі памяткамі, зьмяняючы ў іх стары свой назоў.

Гэтак жа было зроблена ў вершы Багдановічавам «Пагоня», дзе слова «літоўскай» заменена на «крывіцкай», бо слова «літоўскі» мае цяпер інакшае значэньне. Ніхто супраць гэтага ня выступіў. Зусім нядаўна хтось пераклаў на нашу мову запіскі сакратара Сьцяпана Батуры пад назовам «Пад Полацкам дажджы». Запіскі гэтыя ёсьць гістарычнай памяткай. Перакладнік іх усюды словы «ліцьвін», «Літва», як тады зваўся наш народ, змяніў на «беларус», «Беларусь». Пераклад быў зроблены ў тым самым лягеры Ватэнштаце, дзе жыве Залужны, і ані ён, ані ніхто іншы супраць

гэтага ня выступілі. Дык тут ізноў прычына нападу не ў замене, а ў тым, што заменены маскоўскі назоў «Беларусы» на наш спрадвечны «Крывічы».

Назоў «Крывічы» ня толькі пачалі ўжываць на чужыне, але ўжывалі яго і ў Беларускай савецкай сацыялістычнай рэспубліцы, а смялейшыя людзі ўжываюць яго і цяпер у Бацькаўшчыне, дарма што там за гэта НКВД вельмі карае, ссылаючы на Салаўкі і іншае, а нават сьмерцый. Мы ня ведаем, зь якой гэта ласкі Залужны пераймае на сябе загранічную работу НКВД.

Адказваю на трэці закід. Назову верша «Зіма» замест «Завіруха» лучыў з прычыны карэктарскага недагляду. А польскі германізм «дах» (у бубны дахаў вецер б'е) я замяніў на «страха» (у бубны страхаў вецер б'е). Страхі, ведама, бываюць розныя: саламяныя, з гонтаў, бляшаныя й інш., і толькі недаволі знаючаму нашу мову Залужнаму здаецца, што калі «панская» страха, дык мусіць па-панску і звацца. У вершы Коласавым пастаўлены ў мяне клічны склон там, дзе ён павінен быць. Прызнаюся, што гэта зрабіў я бяз згоды Коласа, бо нас дзеліць зьлезная бальшавіцкая заслона. Няўжо-ж Залужны дастаў ад яго правамач на абарону?

У вершы Купалавым «Не пагаснуць зоркі ў небе», каторы стаў нацыянальным гімнам, замест «Не загіне край забраны» я паставіў «Не загіне край крывіцкі». На ўсім сьвеце, калі верш робіцца нацыянальным гімнам, дык зьмест ягоны болей або меней мяняюць — каб прытарнаваць да вымаганьняў гімну. Таксама і тут, забраных краёў ёсьць шмат, а нам ідзе пра наш, крывіцкі край.

Дзеля таго ўжо даўно некаторыя прабавалі замест «край забраны» пяць «край наш родны». У замене слова «забраны» на «крывіцкі» сэнс застаўся той самы, папраўка прыдала яму толькі яснае, кожнаму зразумелае значэньне. Але вось у іншым вершы таго самага Купалы, у радку, дзе кажацца, што Крывія зойме свой «пачэсны пасад між славянамі», рэдакцыя выходзячых у Парыжы «Беларускіх Навінаў» (Нумар 1 за 5.1.47., папярэдні артыкул унізе) замяніла слова «славянамі» на «народамі». Тут ужо зьменена ня толькі слова, але й значэньне. Відавочна, зьмену зрабілі з тае прычыны, што гэтая фраза стала лэзунгам.

Разгледжанымі трыма і агранічаюцца мае папраўкі мовы вершаў, а тым часам Залужны падаў іх як прыклады, а быццам папраўкаў у песеньніку мноства. Гэтым ён сьведама хвальшыва прадставіў справу.

Хачу тут зазначыць, што кожная рэч добрая на сваім месцы. У існуючых вякі літаратурных мовах, з выняткам гімнаў, гэтак ня робяць. Але ў такіх мовах, як нашая, што толькі ўзышла на літаратурную дарогу, бывае, папраўкі канечна трэба рабіць. Гэныя два вершы, у каторых зроблены папраўкі, былі напісаны перад першай сусьветнай вайной, тады, калі ў нас яшчэ літаратурнай мовы не было і не было граматыкі. Дзеля таго-ж, няма ў нас ніводнага падручніка чытаць, у якім-бы ня былі зроблены папраўкі мовы паэтаў і пісьменьнікаў. Бо кажная кніжка на тое выдаецца, каб служыла нашаму народу, ня шкодзіла яму, засьмячаючы ягоную мову. Заведама, папраўляць могуць

адно тыя, што добра знаюць родную мову, а не якісь Залужны, што гавора нячыстай крывіцкай моваю і які думае, што «панскія» рэчы мусяць быць названы па-польску, а рэвалюцыйныя — па-маскоўску.

Калі-б Залужны пісаў шчыра, дык можна было-б яму дараваць, бо ці мала цёмных людзей на сьвеце, не заўсёды яны вінны сваёй цямноце. Але ён сьвядома піша няпраўду, бо ён ведае тое, што тут выясьнена.

Якая ж прычына гэтага нападу Залужнага? Прычына ня толькі ў непрыязні да мяне, але га-лоўнае ў тым, што ён апынуўся ў маскоўскай арганізацыі. Як бачыце, другая прычына вялікая. Але й першай прычыны я ня змог-бы здолець, бо я слабы там, дзе бязь «літраў» не патыкайся. Не цікава ведаць, ці ў гэтым нападзе толькі адрыгнулася няслаўнае мінулае Залужнага, ці гэта праява ейнага адраджэньня.

Брачыслаў Скарыніч.¹

***

4.12.53.

Саўт Рывэр.

Глыбокапаважаны Сп. Др. Станкевіч!²

Калі 26.10.53 г. я даслаў Вам альманах «Бацькаўшчына»:

«Мы дойдзем!»,

«Вышэй галаву, Дубавец!»,

«У той самы дзень»,

дык цяпер адначасна дасылаю:

---

¹ Янка Станкевіч.

² Маецца на ўвазе Станіслаў Станкевіч.

«Як сацьмела золата найлепшае»,
«Паданьне аб таямнічым сьвятле»,
«Аб чым крычалі мерцьвякі»,
«Над возерам Шпірдынг».

Між іншым, прыйшлося ўсё зноў парабіць на машынцы, бо ёсьць пэўныя, хаця й не вялікія зьмены.

Учора атрымаў ліст ад Сп. Уладзімера Сядуры, у якім ён просіць мяне, каб я разам з [неразборліва] творамі даслаў у альманах і ягоную прозу. Усё ж просьба гэтая досыць своеасаблівая. Мне здаецца, што адлегласьць паміж Нью Ёркам і Вамі яшчэ карацейшая за адлегласьць паміж Саўт Рыверам і Вамі. Ды, нарэшце, справа тут ня толькі чыста тэхнічная — адлегласьць. На вялікі жаль, у мяне гэтая думка і мелася, дык лічу сябе ня ў правэ гэткім-тэхнічным-чынам ды наўсуперак майму характару накідваць яе Вам.

Спадзяюся, што ў альманаху ўдзельнічае Антон Адамовіч: і як прэзаік (Юстапчык, Бірыч), і як крытык (Скют, прадмова). Мне чамусьці здаецца, што я выкажу погляд шматлікіх чытачоў: і крытыка, і проза Антона Адамовіча цікавыя і патрэбныя.

Цешуся з тае прычыны, што ў альманах трапіць Хведар Ёльяшэвіч. Ён гэтага цалкам заслугоўвае. Сёньня-ж падбіраю жменьку ягоных вершаў, каб праз 2—3 дні даслаць Вам.

Удзячны за тое, што «Бацькаўшчына» перадрукавала мой артыкул з «Освобождения». Апошняе выданьне чытае ня больш за 10—20 беларусаў, а Верасавы цалкам заслугоўваюць агульнага і да ведама нашага агулу даведзенага шальмаваньня.

Чытаў мне Масей Сяднёў свой артыкул, як адказны на артыкул Др. Ян. Станкевіча. Вельмі ўжо завостры, а калі ўлічыць тэмпэрамэнт Др. Ян. Станкевіча, дык дыскусія гэная ў сваім далейшым разьвіцьці можа набыць адпаведны нясмак. Прынамсі, ужо цяпер вычуваецца, як асабістае выціскае прынцыповае. Між іншым, у першым варыянце свайго артыкулу Масей Сяднёў параўноўвае «Янку Станкевіча» з Янкам Купалам.

Спадабаўся мне артыкул пра Арх. Ёзафата Кунцэвіча. На вялікі жаль, наш народ не належыць да аднаго веравызнаньня. Меўся (дый да гэтуль ён ёсьць) час, калі нашыя ворагі на гэтым спэкулявалі, каб пабіць нас на дзьве часткі і па частках раздушыць. Вельмі і вельмі прыкра, што нашым суайчыньнікам «айцам духоўным», як каталіцкім, гэтак і праваслаўным, не стае разуменьня далікатнасьці гэнае справы.

Асоба Арх. Ёзафата Кунцэвіча аж занадта дражлівая, небяспечная ў гэтай галіне. Асабліва калі ён падаецца як першазаступнік Беларусі. Нам сапраўды (незалежна ад нашых веравызнаньняў) больш чым хопіць таго, што сказаў аб ягонай дзейнасьці найбольшы наш тагачасны аўтарытэт — Леў Сапега. Арх. Ёзафат Кунцэвіч загінуў у тым прыкрым для нашае агульнае нацыянальнае справы змаганьні, у якім з праваслаўнага боку загінуў ігумен Апанас Берасьцейскі. Дык з пункту гледжаньня «здаравага розуму» (тэрмін Міколы Вярбы) і ігумен Апанаса Берасьцейскага (сьвятога для праваслаўных беларусаў) трэба побач з Арх. Ёзафатам Кунцэвічам залічыць у агульныя заступнікі? Ні ў якім

разе! Даруй Божа, але яшчэ на самым абразе паміж сабой паб'юцца. Хочацца напісаць артыкул, але, безумоўна, без акцэнта на сучасных «айцах духоўных» — з апошніх дастаткова ў дадзеным выпадку і рыкашэту. Дазвольце на гэтым скончыць мой аж занадта вялікі ліст. Шчыра зычу ўсяго найлепшага. З пашанай да Вас.

[Юрка Віцьбіч]

***

13-га студзеня 1955.

Шаноўны Спадар Ю. Віцьбіч!

У мяне ўжо было колькі падобных выпадкаў: з дня на дзень чакаю адказу, урэшце, аднаго дня пішу другі ліст, а назаўтра шкадую, што не пачакаў яшчэ дня-другога, бо адказ гэты прыходзіць. Цяпер, аднак, я пасьпяшаўся й ашукаўся — галоўным чынам дзеля таго, што пошта ў перадакладныя й перадавелікодныя дні так бывае загружаная, што могуць быць у яе й розныя нерэгулярнасьці, і Вы таго майго ліста маглі й не атрымаць, а я ня маю ніякіх доказаў, што яго Вам выслаў. Я не хацеў новых непаразуменьняў (маю іх ужо задосыць), таму па месячным чаканьні напісаў Вам другі ліст.

Наўперад шчыра дзякую за ўсё прысланае — ўвагі, выпіскі й павіншаваньні. Плытніцкая тэрміналёгія часткава мне знаёмая па Я. Коласу й К. Кіганцу (тэрміналёгія нёманскіх плятагонаў), але ў Вас (дзьвінскіх плятагонаў) яна іншая. Я, прыкладам, прыпушчаў, што «ганок» — гэта «гленья» («лаўка» на Нёмане й Дняпры). Таму я мусіў, каб пазьбегнуць памылак, зьвярнуцца да Вас. Мне шкада Ва-

шага часу на перапісваньне, тым болей што Вы можаце й ня знаць, чаго я шукаю для свае працы ў тэкстах мастацкіх твораў. Ці ня лепей было-б для Вас, каб Вы мне гэныя тэксты прыслалі, а я сам выпісаў-бы зь іх тое, што мне патрэбна. Буду чакаць таксама «Поэтыку М. Багдановіча» Вазьнясенскага й інш. рэчы, аб якіх пісаў Вам раней.

Перадайце, калі ласка, маю шчырую пахвалу М. Кавылю за ягоны верш «Ніягара» й М. Сяднёву за «Адкуль-жа будзе...». У апошняга ёсьць дужа шмат бліскучых вершаў, хоць яны й сваёй «спякотаю» натхненьня «спушашаюць» ягоную душу ды «робяць яго хворым» («Урыва»); аднак гэта аплачваецца, і яму ня варта мяняць лірыку на эпас, чужы для ягонага таленту. Верш «Ніягара» М. Кавыля — гэта самае лепшае, што ён напісаў калі-небудзь, і гэта зарука ягонага творчага росту. З гледзішча вэрсыфікацыйнага, тут ўсё, улучаючы й графіку строфаў, дасканалое, ня кажучы ўжо аб гукавых (на першым пляне) і зрокавых ды псыхалёгічных вобразах.

Цяпер аб прозе. Я сапраўды быў-бы рады, калі-б Вы жадалі пераехаць у Кліўлэнд. У гэтым ня было-б ніякае праблемы. Мог-бы Вам падшукаць і пакой начасова, нават маглі-б пры жаданьні затрымацца ў мяне. З працай цяпер горш, але не безнадзейна: залежна ад шчасьця яе можна раней ці пазьней знайсці. Найніжэйшая плата ў нас — 1.25 на гадзіну для мужчыны. Затое для жонкі Вашае працу дастаць будзе лягчэй: тут шмат кравецкіх фабрыкаў і, хто ўмее шыць на машыне, мае пэрспэктывы працы й добрага заробку.

Нашая публічная бібліятэка, безумоўна, уступае Нью-Ёрскай, але ў ёй ёсьць уся расейская клясычная літаратура й шмат кніжак з арыенталістыкі (гісторыя, этнаграфія й г.д.). Тут ёсьць Раманаў, Шэйн, Федароўскі й такія рэдкія кнігі, якіх мо й няма ў Нью-Ёрку (калёсальная калекцыя рэдкіх кніг нейкага Ўвайта, падараваная бібліятэцы). Адным словам, калі вы мелі-б намер пераехаць у Кліўлэнд, я Вам у гэтым дапамог-бы.

З праўдзіваю пашанаю:

Аўген Каханоўскі.

***

11.8.69 г., Саўт Рывэр.

Глыбокапаважаны Спадар Доктар Тумаш!

Удзячны за Ваш ветлівы ліст ад 19.7.69 г., а што крыху спазніўся — даруйце — з адказам, дык на гэты раз зусім не з прычыны нейкай патрэбы ў адмысловым ахалоджваньні тэмпэрамэнту. Паважаю Вас як шчырага й дзейнага патрыёту, уважаю Вас за аднаго з найлепшых нашых навукоўцаў і асабліва ў невычэрпнай для дасьледнікаў пачэснай галіне «Скарыніяны» дый увогуле шаную як добрага чалавека, зь якім вельмі прыемна мець беспасярэдняю або лістовую лучнасьць. Пэўна-ж, мне ўласьціва некаторая, прабачце, зьдэліваць, але ж і Вам яе не бракуе. Асабіста я цешуся з таго, што мы ў часе нашага цікавага ліставанья ўсё-ж больш-менш не перабіраем мерку, як, напрыклад, у ліставаньні Сп. В. Пануцэвіча з Сп. Др. Ст. Ст. [Станіслаў Станкевіч], дзе першы інкрымінуе другому маскоўскую дывэрсійную працу на абшарах ЗША, здраду Акту 25 Сакавіка

і запеветам Беларускага Кангрэсу 1917 г. і г.д. Ахвоці—ж мне!

Вы маеце рацыю, што з усіх шматлікіх пра-жэктаў ВВВ³ каляндар БАПЦ на 1970 год ёсьць бадай больш карысным для грамадзкасьці ды най-больш рэальным у сэнсе свайго ажыццяўленьня, але... Не зьяўляюся аматарам усіх календароў увогуле: пакуль яшчэ жывы, сьпяшаюся пазнаёміцца з больш каштоўнай літаратурай. Таму не падзяляю поглядаў Арх. Васіля, ВВВ, Асіпчыка ды іншых, што гэты каляндар зьяўляецца нейкай агульнаэміграцыйнай заваёвай ды, быццам, красамоўна сьведчыць аб нашых агульных дасягненьнях. Як на мой погляд, дык сталася куды б лепш, каб вялікія грошы, прызначаныя на ягонае выданьне, пайшлі б на павелічэньне памеру «Голасу Царквы» або на падтрымку «Беларуса». Вось чаму я рашуча адмовіўся, калі мяне папрасілі яго рэдагаваць, але затое ўзяў чынны ўдзел у складаньні ягоных паасобных разьдзелаў.

Дазвольце цяпер перайсьці да тэрмінаў «горад» і «места». Мне здаецца, што гэтыя сынонімы нашае багатае мовы, якія маюць аднолькавае права на сваё сумеснае існаваньне. Я толькі рашуча супрацьпаставіўся накідваньню апошняга тэрміну, што прапа-нуе Др. Я. Ст. Тут маем, з аднаго боку, з Багушэвіча:

Не люблю я места, па-расейску горад,

а з другога — назоў цудоўнага вершу Янкі Лучыны (Неслухоўскага): «Што думае Янка, везучы дровы ў горад».

³Маецца на ўвазе сьвятар БАПЦ Віктар Войтанка-Васілеўскі.

Вось затое аніяк ня ў стане пагадзіцца з Др. Я. Ст., што трэба адкінуць «мястэчка», а ўжываць «местачка».

Між тым, адразу згадваецца з народнае:

У мястэчку Берастэчку
Каманда стаяла.

Шэйн, «Жаўнерскія песьні».

і зь літаратурнае:

Дзядзька Тодар, два Пранцішкі,
Сват Гілёрык, кум Тамаш
У мястэчку Зацьвілішкі
Насьмяшылі ўвесь кірмаш.

Алесь Гарун, «Спрэчка».

Грэшны чалавек, запытаўся я ў Др. Я. Ст.: А можа, і ад каровы нам адмовіцца з прычыны ей-нага, нібы, польскага націску? Відаць, пакрыўдзіўся — нічога не адказвае.

На жаль, не падзяляю Вашую адмоўную характарыстыку М. Паўлікоўскага. Калісьці, а ўласьне ў *Новом Русском Слове* ад 24.2.63 г., ён пісаў:

Всегда с большим интересом читаю статьи и письма г. Юрия Стукалича. Белоруссия является и моей родиной, а поэтому все, что относится к белорусской старине — иногда лишь сорокалетней давности — не только меня интересует, но и волнует. Возможно, что в глазах г. Стукалича на мне лежит «печать проклятья», как на потомке польских «панов», тем не менее, думаю, что имею некоторое право считать белорусскую землю моей родной землей, так как семья проживала в Белоруссии с незапамятных времен.

А крыху далей там жа:

Отмечу гальше, что, являясь по происхождению дворянином Минской губернии, я не имел бы ничего против того, чтобы меня, подобно Гриневицкому, величали белорусом, хотя лично и согласно с 500-летней традицией я предпочел бы звание «литовца».

Акурат з гэтае прычыны я маю да М. Паўлікоўскага сантымэнт. Між іншым, нейкі час таму дастаў ад яго добры фатаздымак менскага касьцёлу Сымона і Гэлены, аб якім мне давялося пісаць у «Божым Шляхам».

Цалкам пагаджаюся з Вамі, як і з Леанідам Падгайскім, што «Максім Гарэцкі — сапраўдны майстар слова, бездакорны знаўца мовы...». Можа, гэтае маё «откровение» і не зусім супадае з маім ранейшым выказваньнем аб ягонай мове ў лістох да Вас, але я мужна вызнаю тут сваю вялікую памылку. І, акрамя рознага іншага, «марозіва» сапраўды просіцца ў нашу літаратурную мову, маючы на гэта ўсе правы.

Адштурхоўваюся ў гэтай галіне і ад Сп. Др. Я. Ст., які ў лісьце да мяне ад 20.10.68 г. піша:

Дзякуй за копіі лістоў. Я пераканаўся, што яны ня толькі досыць чыняць цікавасьці, але што ў іх адбівальца гісторыя нашае эміграцыі. Затым я зрабіў ім асобнае месца ў сваім архіве.

Узгадаем назову ласоніку, званага па ангельску «айс крым». Згаджаюся, што ня добра пераняты з мовы ўкраінскае наватвор «марозіва»; не памагае яму і аналёгія да «малодзіва» або «малозіва» (густое малако каровы, што кага-дзе ацялілася), бо «малодзіва» — жышка, а «айс крым» — гушча. Працуючы над слоўнікам, я знайшоў, што назовы ежы і корму, што маюць выгляд масы, гушчы, або каторыя ядуць звычайна масава (а не абмяжуюцца адным кавалкам), маюць у мове нашай суфікс

— енка (па зацьвярдзелых пад націскам — онка, па мяккіх пад націскам — ёнка, па зацьвярдзелых не пад націскам — анка): таўчонка (пюрэ, у тым ліку бульбяное), пражонка — ежа із сала й вады з мукою, пячонка — печанае мяса, мачонка — мачоныя ягады, салёнка — салёная бульба, зн. скрабаная, бо толькі такую соляць на гаршку, клычанка — цёртая салома, астача ад вязаньня кулёў і шмат іншых. Дык назоў на «айс крым» быў бы «мярзьлёнка».

Хоць паміж суседнімі ў вышэйпададзеных вытрымках «клычанкай» і «мярзьлёнкай» вялікая дыстанцыя па іхных смакавых якасьцях, але ўсё ж навуковы экскурс Сп. Др. Я. Ст. даволі цікавы ды як заўжды своеасаблівы.

Дык дазвольце гэтым досьледам і скончыць мой аж завялікі ліст.

Шчыра зычу ўсяго найлепшага.

Прашу завітаць да мяне, калі Вам давядзецца трапіць у Саўт Рывер або ягоную ваколічнасьць.

Пішыце, калі ласка, пры наяве часу й ахвоты, а на ўсякі выпадак падаю й № майго тэлефону: 257—0791.

З пашанай да Вас Ваш Юрка Віцьбіч.

П.С. Дасылаю для ветлівага азнаямленьня свае копіі.

Яшчэ раз усяго добрага.

Юр. Віцьбіч.

***

10.6.56 г.,

Саўт Рывэр.

Дарагі і Глыбокапаважаны

Спадар Ружанец-Ружанцоў!

Вельмі ўдзячны за Ваш цікавы ліст ад 13.3.56 г. Велікадушна даруйце мне маё спазьненне, на прычынах якога затрымаюся ніжэй. Таксама ўдзячны за біяграфічны бюлетэнь «...»⁴ — на жаль, я не знаёмы зь летувіскай мовай, каб грунтоўна пазнаёміцца зь ім, але з глыбокім жалем даведаўся аб сьмерці Прафэсара Вацлаvasa Біржышкі, аб якім чуў шмат добрага.

Перадусім, цалкам разумею, як цяжка дастаецца Вам кавалак хлеба штодзённага. Разумею тым больш, што знаходжуся ў тым-жа становішчы. А ў дадатак, нейкі час таму стаўся са мной на фабрыцы няшчасны выпадак, які, між іншага, знайшоў адбітак у хроніцы «Нового Русского Слова» (№ ад 21.3.56 г.). На канвэрнае лініі, за якой я працую, саскочыў ланцуг. У выснове адзін рог тае «баксы», што знаходзіўся на канвэяры, праваліўся, а другі падскочыў і ўдарыў мяне ў левае вока. Гадзіны 2—3, сьцяўшы зубы, мычэў, потым з тыдзень на гэтае вока нічога ня бачыў, дый другое згубіла зрок. Аднак гаспадары фабрыкі зрабілі ўсё магчымае, каб толькі дапамагчы мне. І цяпер, калі прыгадаеш, што на вочным яблыку меўся глыбокі ды доўгі шрам, дык, дзякуй Богу, усё больш-менш добра скончылася. Хіба што дагэтуль карыстаюся чорнымі акулярамі: сьвятлоспрычыняе боль. Таксама й цяпер часам з пашкоджанага вока пывуць сьлёзы. І ўсё-ж, Вам — 63 гады, мне — 51 год (1905 г. нар.), а таму Вам больш прабачальна позьніцца з адказамі, чым мне.

Магчыма, Вам давялося чытаць у «Бацькаўшчыне» мой нарыс «Плыве з-пад Сьвятой Гары

⁴ Назва ў лісьце прапушчана.

Нёман», прысьвечаны паходжаньню геаграфічных назоваў на Беларусі. Паводле ўсіх этнаграфічных мапаў беларускага народу Вязьма ляжыць празь ягоную ўсходнюю мяжу, але я прыгадаў яе ў сувязі з тым, што ейны назоў, як і назоў Вокаўскага лесу, Слуцку і г.д., паходзіць ад даўніх гістарычных водных шляхоў. Мне не аднойчы ў мінулым (1924—1934) даводзілася праяжджаць празь Вязьму па дарозе зь Віцебску ў Маскву, на фабрыках ды заводах якое працаваў, а потым, не кідаючы тае-ж працы, вучыўся. І вось неяк адмыслова на дзень у Вязьме затрымаўся. Таму асабіста ведаю рэкі Вязьму і Бэбру, але ў самім горадзе дарма я шукаў барока, безь якога нельга ўявіць Беларусь. Таксама і мова вяземскіх жыхароў здалася мне не беларускай, як і ўсё-ж не расейскай (не маскоўскай, прынамсі), а пераходная паміж імі. Між іншым, яшчэ зь дзіцячых год на ўсё жыццё запомнілася ні з чым па свайму смаку непараўнальная «Сия коьвришка вяземская».

На мой погляд, Сьвятое Памяці Васіль Захарка меў рацыю, калі ў гутарцы з Вамі сьцьвяджаў не беларускасьць Вязьмы і ейнае вакалічнасьці, але, разам з тым, не падлягае аніякаму сумніву, што й па-за межамі этнаграфічнае Беларусі сустракаюцца і жывуць беларусы. Доказам гэтаму зьяўляецца высокашаноўны беларус Ружанец-Ружанцоў. Аднак тыя словы, якімі Вы беспадстаўна абразілі Васіля Захарку, тым самым абражаюць кожнага шчырага беларуса, а ў тым ліку й мяне, бо для ўсіх нас Васіль Захарка ёсьць дарэшты самаахварны і да скону жыцця нязломны змагар за Незалежную Беларусь.

Мне хочацца згадзіцца з Вамі, што назоў ракі Бэбры летувіскага паходжаньня, каб усё-ж не прыгадваліся адначасна куды бліжэйшыя за этнаграфічную летувіскую мяжу: Бабруйск, горад; Бобр, рака-прыток Дзьвіны; Бобр, рака-прыток Бярозы; ды шмат розных іншых Баброўняў, Бабруйкаў і г.д. на Віцебшчыне і асабліва на Меншчыне.

Пра горад Белы і паходжаньне ягонага назову прыгадваю ў тым-жа нарысе «Плыве з-пад Сьвятое Гары Нёман» («Бацькаўшчына» № 242—243). Прыгадваю таксама і пра асабіста мне знаёмую рэчку Паніклю, якую калісьці дасьледаваў. Каля вёскі Мокруш яна зьнікае пад сыцяной (вышыня — 2,7 мэтру), складзенай з чырвонае гліны з вапнёвымі і крамнёвымі валунамі, а ніжэй — з аднаго вапніку. Зьяўляецца Панікля на паверхню зноў каля сяла Паніклі, дзе ейныя крыніцы ствараюць невялікае возера, зь якога яна цячэ далей да ракі Мяжы (назоў гістарычнага паходжаньня), левай прытокі Дзьвіны. Між іншым, нават пад зямлёй яна на зямлі захоўвае сваё рэчышча, па якім бяжыць у часе паводкаў. Дарэчы, у тым жа Вокаўскім лесе тая-ж зьява датычыць рэчкі Жэрдзі.

Вы прыпушчаеце, што назоў Гадунова паходзіць або ад цара Барыса Гадунова, або ад беларускага — гадунец, гадаваць. Дарэчы, ці не маеце Вы на ўвазе вялікае паселішча Гадуноўку, што ляжыць па дарозе ад Вязьмы на Духоўшчыну і сапраўды калісьці належала цару Барысу Гадунову? Між іншым, і ў самой Вязьме меўся млын, які некалі належаў Гадунову. А ўвогуле, і ў беларускай па свайму паходжаньню «Камарынска» словы «Не

хацеў ты свайму барыну служыць» маюць непасрэднае дачыненне да гаспадара Камарыцкае воласьці, да барына-цара Барыса Гадунова. Можна прыгадавацца Вам таксама сяло Шуйскае, назоў якога паходзіць ад вядомых князёў Шуйскіх? А магчыма, Вам знаёмая таксама рака Ўгра, па якой праходзіць сапраўдная этнаграфічная мяжа беларускага народу. У 14 стаг. расейцы яе называлі не Ўгрой, а «Поясом Пречистой Богородицы», што надзвычай характэрна, калі прыгадаеш з тагачаснага расейскага летапісу: «Литовская рать велика зело».

І раку гэтую прыгадае нашая выдатная паэтка Ларыса Геніюш у паэтычна-патрыятычных радках:

Мы былі й будзем крывічамі
Ад хваль Угры аж па сіні Буг.

Даруйце, але да мяне асабіста не даходзяць словы В. Грачова, які, падараваўшы Вам у 1903 г. вялікую пліту з Смаленскае сьцяны, сказаў:

Вязі да дому, хавай добра і берагі, бо гэта крывёй абліваны помнік нашай заходня-рускай зямлі.

Мы, беларусы, а ў тым ліку й я, любім свой (мне асабліва добра знаёмы) Смаленск і ніколі ад яго не адмовімся, але акурат ягоная сьцяна мазоліць нам вочы. Яна пабудавана маскалямі супраць нас. Яна супрацьставілася літоўцам (беларусам і летувісам) у іхным змаганьні з адвечным імперыялізмам Маскоўшчыны-Расей. Калі, напрыклад, у Віцебску ёсьць дарагая для ўсіх нас Альгердава гара, на якой знаходзіўся Верхні замак, дык Смаленскую сьцяну пабудаваў тэй-жа цар-баярын Барыс Гадуноў.

Між іншым, вапну для пабудовы гэтае сьцяны вязьлі з-пад Белага, і ад колеру яе яшчэ з ранейшых часоў паходзіць назоў гэтага гораду.

Вось нешта зусім іншае — маленькі кавалак цэлага ад старое Полацкае Сафіі, якую меў гонар і шчасьце дасьледаваць у 1939 г. Колькі разоў гэты будынак разбураўся і зноў аднаўляўся, але частка ягонае сьцяны і напалову падмурак маюць дачыненне да тае старадаўняе Сафіі, аб якой яшчэ ў «Слове аб палку Ігаравым», у сувязі з Усяславам Вялікім, адзначана:

*У Полацку ў Сьвятой Сафіі звоняць на заўтраню,
а ён у Кіеве званы гэтыя чуе.*

Гэты маленькі кавалак менавіта гэтае Сафіі — сымбалю нашае беларускае нацыянальнае апрычонасьці ды дзяржаўнае незалежнасьці — я перахаваў дагэтуль.

Прабачце, але не падзяляю дый увогуле не разумею Вашыя сумневы — ці беларус я, ці заходнярус? Пры гэтым Вы спасылаецеся на свае разьбежнасьці зь некаторымі выдатнымі беларусамі (Крэчаўскім, Захаркам, Варонкам, Цьвікевічам, Мамонькам і г.д.) у мінулым. Між іншым, усе яны лічылі Смаленшчыну за Беларусь, але межы гэтае Смаленшчыны з нацыянальнага пункту гледжаньня не супадаюць зь межамі Смаленскае губерні Расейскай імперыі. Хіба яны ня мелі слухнасьці ў гэтай галіне?

Разам з тым, хіба ня сьведчыць аб вылучнай пашане і цеплыні беларускае новае эміграцыі да Вас артыкул у № 1/5 «Запісаў», прысьвечаны Вашаму 60-годзьдзю? Хіба ня ведаюць таксама бе-

ларусы аб тым, што Вы зьяўляецеся адным, а магчыма, на сённяя і адзіным нашым слаўным ветэранам, якога старая беларуская эміграцыя ўзнагародзіла «Крыжам Пагоні»? І калі нашыя добрыя суседзі-летувісы адзначаюць з нагоды Вашага 60-годзьдзя ўсё тое добрае, што ад вас атрымалі, і падкрэсьліваюць пры гэтым Вашае беларускае паходжаньне, дык мы, беларусы, паводле Вашага прыпушчэньня, сумневаемся ў Вашай беларускасьці?

Дазвольце на гэтым скончыць мой вялікі ліст.
Шчыра зычу Вам усяго найлепшага.

ЖЫВЕ БЕЛАРУСЬ!

З сталай пашанай да Вас Юр. Віцьбіч.

П.С. У маім нарысе «Урачыста панясем цымбалы мнагазвонныя» («Бацькаўшчына» № 302), прысьвечаным 10-годзьдзю «Шыпшыны», прыгадваецца нашая літаратарская лучнасьць зь летувісамі, а ў прыватнасьці з Глыбокапаважаным Прафэсарам Міколсам Біржышкам. Ведаю, што, ня гледзячы на свой пэсымістычны погляд (у лістох да мяне зь Пінэбургу) на выезд з Нямеччыны, ён жыў пазьней у Лос-Анжэлесе. Дзе ён цяпер? Як маецца?

Яшчэ раз усяго добрага.

***

15 сакавіка.

Яго Міласьці Паважанаму Ю. Віцьбічу

ў Саўт Рывэр, Н. Дж.

Глыбокапаважаны Гаспадару!

Зь вялікаю ўвагаю і ня меншаю ўдзячнасьцю чытаю Ваш ліст, датаваны 11-ым.

Хацеў бы на ўступе выказаць пару словаў выясьнення, асабліва пасля прачытаньня ў Вашым апошнім лісьце двух сказаў: «Ня ў стане згадзіцца з Вамі, што расейцы тут зьяўляюцца нейкім, як той казаў, арыентарам для беларусаў», і апошні сказ, якім Вы канчаеце другі абзац: «Ня ў іх (расейцаў) нам у гэтым напрамку (ды шмат у якіх іншых) вучыцца».

Гэтая заўвага Вашая, мусіць, сталася з прычыны майго няяснага выражэньня думкі ў маім лісьце да Вас з дня 7 сакавіка. Бо тое, што я хацеў сказаць у гэтым лісьце, як-раз і ёсьць тым, што расейцы не зьяўляюцца для нас узорам у дадзеным выпадку, і далей ў сваім лісьце я і прывожу рад прыкладаў, як у нас ёсьць, а як не павінна быць.

Пасля гэтага хацеў бы вярнуцца да далейшае вымены думкамі ў справе транскрыпцыі імёнаў уласных і географічных зь іншых моваў (у дадзеным выпадку — грэцкай) на нашу родную.

Я ня памятаю, каб у Тарашкевіча ці Лёсіка я спаткаў, што яны Атэны называюць Атэнамі (а не Афінамі). Я назваў Атэны іх уласным імем, бо гэтак гэтае места называецца ў арыгінале. І тое, што я бачу ў арыгінале, я пераказваю на беларускую мову з ужыцьцём пры гэтым прыслугоўваючага мне права беларушчаньня гэтых словаў усюды там, дзе гэта толькі магчымым ёсьць. Інакш кажучы, я хачу казаць праўду. Трэба ўсё ж сказаць, што ўсякія праўды выклікаюць часам вялікія буры і стаюцца непрыемнымі і небясьпечнымі. Я памятаю, калі першы раз (было

гэта недзе ў першай ці што палова дваццатых гадоў) я чытаў па-беларуску тую малітву, якую да гэтае пары чытаў: «Отче наш, сущий»... і г.д., дык мне здавалася, што пада мною зямля хістаецца. Хоць, як ведама, зямля не хісталася, захісталася духоўнае паняволеньне, якое я пераняў ад старшага ад мяне пакаленьня...

Слова Плятон я ўжываю (хоць у арыгінале літаральна яно пішацца Платон), бо мне здаецца, што ў духу беларускае мовы склад «ла» ў словах іншамоўнага паходжаньня мае тэндэнцыю гучэць як «ля».

Вось перада мною чарговы Плятонавы твор, які перакладаю — Фэдон. Слова «Фэдон» сачу я ў ангельскім перакладзе, расейскім, нямецкім, лацінскім (польскі — аналягічны іншы тэкст — знаходзіцца ў дарозе з Варшавы), але гэтага слова няма ў арыгінале: у грэцкім тэксьце слова гэтае напісана — «Фаідон». Затым, успомнены мною ў папярэднім лісьце др. Роўз у сваім новым апрацаваньні Плятонавых тэкстаў у ангельскай мове, на перакор усякім традыцыям, уводзіць гэтае «новае» слова ФАІДОН. Я ўважаю, што падход Роўза ёсьць зусім апраўданы. З гэтага: калі ў грэцкай мове Кэбэс называецца Кэбэс, чаму мы маем яго называць з расейскае — Кэбет. Расейцы ўжываюць слова Аід замест Гадэс, якое агульна ўжываецца, мусіць, з тае прычыны, што ў іх няма гуку, абазначанага ў нашай абэцэдзе (і іншых) літараю Г. (Памятаю, спатыкаў я расейскія друкі, у якіх Гітлер пісалася Хітлер).

З гэтага я раблю выснову, што мы павінны пісаць: Анітас, Антыёхіс, Гіпанікос, Адзімантос (з суфіксам «ас»?) і г.д. замест: Аніт, Анціохіда, Гіпоні, Адімант...

Гэтак я бачу гэты прадмет. Аднак гэта ня выключает характару — для ўсіх нас, якія забіраюць голас у гэтай справе, — што ўсе мы знаходзімся барджэй на пазыцыях піянэраў, якія ісьледуюць распасьцёртае прад імі прадполье.

У пошуках выясьніць многае няведамае, у вапошнім часе запазнаўся я тут з др. Джанам Э. Рэксіным, прафэсарам у Гамільтонскім Каледжы. Др. Рэксін зьяўляецца грэкам і выкладае антычную грэцкую мову, ёсьць старшынёю Дэпартаменту Клясыкі. У гутарцы са мною і чуючы мае замеры, др. Рэксін аднёсься вельмі прыхільна, выясьніў некаторыя рэчы, важныя для мяне, і прыслаў мне неабходны для мяне інфармацыйны матэрыял. Пара спатканьняў зь ім, якія, я спадзяюся, мецімуць месца на прышласьць, мелі б дадатны ўплыў на працу перакладу.

Я спадзяюся хутка атрымаць ад Вас «Абарону Сакрата» з Вашымі заўвагамі, як аб гэтым Вы ласкава даносіце, за што загадзя выражаю Вам маю ўдзячнасьць.

Мне было бы асабліва прыемна пераслаць Вам дзеля прачытаньня і эвэнтуальных заўвагаў наступны пераклад «Крытона», калі б толькі час і іншыя абставіны пазволілі б Вам на гэта.

Калі ласка, прыміце мае словы пашаны і паважэньня для Вас.

Ваш Ян Пятроўскі.

***

Dr. V. Seduro
9 — 5 Edgehill Terrace
Troy, N.Y.

4 траўня 1961

Сп. Гладкаму
у Джэрсі Сыты
Вельмішаноўны сп. Гладкі.

На вялікі жаль, я не жыву больш у Нью-Ёрку і знаходжуся ад яго на адлегласьці 170 міляў. Таму аб сустрэчы ня можа ісьці гаворкі. Ваш ліст ад 1 траўня г.г. мне пераслалі поштаю.

Вам найлепш зьвярнуцца ў пытаньнях беларускай мовы і фальклёру ў Беларускі інстытут навукі і мастацтва, на чале якога стаяць сп. А. Адамовіч і сп. В. Тумаш. Сп. Тумаш, дарэчы, ведае добра і праф. Галецкага. А я яго зусім ня ведаю і ніколі ў жыцьці ня бачыў. Што пра згадваны Вамі Інстытут славянаведы, дык я пра яго ня ведаю і ня чуў. Калі гэта польская ўстанова, дык тады яна проста аматарская і ніякай асаблівай цікавасьці да беларусаведа ня выявіць.

Вы пішаце, што ў нас, у беларусаў-эмігрантаў, няма моваведаў. Каб гэта пачуў д-р Янка Станкевіч, дык ён абразіўся-б на Вас за гэткае нэгаваньне ягонае асобы як моваведа і навукоўца. Адно, праўда, яго ні адна амэрыканская навуковая ўстанова не вызнае і ня хоча знацца зь ім. Ігнаруе яго і Інстытут Тумаша і Арсеньневай.

Затое ён супрацьстаўляе ім свой собскі інстытут ці нават Акадэмію — Навуковае таварыства імя Фр. Скарыны. А на справе выглядае, што абое —

рабое. Асабістыя амбіцыі гора-навукоўцаў адштурхоўваюць сапраўдных навукоўцаў і пакідаюць працаваць у амэрыканскія ўстановы і здабываць там вызнаньня, часам нават сусьветнага маштабу. А ўсё бездапаможнае і малакультурнае, як ахвосьце, застаецца круціцца каля правінцыяльнага забрасьнелага «чала». Таму я ня думаю, каб вялікіх вынікаў дало Вашае зьвяртаньне да вышэйзгаданых «акадэміяў». Але ж лепш асягнуць што-кольвечы, чымся нічога. Таму ўсё ж лепш перадаць матар'ялы ім, чымся каб яны загінулі дарэмна. Мае віншаваньні Вам, як майму старому сябру.

Ваш У. Сядура.

Біяграмы

Абрамчык Ніна (дзям. **Ляўковіч**, псэўд. **Ніна Раса**; 20.03.1916, в. Шані, цяпер Пружанскі раён Берасьцейскай вобласьці). Вучылася ў Віленскім універсітэце. У 1939—1941 г. настаўнічала на Пружаншчыне. З 1941 г. жыла ў Бэрліне, там пабралася шлюбам зь Міколам Абрамчыкам, працавала ў Беларускам Камітэце Самапомачы. Займалася выдавецкай дзейнасьцю, апрацавала і выдала ў 1942 г. «Гісторыю Беларусі ў картах» і некалькі зборнікаў беларускіх вершаў і песень. Жыве ў Вілпэне пад Парыжам.

Адамовіч Антон (26.06.1909 [паводле мэтрычнай кнігі — 13.05.1909], г. Менск — 1998, Нью Ёрк), дзеяч нацыянальнага руху, палітык, літаратуразнаўца, публіцыст. У 1930 г. быў арыштаваны па справе няіснага «Саюзу вызваленьня Беларусі» і асуджаны на 5 год высылкі ў Кіраўскую вобласць. Падчас нямецкай акупацыі працаваў у Менскай гарадзкой управе, быў рэдактарам «Беларускай Газэты», галоўным рэдактарам выдавецтва «Менск». У кастрычніку 1943 г. выехаў у Бэрлін, рэдагаваў «Раніцу». У

1945—1949 г. жыву ў Нямецчыне ў лягерах для перамешчаных асобаў, займаўся палітычнай дзейнасцю, быў актыўным прыхільнікам і папулярызатарам перайменавання Беларусі ў Крывію (з мэтай унікнення атаясамлення заходнімі краінамі Беларусі з Расеяй). З 1949 г. — у ЗША, займаўся грамадзка-культурнай дзейнасцю, быў сябрам Рады БНР. Аўтар шматлікіх працаў з гісторыі, культуры, літаратуры Беларусі.

Адважны Вінцук (сапр. **Язэп Германовіч**; 20.02.1890, в. Гальшаны Ашмянскага павету — 26.12.1978, Лёндан), рэлігійны дзеяч, літаратар. Скончыў Віленскую духоўную каталіцкую сямінарыю (1913). Працаваў на Беласточчыне. У 1924 г. уступіў у ордэн марыянаў, выкладаў у Друйскай гімназіі. Друкаваўся ў беларускіх выданнях «Крыніца» і «*Chryscijanskaja dumka*». З 1932 г. працаваў ў Харбіне ва Ўсходняй місіі. У 1948 г. арыштаваны камуністычнымі ўладамі і выдадзены савецкім органам улады. Адбываў пакараньне ў лягерах Сьбіры. Па вызваленні выехаў у Польшчу (1956), у 1959 г. пераехаў у Рым, потым жыву ў Вялікай Брытаніі, займаўся грамадзка-асветніцкай працай. Напісаў успаміны «Кітай — Сьбір — Масква», выдадзеныя ў 1962 г. асобнай кнігай і ў 1966 г. перакладзеныя на польскую мову.

Акіншэвіч Леў (25.01.1898, г. С.Пецярбург — 1980, Нью Ёрк), гісторык, публіцыст, крытык. Вучыўся ў Кіеўскім універсітэце, у 1918 г. прыняў грамадзянства БНР. У 1920-х г. працаваў ва Ўкраінскай Акадэміі Навук, супрацоўнічаў зь БелАН і Інбелкультам. З 1933 г. — прафэсар Нежынскага

пэдынстытуту. Быў зьвінавачаны ў беларускім і ўкраінскім нацыяналізьме і звольнены. Падчас нямецкай акупацыі жыў ва Ўкраіне. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. Працаваў у цэнтры па вывучэньні СССР у Вашынгтоне, супрацоўнічаў зь БІНіМам.

Акула Кастусь (сапр. **Аляксандар Качан**; 16.11.1925, в. Верацеі, цяпер Докшыцкі раён), грамадзка-культурны дзеяч, пісьменьнік. Вучыўся ў Менскай афіцэрскай школе Беларускай Краёвай Абароны (1944). Улетку 1944 г. разам з адзеламаі БКА пакінуў Беларусь, быў у складзе дывізіі «Беларусь». З 1947 г. — у Канадзе. Адзін з заснавальнікаў Згуртаваньня Беларусаў Канады, рэдагаваў «Беларускі Эмігрант» (1948—1949), выдаваў часопіс беларускіх ветэранаў «Зважай» (1974—1997).

Алехнік Алесь (31.07.1929, урочышча Перунова Лунінецкага павету), грамадзкі дзеяч у Аўстраліі. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. Жыў у лягерах для перамешчаных асобаў у Нямеччыне, належаў да крыла «зарубежнікаў». З 1950 г. — у Аўстраліі, жыў у штаце Новы Паўднёвы Ўэльс, быў адным з закладальнікаў Беларускага Аб'яднаньня ў Аўстраліі, прыхільнікам Беларускай Цэнтральнай Рады. Актыўны ўдзельнік міжнародных антыкамуністычных лігаў. Аўтар мэмуараў «Пад бел-чырвона-белым» (Вільня, 1999).

Арсеньнева Наталья (у замужстве **Кушаль**; 20.09.1903, г. Баку — 25.07.1997, Нью Ёрк), грамадзкая дзяячка, паэтка. Скончыла Віленскую Беларускаю гімназію, вучылася ў Віленскім унівэрсытэце.

Падчас нямецкай акупацыі жыла ў Менску, працавала ў «Беларускай Газэце», перакладала творы для беларускага тэатру, займалася рэлігійнымі перакладамі на беларускую мову. Аўтарка беларускага рэлігійнага гімну «Магутны Божа» (1943). Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. З канца 1940-х — у ЗША, займалася грамадзка-культурнай дзейнасьцю.

Белямук Міхась (15.03.1924, в. Голя Берасьцейскага павету), грамадзкі дзеяч. Падчас нямецкай акупацыі — афіцэр Беластоцкага батальёну Самаховы. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі, з 1949 г. — у ЗША, жыве ў Кліўлэндзе. Займаецца пытаньнямі старажытнай гісторыі Беларусі; адзін з заснавальнікаў часопісу «Полацак».

Брылеўскі Ўладзімер (1917, в. Лоск, цяпер Валожынскі раён Менскай вобласці), грамадзкі дзеяч. Скончыў афіцэрскую школу ў Дэмбліне, вучыўся ў сельскагаспадарчым інстытуце ў Пулавах. Падчас нямецкай акупацыі ангажаваны ў нацыянальны рух. У канцы 1943 г. быў арыштаваны, сядзеў у Вялейскай турме. Быў адпраўлены ў лягер у Нямеччыну, уцёк, жыў у Рызе, працаваў карэктарам

часопісу «Новы шлях». З канца 1944 г. — у Нямеччыне, арганізаваў у 1947 г. беларускую школку ў Гановэры. З 1949 г. жыў у ЗША (Саўт-Рывэр, штат Нью Джэрзі), потым — у Флёрыдзе. Аўтар нізкі ўспамінаў пра дзеячоў нацыянальнага руху часоў нямецкай акупацыі, што друкаваліся ў «Беларусе» ў 70—80-х г. Жыве ў Флёрыдзе.

Будзька Часлаў (29.06.1913, г. Вільня — 5.08.1985, Чыкага), грамадзка-культурны дзеяч. Сын Эдварда Будзькі. Скончыў Віленскую Беларускую гімназію, аддзел гісторыі гуманістычнага факультэту Віленскага ўнівэрсытэту (1938). Супрацоўнічаў зь беларускімі нацыянальнымі арганізацыямі, сябра Беларускага Студэнцкага Саюзу. За нацыянальную дзейнасьць быў пазбаўлены права працаваць па спецыяльнасьці. Уладкаваўся ў каапэратыўнае таварыства ў Варшаве, потым працаваў у Кельцах. Падчас другой сусьветнай знаходзіўся ў Нямеччыне. Пасьля капітуляцыі Нямеччыны жыў у лягеры ў Ватэнштэце, выкладаў гісторыю ў мясцовай беларускай гімназіі. У 1948—1951 г. жыў у Вялікай Брытаніі. З 1951 г. — у ЗША, жыў у Чыкага. Апрача асноўнай працы на прадпрыемстве, займаўся грамадзка-асьветніцкай працай, праектаваньнем вышыванак ды дываноў.

Будзька Эдвард (22.03.1882, м. Будслаў, цяпер Мядзелскі раён Менскай вобласьці — 14.08.1958, Чыкага), грамадзка-культурны дзеяч. Удзельнік нацыянальнага адраджэньня пачатку 20 ст. Аўтар «Нашай Нівы» (друкаваўся з 1906 г.). У 1918 г. арганізаваў Будслаўскую беларускую гімназію. У 1920—1939 г. жыў у Латвіі і Літве. Падчас

нямецкай акупацыі настаўнічаў. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. У 1945 г. у лягеры для перамешчаных асобаў у Ватэнштэце арганізаваў беларускую школку. Выехаў у ЗША, жыў у Чыкага, быў актыўным сябром Беларуска-Амэрыканскай Нацыянальнай Рады.

Варонка Язэп (псэўд. **Юры Вегаў**; 4.04.1891, Сакольскі павет — 4.06.1952, Чыкага), дзеяч нацыянальнага руху, журналіст. Дэлегат I Усебеларускага кангрэсу, першы старшыня Народнага Сакратарыяту Рады БНР. Прыхільнік саюзу зь Літвой. Са сьнежня 1918 г. па красавік 1920 г. — міністар беларускіх спраў пры ўрадзе Літвы. З 1923 г. жыў у Чыкага, займаўся грамадзкай працай, быў адным з закладальнікаў Беларуска-Амэрыканскай Нацыянальнай Рады.

Вір Васіль, грамадзкі і вайсковы дзеяч. Падчас нямецкай акупацыі браў удзел у нацыянальнай антынямецкай партызанцы. У 1944—1949 г. пражываў у Нямецчыне. З канца 40-х г. — на эміграцыі ў Канадзе. Сябра Літаратурнай супстані «Баявая Ёскалось». Друкаваўся ў часопісах «Баявая Ёскалось» і «Беларускім голасе».

Віцьбіч Юрка (інш. псэўд. **Юрка Стукаліч**, сапр. **Серафім Шчарбакоў**; 2.06.1905, г. Веліж Віцебскай губэрні — 6.01.1975, Саўт Рывэр, штат Нью Джэрзі), грамадзка-культурны дзеяч, пісьменьнік. Падчас нямецкай акупацыі браў удзел у культурным жыцці Беларусі, у 1943 г. перавёз зь Віцебску ў Полацк парэшткі Эўфрасіньні Полацкай. Быў ініцыятарам узнаўленьня літаратурнага аб'яднаньня «Ўзвышша», падрыхтаваў да друку нумары ад-

найменнага часопіса, сыгналы якога былі выдадзеныя. У другой палове 40-х г. быў ідэолягам «зарубежнікаў» і Беларускай Цэнтральнай Рады. Арганізатар літаратурнага аб'яднання «Шыпшына» (1946). Займаўся актыўнай літаратурнай і даследніцкай працаю, супрацоўнічаў з «Новым Русским

Словом», на старонках якога прапагандаваў беларускую гісторыю, культуру, літаратуру.

Галяк Леанід (31.10.1910, г. Вільня — 3.04.1980, Стэмфард, штат Канэктыкут), грамадзкі дзеяч, юрыст. Скончыў юрыдычны факультэт Віленскага ўніверсітэту. Падчас нямецкай акупацыі жыў у Менску, працаваў юрыстам. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. Жыў у Нямеччыне, заснаваў Беларускае бюро ў ангельскай зоне акупацыі Нямеччыны. Адзін з заснавальнікаў Саюзу беларускіх журналістаў на чужыне і пэрыёдыка «Летапіс Беларускай Эміграцыі». З 1949 г. — у ЗША. Сябар Рады БНР, рэдактар «Беларуса», у 1955 г. пакінуў Раду БНР і спрычыніўся да заснаваньня Камітэту Вызвалення Беларусі. Пакінуў «Успаміны» (выдрукаваныя ў 2-х тт. па ягонай сьмерці), пазбаўленыя палітычнай ангажаванасьці і поўныя тонкага гумару ў апісаньні побыту ды й характараў беларускіх грамадзкіх дзеячоў як у Беларусі, так і на эміграцыі.

Ганько Мікола (23.05.1923, в. Калядзіна Маладчанскага павету — 16.05.1999, Таронта), грамадзка-культурны дзеяч. Брат лідэра Саюзу Беларускай Моладзі Міхася Ганько. У 1943—1944 г. працаваў ў Кіраўнічым штабе Саюзу Беларускай Мо-

ладзі. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. Жыў у Зальцбургу (Аўстрыя), разам з Уладзімерам Дудзіцкім, Алесем Салаўём і Аляксандрам Грыцуком выпускаў часопіс «Пагоня. Зь беларускага жыцця». У 1948 г. выехаў у Канаду, жыў у Таронта, быў актывістам Згуртаваньня Беларусаў Канады.

Гарошка Леў (26.02.1911, в. Трашчыцы Наваградзкага павету — 28.07.1977, Парыж), уніяцкі сьвятар, грамадзкі дзеяч, дасьледнік гісторыі царквы ў Беларусі. Высьвячаны ў 1937 г. Браў удзел у адраджэньні ўніяцкага руху ў Заходняй Беларусі. Пасьля 1944 г. — на эміграцыі; быў рэктарам беларускай каталіцкай місіі ў Францыі (1946) і Вялікабрытаніі (1960), кіраўніком беларускай рэдакцыі «Радыё Ватыкану» (1970—1977). Рэдактар і выдавец рэлігійнага часопісу «Божым шляхам».

Гладкі Язэп (псэўд. **Адам Варлыга**; 4.10.1890, в. Міхалкавічы Лагойскага раёну — 28.07.1972, Нью Ёрк). У 1921—1930 г. працаваў настаўнікам, у 1935 г. закончыў Менскі пэдынастytut, пазьней — навуковы работнік Інстытуту школьнай пэдагогікі ў Менску. У 1941/42 г. настаўнічаў у роднай вёсцы, але пад ціскам партызанаў на пачатку 1943 г. пакінуў працу і пераехаў у Менск,

уладкаваўся ў Выдавецтве школьных падручнікаў і літаратуры для моладзі ў Менску. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі ў Нямеччыне і ЗША. Аўтар кніг «Краёвы слоўнік Лагойшчыны», «Прыказкі Лагойшчыны» і інш. Пакінуў ненадрукаваныя ўспаміны «Бачанае, чутае, перажытае».

Гуткоўскі Ёздар (сапр. **Плашчынскі**; 1908, в. Каралішчавічы Менскага павету — 25.02.1986, Нью Джэрзі), грамадзкі дзеяч, публіцыст. Малодшы брат Язэпа Пушчы. Па эміграцыі ў 1944 г. жыў у ЗША.

Данілеўскі Рыгор, паэт, сябар «Баявой Ускалосі», жыў у Новай Зэляндыі.

Данілюк Барыс, беларускі грамадзка-культурны дзеяч у ЗША, уваходзіў у розныя беларускія арганізацыі: Беларускае Студэнцкае Таварыства, Згуртаваньне беларускіх вайскоўцаў, актывіст БАПЦ.

Дудзіцкі Ўладзімер (сапр. **Гуцька**; 23.12.1910, в. Дудзічы, цяпер Пухавіцкі раён — 1976?), паэт, журналіст. У 1933 г. рэпрэсаваны як «нацдэм», быў высланы. Падчас нямецкай акупацыі — загадчык аддзелу культуры Менскай гарадзкой управы (1941—1942), пазьней — кіраўнік Барысаўскага акруговага аддзелу Беларускай Народнай Самапомачы. Узначальваў аддзел прапаганды Беларускай Краёвай Абароны. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі ў Ня-

меччыне; далучыўся да Камітэту вызваленьня народаў Расеі генэрала Андрэя Ўласава; скончыў курсы прапагандыстаў, працаваў на нямецкай радыёстанцыі «Вінэта». Пасьля капітуляцыі Нямецчыны жыў у Зальцбургу (Аўстрыя). Выехаў пазьней у Венэсуэлу, узначальваў мясцовае аб'яднаньне беларусаў, у другой палове 50-х г. — галоўны рэдактар беларускае службы радыё «Свабода» (Мюнхен). З 1961 г. — у ЗША. У 1976 г. выехаў у СССР (?) і бяссьледна зьнік.

Жамойда Сымон, грамадзка-культурны дзеяч у Нью Джэрзі (ЗША), сябар Беларускай Цэнтральнай Рады, Задзіночанага Беларуска-Амэрыканскага Камітэту. Друкаваўся ў «Беларускай думцы».

Жук-Грышкевіч Вінцук (10.02.1903, м. Будслаў, цяпер Мядзелскі раён Менскай вобласьці — 14.02.1989, Канада), палітычны дзеяч. Скончыў філязофскі факультэт Карлава ўнівэрсытэту (1927), выкладаў у Віленскай Беларускай гімназіі. У 1939 г. арыштаваны Саветамі і асуджаны на 8 гадоў лягероў. У 1942 г. вызвалены паводле амністыі. Служыў у арміі Андэрса. Пасьля сканчэньня другой сусьветнай вайны жыў у Італіі, потым — у Вялікай Брытаніі. Першы старшыня Згуртаваньня Беларусаў Вялікай Брытаніі. З 1956 г. стала жыць у Канадзе, рэдагаваў «Весткі з Канады» для «Беларуса». У 1970—1982 г. — Старшыня Рады БНР.

Запруднік Янка (сапр. **Сяргей Вільчыцкі**; 9.08.1926, м. Мір Наваградзкага павету), грамадзка-культурны дзеяч, гісторык. У 1942—1944 г. вучыўся ў прагімназіі й гандлёвай школе ў Баранавічах. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. Браў удзел у

беларускім скаўцкім руху. У 1948—1950 г. працаваў на шахтах у Вялікай Брытаніі. Скончыў гістарычны факультэт Лювэнскага ўніверсітэту (Бэльгія, 1954), працаваў рэдактарам беларускай службы радыё «Свабода». З 1957 г. — у ЗША. Абараніў у Калюмбійскім універсітэце (Нью Ёрк) доктарскую дысэртацыю «Палітычная барацьба за Беларусь у царскай Дзяржаўнай думе. 1906—1917» (1969). Працаваў у нью-ёрскім аддзеле радыё «Свабода» (1970—1991). Рэдагаваў газэту «Беларус». Аўтар кніг «*Belarus: At a Crossroads in History*» («Беларусь на гістарычных скрывававаньнях») і «*Historical Dictionary of Belarus*» («Гістарычны слоўнік Беларусі»).

Змагарка Ніна (у замусстве **Панькова**, дзяв. **Найдзюк**; 21.06.1904, г. Дзьвінск — 15.09.1991, Нью Ёрк), пісьменьніца, культурная дзяячка. Жонка Міколы Панькова. Сябра «Баявой Ускалосі», у 1950 г. выдала кніжачку «Памятай Бацькаўшчыну».

Золак Янка (сапр. **Антон Даніловіч**; 1.11.1912, в. Лучнікі Слуцкага павету — 20.12.2000, Саўт Рывэр, штат Нью Джэрзі), паэт, грамадзкі дзеяч. Належаў да творчай арганізацыі «Маладняк», падчас нямецкай акупацыі жыў на Случчыне, працаваў у «Газэце Случчыны». Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. З канца 40-х г. — у ЗША. Жыў у Саўт Рывэры, быў прыхільнікам Беларускай Цэнтральнай Рады, рэдактарам «Беларускай Думкі».

Ільляшэвіч Хведар (17.02.1910, г. Вільня — 7.11.1948, Ватэнштэт, Заходняя Нямеччына), літаратар, гісторык, журналіст, грамадзкі дзеяч. На-

радзіўся ў Вільні. Скончыў Віленскую Беларускаю гімназію і гістарычны факультэт Віленскага ўнівэрсытэту. Падчас нямецкай акупацыі — старшыня Беларускага Камітэту ў Беластоку, рэдактар штогоднёвіка «Новая дарога». У ліпені 1944 г. выехаў у Бэрлін, працаваў у рэдакцыі «Раніцы», выдаў восем кніг з сэрыі «Народная бібліятэчка». Трагічна загінуў у аўтакатастрофе ў лягеры для перасяленцаў у Ватэнштэце.

Кавалеўскі Аўген (7.01.1921, г. Масква — 1963, Парыж), культурніцкі дзеяч, драматург. У сярэдзіне 20-х г. сям'я Кавалеўскіх пераехала ў Менск, Аўген хадзіў у дзіцячы садок, якім кірвала Ўладзіслава Францаўна Луцэвіч, жонка Янкі Купалы. Скончыў школу № 45. Бацька быў рэпрэсаваны. Да 1941 г. вучыўся ў драматычнай школе пры БДТ. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі ў Нямеччыне.

Арганізаваў з прафэсійных актараў драматычнага і опэрнага тэатраў ансамбль песьні і танцу «Жыве Беларусь», што гастралюваў у лягерах для перамешчаных асобаў. Пісаў п'есы. Напрыканцы 40-х г. выехаў у Францыю, жыў і працаваў у Парыжы ў кравецкай майстэрні.

Кавыль Міхась (сапр. **Язэп Лешчанка**; 1.11.1915, в. Покрашава, цяпер Слуцкі раён), паэт. У 1930–х г. рэпрэсаваны. У 1941—1942 г. — у Чырвонай Арміі. Трапіў у палон, скончыў курсы прапагандыстаў, вярнуўся ў Менск, працаваў у адзеле прапаганды Генэральнага Камісарыяту. Займаўся літаратурнай творчасцю, выдаў паэму «Пад небам Случчыны каханай». Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. Рэдагаваў часопіс «Беларуская думка».

Калубовіч Аўген (на эміграцыі **Каханюўскі**; 5.03.1912, в. Ціхінічы, цяпер Рагачоўскі раён — 25.05.1987, Кліўлэнд, ЗША), грамадзка-культурны дзеяч, гісторык, літаратуразнавец. У 1930–х г. быў рэпрэсаваны. Падчас нямецкай акупацыі займаўся культурніцкай працай; уваходзіў у Беларускаю Раду Даверу, Беларускаю Цэнтральную Раду, узначальваў Беларускае Культурнае Згуртаваньне. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі, са сьнежня 1947 г. — у складзе адноўленай Рады БНР; з 1950 г. жыў у ЗША.

Камароўскі Базыль (псэўд. **Антось Вярбіна**; 20.09.1914, Наваградчына — 28.09.1953, Таронта), грамадзкі дзеяч, пісьменьнік. Падчас II сусьветнай вайны жыў у Бэрліне, працаваў у Беларускам Камітэце Самапомачы, газэце «Раніца». У 1945 г. разам зь Сяргеем Хмарам, Андрэем Чэмерам і інш. заклаў Літаратурную сустань «Баявая Ёскалось». У 1949 г. выехаў у Канаду, жыў у Таронта, займаўся грамадзкай дзейнасьцю. Загінуў у аўтакатастрофе.

Кандыбовіч Сымон (на эміграцыі **Кабыш**; 21.07.1891, в. Старыца, цяпер Капыльскі раён — 27.09.1972, Мюнхен), палітычны й дзяржаўны дзеяч. З 1926 г. — сябар ЦК КП(б)Б. У 1931—1933 г. — кіраўнік справаў Саўнаркаму БССР, у 1935 г. — начальнік Наркамхарчпраму СССР пры СНК БССР. У 1941—1943 г. — сябар Цэнтралі Беларускай Народнай Самапомачы, у 1944 г. — сябар Беларускай Цэнтральнай Рады, адзін з кіраўнікоў Цэнтральнага Гандлёвага Таварыства «Ўсход». Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. Супрацоўнік мюнхэнскага Інстытуту вывучэньня СССР, працаваў на радыё «Свабода».

Касяк Іван (1.11.1909, в. Горы Вялейскага павету — 13.03.1989, Чыкага), беларускі грамадзкі дзеяч. Скончыў політэхнічны факультэт у Львове (1941) па спецыяльнасьці інжынэр. Зь лета 1941 г. — у Менску. Уваходзіў у склад Цэнтралі Беларускай Народнай Самапомачы. Быў актыўным прыхільнікам незалежнасьці праваслаўнай беларускай царквы. У 1944 г. — намесьнік прэзыдэнта Беларускай Цэнтральнай Рады на Глыбоцкую акругу. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. З 1949 г. жыве ў ЗША, браў актыўны ўдзел у эміграцыйным руху (быў актывістам Беларускай Цэнтральнай Рады і Беларускай аўтакефальнай праваслаўнай царквы), быў сябром розных антыкамуністычных арганізацый.

Кіпель Зора (дз. **Савёнак**; 1.07.1927, г. Менск), беларуская грамадзкая дзяўчка, літаратуразнаўца, публіцыстка. У 1944 г. скончыла Лювэнскі ўнівэрсытэт (Бэльгія) і Ратгерскі ўнівэрсытэт (ЗША).

Аўтарка працаў па гісторыі Беларусі, старажытнай літаратуры, асьвеце. Жонка В. Кіпеля.

Кіпель Вітаўт (30.05.1927, г. Менск), беларускі грамадзкі дзеяч, гісторык, бібліёграф; доктар геалёгіі (1955). Сын беларускага навукоўца й грамадзкага дзеяча Яўхіма Кіпеля. Быў сябром Саюзу Беларускай Моладзі. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. Скончыў Лювэнскі ўнівэрсытэт (Бэльгія) й Ратгерскі ўнівэрсытэт (ЗША). У 1962—1985 г. працаваў у Нью Ёрскай Публічнай бібліятэцы. Цяперашні старшыня БІНІМ. Аўтар працаў па гісторыі Беларусі й беларускай эміграцыі.

Кіпель Яўхім (25.12.1895, в. Байлюкі, цяпер Глускі раён — 27.07.1969, Нью Ёрк). У 30-х г. быў двойчы рэпрэсаваны. З чэрвеня 1942 г. — у Менску, працаваў у Школьным інспэктараце, быў рэдактарам газэты «Голас Вёскі», у 1944 г. — кіраўнік навуковага аддзелу Беларускай Цэнтральнай Рады, старшыня II Усебеларускага Кангрэсу. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі ў Нямеччыне і ЗША.

Клішэвіч Уладзімер (27.02.1914, в. Краснадворцы, цяпер Салігорскі раён — 14.11.1978, Лос Анджэлс), паэт. У 1930-х г. рэпрэсаваны. Падчас нямецкай акупацыі жыў у Слуцку, рэдагаваў «Газэту Слуцчыны», займаўся літаратурнай творчасцю. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі, з 1948 г. — у ЗША. Неаднаразова наведваў СССР, за што цікавіўся эміграцыяй.

Коўш Сьвятаслаў (25.12.1916, в. Ёлья Вялейскага павету — 5.11.1997, Саўт Рывэр, штат Нью Джэрзі), рэлігійны (праваслаўны) дзеяч, сьвятар Беларускай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы, пісьменьнік. Скончыў факультэт права Віленскага ўнівэрсытэту.

У 1938 г. рукапаложаны ў сан дыякана. Падчас нямецкай акупацыі — бурмістар Клецкага павету. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. Быў камэндантам беларускага лягеру ў Ватэнштэце, выкладаў у Беларускай гімназіі імя М. Багдановіча. З 1949 г. — у ЗША. У 1968 г. высьвячаны; служыў у беларускай царкве ў Саўт Рывэры (штат Нью Джэрзі).

Крушына Рыгор (сапр. **Казак**; 3.12.1907, в. Бязьверхавічы Слуцкага павету — 27.03.1979, Вашынгтон), пісьменьнік. Скончыў Слуцкія агульнаадукацыйныя курсы (1925). Быў арыштаваны па справе Ю. Лістапада. Падчас нямецкай акупацыі друкаваўся ў беларускай прэсе. Зь лета 1944 г. — у Нямеччыне. Жыў у Мюнхене, працаваў на радыё «Свабода». У 60-х г. выехаў у ЗША, быў адным з заснавальнікаў БІНіМа, рэдагаваў часопіс «Конадні», займаўся літаратурнай творчасцю.

Лазарэвіч Уладзімер (1908, г. Менск — 1965, Кліўлэнд), вайсковы дзеяч. Афіцэр польскага войска. У 1941—1944 г. жыў у Менску, працаваў у гарадзкой управе загадчыкам аддзелу па ўліку насельніцтва. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. Адзін з заснавальнікаў Беларускага Цэнтральнага Прадстаўніцтва ў Нямеччыне (1948). Выехаў у ЗША, дзе скончыў жыццё самагубствам.

Лебыда Тодар (сапр. **Пятро Шырокаў**; 1914, г. Віцебск—1970, Разанская вобласць), беларускі паэт, драматург, журналіст. У 1930-х г. рэпрэсаваны савецкімі ўладамі. У 1943 г. ягоная драма «Загубленае жыццё» была пастаўленая на сцэне

менскага гарадзкога тэатру й карысталася вялікім посьпехам. Зь лета 1944 г. — у Нямеччыне. У 1945 г. вярнуўся ў Беларусь, быў арыштаваны органамі МДБ і асуджаны на 25 год канцлягероў.

Ліmanoўскі Янка (1896 — ?), беларускі пісьменьнік, літаратуразнаўца. У 1920—1930-х г. працаваў у Наркамаце земляробства БССР, быў сябром «Маладняка», затым — Беларускага аб'яднаньня пралетарскіх пісьменьнікаў, намесьнікам дырэктара Інстытуту літаратуры і мастацтва АН БССР. Падчас нямецкай акупацыі — загадчык літаратурнай часткі менскага гарадзкога тэатру. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. У 1951—1955 г. — дырэктар управы БІНіМа.

Ліхач, сябар «Баявой Ускалосі». Ня выключана, што гэта псеўданім Сяргея **Хмары** ці аднаго з блізкіх ягоных сяброў.

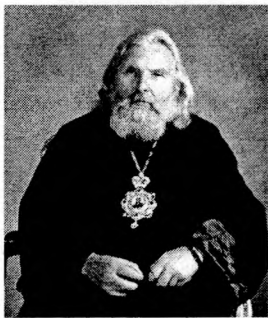
Лунь Лявон, сябар Літаратурнай сустані «Баявая Ўскалось». Аўтар сымбалю Двупагоня, што бароніць Беларусь ад ворагаў з Усходу і Захаду.

Любачка Іван (1.05.1915, Полацкі павет — 19.07.1977, Мурай, штат Кэнтукі), беларускі гісторык. Скончыў Віцебскі пэдагагічны інстытут (1939), у 1940—1941 г. быў у Чырвонай Арміі, трапіў у палон, быў выпушчаны, працаваў на бацькоўскай сялянскай гаспадарцы. У 1943 г. вывезены на прымусовыя работы ў Нямеччыну. У другой палове 40-х г. настаўнічаў у лягерах для перамешчаных асобаў у Нямеччыне. З пачатку 1950-х г. — у ЗША. Скончыў Калюмбійскі ўнівэрсытэт, працаваў у Блюмінгтонскім і Мурайскім унівэрсытэтах. Аўтар манаграфіі «*Belorussia under Soviet Rule: 1917—1952*» («Беларусь пад савецкай уладай: 1917—1952»).

Манькоў Палікарп (19.02.1910, г. Слуцк — 1999), грамадзкі дзеяч. У 1939—1941 г. служыў у

Чырвонай Арміі, трапіў у палон. У 1942—1943 г. працаваў у слоніўскім гебітскамісарыяце, з чэрвеня 1943 г. узначаліў Саюз Беларускай Моладзі (Слуцкая акруга). Зь лета 1944 г. — на эміграцыі.

Мікалай (у сьвеце — **Міхаіл Мацукевіч**; 21.05.1917, хутар Суяцін Самарскай губерні — 20.06.2002, Таронта), рэлігійны дзеяч, архіепіскап Беларускай аўтакефальнай праваслаўнай царквы. Нарадзіўся ў сям'і ўцекачоў зь мястэчка Моталь Берасьцейскай губ. У 1921 г. сям'я вярнулася ў родныя мясціны. Служыў у польскім войску. У 1939—1941 г. настаўнічаў. Падчас нямецкай акупацыі працаваў на сялянскай гаспадарцы. У 1944 г. вывезены на прымусовыя працы ў Нямеччыну. Зь вясны 1945 г. жыў у Шатляндзі, працаваў на фэрме. Браў удзел у I зьездзе беларусаў Вялікай Брытаніі (1947). З 1951 г. — у Канадзе. Вучыўся на багаслоўскім факультэце Калегіі сьв. Андрэя (Вініпэг), у 1952 г. рукапаложаны ў сан сьвятара. З 1954 г. — у Таронта, стварыў прыход сьв. Кірылы

Тураўскага. Сьвятарстваваў у Манрэалі, Атаве, Садбуры. У 1967 г. (2 кастрычніка) паstryгся ў манахі пад імем Мікалая, узьведзены ў сан архімандрыта, у 1968 г. рукапаложаны ў сан япіскапа Турава-Пінскага і Таронцкага. У 1983 г. абраны першаярхам Беларускай аўтакефальнай праваслаўнай царквы.

Міцкевіч Міхась (псэўд. **Антон Галіна**; 13.07.1897, в. Мікалаеўшчына Стаўпецкага павету — 25.10.1991, Нью Ёрк), грамадзка-культурны, рэлігійны і сьвецкі дзеяч. Малодшы брат Якуба Кола-

са. У 1910–х г. — удзельнік беларускага нацыянальнага руху, дэлегат Першага Ёсебеларускага Кангрэсу. У 1919—1920 г. выкладаў беларускую мову ў Менскай беларускай гімназіі. У 20—30–х г. настаўнічаў. У 1939—1941 г. працаваў дырэктарам школы ў Мікалаеўшчыне. Падчас нямецкай акупацыі працаваў інспэктарам беларускіх школаў на Стаўпецкі раён. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. Жыў у лягерох для перамешчаных асобаў, настаўнічаў, выпусціў чатыры чытанкі для дзяцей. З 1950 г. — у ЗША, актыўны дзеяч Беларускай аўтакефальнай праваслаўнай царквы, уваходзіў у склад рэдакцыі «Беларуса», займаўся перакладам літургічных тэкстаў з царкоўнаславянскай на беларускую мову.

Мяряляк Кастусь (25.12.1919, в. Дзетамя Наваградзкага павету), вайсковы і грамадзкі дзеяч. Падчас нямецкай акупацыі — у Беларускай Народнай Самапомачы, Беларускай Самаахове, Наваградзкім конным швадроне Барыса Рагулі. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. Заснавальнік і старшыня Згуртаваньня Беларусаў Аргентыны, сябар Рады БНР. Аўтар успамінаў «Дзейнасьць Кастуся Мерляка на эміграцыі» (Нью Ёрк, 1992).

Навіцкі Валянцін (псэўд. **Грэскі**; 12.11.1920, в. Дубейкі Слуцкага павету — 15.06.2001, Таронта), грамадзка-культурны дзеяч. Падчас нямецкай акупацыі — старшы звязовы Саюзу Беларускай Маладзі (Грэскі раён). Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. Выехаў у Канаду, жыў у Та-

ронта, быў актывістам Згуртаваньня Беларусаў Канады.

Надсан Аляксандар (сапр. **Бочка**; 8.08.1926, в. Гарадзея Нясьвіжскага павету), рэлігійны дзеяч, апостальскі візытатар для беларусаў–каталікоў усходняга абраду ў замежжы. Падчас нямецкай акупацыі вучыўся ў настаўніцкай сэмінарыі ў Нясьвіжы. Скончыў курсы кіраўнікоў Саюзу Беларускай Моладзі ў Альбэртыне. Быў у Менскай афіцэрскай школе БКА. З 1946 г. — у Вялікай Брытаніі. Скончыў матэматычны факультэт Лёнданскага ўнівэрсытэту. У пачатку 1950–х г. выехаў у Рым, дзе скончыў Папскі Грыгарыянскі ўнівэрсытэт, у 1958 г. высьвячаны. У 1961 г. вярнуўся ў Вялікабрытанію, быў прызначаны візытатарам у

Беларускай каталіцкай місіі ўсходняга абраду ў Паўночнай Англіі. З 1971 г. — дырэктар бібліятэкі імя Ф. Скарыны ў Лёндане. З 1986 г. — апостальскі візытатар для беларусаў–каталікоў усходняга абраду на эміграцыі.

Паланевіч Гіпаліт (псэўд. **Г. Няміга**; 1907—1997), грамадзка–культурны дзеяч. Скончыў Ленінградзкі пэдагагічны інстытут. Быў рэпрэсаваны, асуджаны на 5 год лягероў, высылку адбываў ва Ўхта–Іжэўскім лягеры. Падчас нямецкай акупацыі займаўся арганізацыяй беларускага школьніцтва. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. У 1946—1950 г. выкладаў у Беларускай гімназіі імя Я. Ку-

палы ў Рэгенсбургу. З 1950 г. жыў у ЗША, займаўся дасьледчыцкай працай.

Палонны Янка, паэт. Жаўнер польскага войска, трапіў у палон (1939). Быў супрацоўнікам Беларускага Камітэту Самапомачы ў Бэрліне. Друкаваўся ў «Раніцы». У 1943 г. выехаў у Беларусь і бясьсьледна зьнік.

Палягошка Пятро. У 1930-х г. быў рэпрэсаваны. Падчас нямецкай акупацыі — працаўнік беларускай адміністрацыі ў Смалявічах і Рудзенску. З 1944 г. — на эміграцыі. У 1968 г. у Нью Ёрку выдадзеныя ягоныя мэмуары «Ўспаміны з жыцьця пад савецкай уладай і з пабудовы Беларускага каналу».

Папуцэвіч Вацлаў (на эмігр. **Пануцэвіч**; 1911, Гарадзеншчына — 25.08.1991, Чыкага), грамадзкі дзеяч, гісторык. Быў студэнтам Віленскай каталіцкай духоўнай сэмінарыі, адкуль выключаны за беларускую дзейнасьць. У 1936 г. разам з кс. Вінцэнтам Гадлеўскім заснаваў Беларускі Народны Фронт, арганізацыю правага кірунку. Рэдагаваў газэту «Беларускі Фронт». Падчас нямецкай акупацыі браў удзел у нацыянальным руху. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. У другой палове 40-х г. жыў у лягерох для перамешчаных асобаў Заходняй Нямецчыны. Узначальваў беларускі скаўцкі рух на чужыне. З 1950 г. жыў у ЗША, Чыкага, займаўся гармадзкай дзейнасьцю. Выдаваў часопіс «Беларуская Царква», выдаў шэраг гістарычных дасьледаваньняў: «Жамоіць і Літва», «З гісторыі Беларусі, альбо Крывіччыны-Літвы», «Сьв. Язафат Кунцэвіч».

Панькоў Мікола (псэўд. **Мікола Вольны**, **У. Сакол**, **М. Кніжнік**; 12.06.1911, г. Дзвінск — 7.01.1995, Нью Ёрк), грамадзка-культурны дзеяч, выдавец, бібліёграф. З 1944 г. — на эміграцыі. Жыў у лягерох для перамешчаных асобаў, выдаваў рукапісныя часопісы. Браў удзел у зьездзе беларускай эміграцыі ў 1947 г., быў сябром БНР, ачоляваў Саюз Беларускіх Журналістаў. Заснаваў Беларускае Інфармацыйнае Бюро і быў ягоным кіраўніком. У 1956 г. выйшаў з Рады БНР і разам з Яўхімам Кіпелем, Віктарам Чабатарэвічам, Міко-

лам Шчорсам, Лявонам Савёнкам заснаваў Камітэт Незалежнай Беларусі, у 1984 г. разам з Васілём Шчэцькам аднавіў выданьне «Летапісу Беларускай Эміграцыі». Склаў падрабязную «Хроніку беларускага жыцьця на чужыне» (1945—1984), што была выдадзена па ягонай сьмерці.

Пётра Сыч (гл. біяграфічныя зьвесткі ў арт. Лявона Юрэвіча, старонкі 84—85).

Попка Юры (псэўд. **Жывіца**, **Жубровіч**; 7.10.1912, хутар Высокі Груд Пружанскага павету — 29.04.1990, Ляймэн, Нямецчына), выдавец, пісьменьнік. Пасьля вайны жыў у Нямецчыне (Ляймэн), у 1952—1954 г. кіраваў палітычна-прапагандысцкім аддзелам Галоўнага штабу Беларускага Вызвольнага Фронту.

Птах–Якуб Кастусь, грамадзка–рэлігійны дзеяч на эміграцыі, прыхільнік фэдэралізму, то бок добрасуседзкіх адносінаў з расейскімі чыньнікамі. Браў удзел у стварэньні «Аб'яднаньня беларускіх фэдэралістаў», рэдагаваў часопіс «Праваслаўны беларус», заснаваны япіскапамі–беларусамі, што далучыліся да Расейскай замежнай праваслаўнай царквы.

Пятроўскі Ян (25.01.1905, г. Слуцк — 2002, Гейнсвіл, штат Флорыда), пратэстанцкі рэлігійны дзеяч. У 20—30-х г. займаўся прапаведніцкай дзейнасьцю. У гады другой сусьветнай вайны жыў у Бэрліне, працаваў у прапагандыцкім бюро «Вінэта». З 1953 г. — у ЗША. Пераклаў на беларускую мову працы старажытнагрэцкага філэзафа Плятона (7 тамоў), выдаў «Грэцка–беларускі слоўнік».

Равенскі Мікола (5.12.1886, в. Капленцы Ёгуменскага павету, цяпер Бярэзінскі раён Менскай вобласьці — 9.03.1955, Лювэн, Бэльгія), культурніцкі дзеяч, кампазытар. З 1903 г. — кіраўнік хору пры мужчынскім манастыры ў Менску. Скончыў дырыжорскія курсы ў Маскве (1914). У 1920-х г. супрацоўнічаў з Ёнбелкультам, у 1924—1939 г. — член–карэспандэнт АН БССР. Працаваў у Беларускай кансэрваторыі. Падчас нямецкай акупацыі жыў у Менску, пісаў творы на рэлігійныя тэмы, з 1943 г. — у Чэрвені, быў рэгентам царкоўнага хору, пісаў рэлігійныя творы. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі, працаваў пад Мюнхенам на тартаку чорнарабочым. У канцы 40-х пераехаў у Лювэн (Бэльгія). Арганізаваў студэнцкі ансамбль пры Лювэнскім унівэрсытэце.

Рагуля Барыс (1.01.1920, в. Турэц, цяпер Карэліцкі раён), вайсковы дзеяч. Ваяваў у польскім войску, зь верасня 1939 г. — у нямецкім палоне. Падчас нямецкай акупацыі працаваў у беларускай адміністрацыі ў Наваградку, быў акруговым кіраўніком Беларускай Народнай Самапомачы, акруговым інспэктарам Саюзу Беларускай Моладзі на Наваградзкую акругу, стварыў і ўзначаліў Наваградзкі конны швадрон (1943—1944). Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. Супрацоўнічаў з

амэрыканскімі спэцслужбамі, кіраваў закладкай дэсантнікаў у Беларусь. З 1948 г. вучыўся ў Лювэнскім унівэрсытэце (Бэльгія), дзе займаўся гуртаваньнем студэнтаў-беларусаў. З 1952 г. — у Канадзе; доктар мэдыцыны; займаўся лекарскаю практыкай. Быў намесьнікам старшыні Рады БНР.

Рагуля Васіль (16.07.1879, в. Ачукевічы Наваградзкага павету — 16.06.1955, Нью Ёрк), грамадзка-палітычны дзеяч. Скончыў Віленскі настаўніцкі інстытут (1900), настаўнічаў. У 1922 г. быў абраны дэпутатам у польскі сойм, у 1928 г. — у сэнат. Быў зьняволены польскімі ўладамі. У 30-х г. працаваў на сялянскай гаспадарцы. Быў арыштаваны савецкімі органамі дзяржбясьпекі 20.06.1941, уцёк з турмы. Падчас нямецкай акупацыі — бурмістар мястэчка Дзятлава. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. Жыў у Нямеччыне, Бэльгіі.

Ролсан Янка (сапр. Гадзіцкі; 1.08.1912, в. Вялень, цяпер Пухавіцкі раён — 23.01.1994, Адэлаіда, Паўднёвая Аўстралія), грамадзка-культурны дзеяч. У пачатку 30-х г. працаваў сьледчым пракуратуры ў Мар'інай Горцы. У 1937 г. скончыў тэхнікум цяжкай прамысловасьці ў Харкаве. Служыў у Чырвонай Арміі, у 1939—1941 г. працаваў у Менску на заводзе імя Варашылава. Падчас нямецкай акупацыі — сьледчы суду ў Пухавіцкім раёне. Зь лютага 1944 г. — афіцэр Беларускай Краёвай Абароны. Зь лета 1944 г. — на выгнанні. Унікаючы прымусовай рэпатрыяцыі ў СССР, зьмяніў прозьвішча на Гадзіцкас і, запісаўшыся літоўцам, выехаў у 1950 г. у Аўстралію, пасяліўся ў Адэлаідзе. У 1963 г. зьмяніў прозьвішча на Ролсан. Браў удзел у працы беларускай грамады ў Паўднёвай Аўстраліі, быў адным з арганізатараў і першым старшынём Беларускага Аб'яднаньня ў Паўднёвай Аўстраліі, створаным у 1977 г. У 2001 г. намаганьнямі сакратара Беларускага гістарычнага таварыства ў Аўстраліі Віктара Кавалеўскага быў выдадзены збор твораў Я. Ролсана (успаміны і вершы) «З глыбіняў мінулага».

Ружанцоў Аляксандар (псэўд. **Алесь Смалянец**; 12.08.1893, г. Вязьма Смаленскай губерні — 23.07.1966, Чыкага), вайсковы дзеяч, пісьменьнік. Удзельнічаў у I сусьветнай вайне, камандаваў беларускім батальёнам у літоўскім войску (1919—1920). У 1921—1924 г. — консул ураду БНР у Каўнасе. У 1921—1940 г. — дырэктар Цэнтральнай Вайсковай Бібліятэкі ў Каўнасе. Зь лета 1944 г. —

на эміграцыі. Ад 1949 г. жыў у ЗША (Чыкага), займаўся грамадзкай дзейнасьцю.

Рыжы–Рыскі Ўладзіслаў (псэўд. **Сноп**; 1920–я, в. Латыгаль, цяпер Глыбоцкі раён — 2.03.1978, Нью Ёрк), грамадзкі і рэлігійны дзеяч. Падчас нямецкай акупацыі браў удзел у нацыянальным руху. Дэлегат II Усебеларускага Кангрэсу. Улетку 1944 г. — у батальёне Дальвіц. Вучыўся ў Лювэнскім унівэрсытэце (Бэльгія), быў старшынём Саюзу беларусаў у Бэльгіі. У пачатку 50–х г. выехаў у Рым. Вучыўся ў *Russicum'e*. За грамадзкую дзейнасьць быў выключаны з унівэрсытэту. У другой палове 50–х г. жыў у Мадрыдзе, заснаваў Інстытут Беларускаведы імя Лява Сапегі. Ад 1958 г. — у ЗША. Скончыў Прынстанскі ўнівэрсытэт, доктар тэалёгіі. Заснаваў старакаталіцкую субожню. Быў сябром «Баявой Ускалосі».

Рытар Іна (псэўд. **Аляксандра Саковіч**, у за-
мужстве **Каханоўская**; 14.12.1906, г. Адэса — 1997,
Кліўлэнд, ЗША), пісьменьніца. Скончыла гістарычны
факультэт БДУ. Падчас ня-
мецкай акупацыі настаўніча-
ла на Наваградчыне. Зь лета
1944 г. — на эміграцыі. Па-
бралася шлюбам з Аўгенам
Калубовічам (на эміграцыі
Каханоўскі), займалася гра-
мадзкай працай. У 1986 г.
выйшаў збор твораў «У по-
шуках праўды» (1986).

Савёнак Апалонія (дзясв. Раткевіч; 8.10.1901, Лагойшчына — 10.04.1982, Памон, штат Нью Джэрзі), настаўніца, пісьменьніца. У 20—30-х г. настаўнічала. Стварыла некалькі падручнікаў для дзяцей.

Савёнак Лявон (псэўд. Свэн, Крывічанін; 26.06.1897, в. Вялец, цяпер Глыбоцкі раён — 21.02.1974, штат Нью Джэрзі), грамадзкі дзеяч, пісьменьнік, журналіст. У 20-х г. працаваў у «Савецкай Беларусі», адкуль быў звольнены за беларускі нацыяналізм. У 1933 г. арыштаваны па справе няіснага «Беларускага нацыянальнага цэнтру» і асуджаны на 6 год высылкі. У 1939 г. вярнуўся ў Беларусь. Падчас нямецкай акупацыі працаваў у «Беларускай Газэце», быў рэдактарам аддзелу эканомікі. У «Беларускай Газэце» друкаваўся ягоны «Дзённік Ёв. Ёв. Чужанінава». Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. Да 1950 г. жыў у Заходняй Нямецчыне, настаўнічаў, быў дырэктарам Беларускай гімназіі ў Остэргофэне. Спрычыніўся да аднаўленьня Беларускай аўтакефальнай праваслаўнай царквы і Рады БНР, адкуль выйшаў з-за канфлікту з прэзыдэнтам Міколам Абрамчыкам. Рэдактар «Бацькаўшчыны» (1947—1950). Ад 1950 г. жыў у ЗША, рэдагаваў «Беларуса». У 1956 г. увайшоў у склад Камітэту Незалежнай Беларусі, займаўся грамадзкай і літаратурнай працай.

Садоўскі Ян (? — 10.06.1982, Кінгстан, штат Антарыё, Канада), навуковец, дасьледчык творчасьці Ф. Скарыны, грамадзкі дзеяч у Канадзе. Сярэдняю адукацыю атрымаў у Лёндане, скончыў Лёнданскі й Рымскі ўнівэрсытэты ў галіне славістыкі. Прафэсар расейскай мовы й літаратуры

Куінскага ўнівэрсытэту ў Кінгстане. Аўтар манаграфіі «*Byelorussians in Canada*» («Беларусы ў Канадзе»), а таксама артыкулаў зь беларускае бібліяграфіі, гісторыі, літаратуры, мовы.

Салавей Алесь (сапр. **Альфрэд Радзюк**, на эміграцыі **Альбэрт Кадняк**; 1.05.1922, в. Крысава Койданаўскага павету — 21.01.1978, Мэльбурн, Аўстралія), паэт.

Падчас нямецкай акупацыі працаваў у беларускай адміністрацыі; з 1942 г. — у Рызе, намесьнік галоўнага рэдактара часопісу «Новы шлях». З 1944 г. — на эміграцыі; жыў у Зальцбургу (Аўстрыя), дзе ўдзельнічаў у выданьні газэты «Зь беларускага жыцця» й часопісу «Пагоня». З 1948 г. жыў у Аўстраліі.

Сільвановіч Мікола (псэўд. **Мікола Вярба**; 1911—1975, Вінпэг, Канада), літаратар, культурніцкі дзеяч. У другой палове 40-х г. жыў у лягерох для перамешчаных асобаў, браў удзел у беларускім нацыянальным жыцці. З 1950 г. жыў у Вінпэгу, дзе заклаў беларускую суполку.

Сіповіч Часлаў (псэўд. **А. Дзедзінка**; 25.11.1914, в. Дзедзінка, цяпер Мёрскі раён — 4.10.1981, Лёндан), рэлігійны каталіцкі дзеяч. У 1928—1938 г. вучыўся ў Друйскім кляштары айцоў марыянаў. Скончыў Грыгарыянскі ўнівэрсытэт у Рыме (1942). З 1947 па 1960 г. жыў у Лёндане, заснаваў Беларускаю каталіцкую місію ў Вялікай Брытаніі. У 1963—

1969 г. — генэрал ордэну марыянаў. З 1970 г. — зноў у Вялікай Брытаніі. Заснаваў бібліятэку імя Ф. Скарыны ў Лёндане.

Случанін Лявон (сапр. **Шпакоўскі**; 3.10.1914, в. Лучнікі Слуцкага павету— 1995, Салігорск), паэт. Скончыў Менскі пэдагагічны інстытут у 1936 г. Быў рэпрэсаваны. Падчас нямецкай акупацыі жыў у Беларусі, працаваў у рэдакцыі «Газэты Случчыны». У 1944 г. была надрукаваная яго гістарычная паэма «Рагнеда». Улетку 1944 г. выехаў у Нямеччыну, дзе праз год быў арыштаваны савецкай выведкай, рэпрэсаваны. Па вызваленні жыў у Варкуце. З 1973 г. жыў у Салігорску.

Смаршчок-Рэпка Мітрафан (Мацьвей) (псэўд. **Анатоль Бярозка**; 19.02.1915, в. Паддэльсё, цяпер Ляхавіцкі раён). Скончыў мэдыцынскі факультэт Віленскага ўнівэрсытэту (1939). Браў удзел у студэнцкім руху, пісаў вершы. У 1939—1941 г. працаваў лекарам у Баранавічах і Пінску. Падчас нямецкай акупацыі працаваў лекарам у Баранавічах, пасля Віктара Войтанкі быў дырэктарам мясцовай мэдыцынскай школы. У 1944 г. арыштаваны немцамі і заключаны ў канцлягер. З 1948 г. жыве ў ЗША. Быў адным з заснавальнікаў Крывіцкага навуковага таварыства імя Пранціша Скарыны. Працаваў лекарам у доме для састарэлых ва ўнівэрсытэцкай клініцы ў г. Мантысэла (штат Мінэсота). У 1989 г. як выдавец выдаў свой зборнічак «Адзіннаццаць вершаў». На эміграцыі фактычна не пісаў.

Станкевіч Станіслаў (23.02.1907, в. Арляняты, цяпер Смаргонскі раён — 6.11.1980, Нью Ёрк),

грамадзка-культурны дзеяч, літаратуразнаўца, доктар філялёгіі (1936). Падчас нямецкай акупацыі — бурмістар Барысава, намесьнік Прэзыдэнта Беларускай Цэнтральнай Рады на Баранавіцкую акругу. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. Радны БНР. Займаўся грамадзка-культурнай дзейнасьцю, рэдагаваў газэты «Бацькаўшчына», «Беларус» (1963—1980), працаваў на радыё «Свабода». Напісаў кнігу «Беларуская падсавецкая літаратура першай палавіны 1960–х г.» (1967).

Станкевіч Янка (26.11.1891, в. Арляняты, цяпер Смаргонскі раён — 16.07.1976, Нью Ёрк), палітычны й грамадзка-культурны дзеяч, мовазнавец. Сябар Рады БНР (1918—1920), скончыў Праскі ўнівэрсытэт. Доктар філязофіі (1926). Выкладчык беларускай мовы ў Варшаўскім унівэрсытэце, Віленскай Беларускай гімназіі, Віленскім унівэрсытэце. Абраны паслом у польскі сэйм у 1928. У гады нямецкай акупацыі браў удзел у нацыянальна-культурным жыцьці Беларусі. У 1943 г. пакінуў Беларусь. На эміграцыі займаўся грамадзка-культурнай, навуковай дзейнасьцю.

Стома Васіль (4.03.1911, м. Лужкі, цяпер Шаркоўшчынскі раён Віцебскай вобласьці — 31.05.1992, Нью Джэрзі), пісьменьнік і грамадзкі дзеяч. З 1949 г. жыў у ЗША, уваходзіў у Беларуска-Амэрыканскае Згуртаваньне, быў радным БНР.

Сумны Анатоль (14.06.1912, Беласточчына — ?), паэт, сябар Літаратурнай супстані «Баявая Ўскалось». З канца 40–х жыў у Сыднэі (Аўстралія). Займаўся грамадзкай працай, быў прыхільнікам Беларускай Цэнтральнай Рады.

Сяднёў Масей (19.08.1915, в. Мокрае, цяпер Касцюковіцкі раён — 5.02.2001, Глен Коў, штат Нью Джэрзі), паэт, грамадзкі дзеяч. У 1933—1936 г. навучаўся ў Менскім пэдагагічным інстытуце, быў рэпрэсаваны й высланы на Калыму. У 1941 г. вярнуўся ў Беларусь. У 1941—1943 г. жыў у бацькоў-сялянаў на Магілёўшчыне. З 1943 г. — у Беластоку, працаваў карэктарам у газэце «Новая дарога». Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. Кіраваў беларускай службаю радыё «Свабода». Пазьней перабраўся ў ЗША. Займаўся актыўнай грамадзкай і літаратурнай працай.

Сядура Ўладзімер (псэўд. **Глыбінны**; 11.12.1910, г. Менск — 14.03.1997, Нью Ёрк), пісьменьнік, літаратуразнавец. У 1930-я г. рэпрэсаваны. У 1941 г. у Менску абараніў кандыдацкую дысэртацыю «Максім Горкі як гісторык рускай літаратуры». Падчас нямецкай акупацыі працаваў у беларускай прэсе, займаўся дасьледніцкай працай, быў галоўным рэдактарам часопіса «Новы шлях» (1942—1944). З 1944 г. — на эміграцыі. У 1944—1951 г. — у Нямеччыне, з 1951 г. — у ЗША. Выкладаў у навучальных установах ЗША, займаўся дасьледніцкаю працаю.

Сямёнаў Дзьмітры (псэўд. **Зьміцер Алесіч**; 11.06.1926, г. Менск — 29.09.1982, Нью Брансвік, штат Нью Джэрзі), літаратар, грамадзкі дзеяч. Нарадзіўся ў сям'і менскіх інтэлігентаў. Падчас ня-

мецкай акупацыі вучыўся ў мэдычнай школе, працаваў перакладчыкам зь нямецкай пры гарадзкім музэі. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. Скончыў Ратгерскі ўнівэрсытэт (Нью Джэрзі) па спецыяльнасьці паліталогія. Займаўся грамадзкай працай.

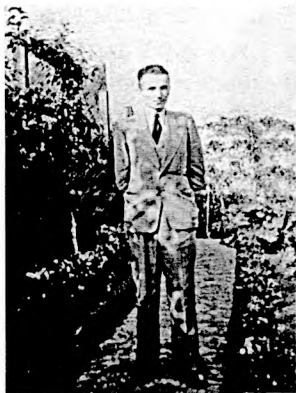
Таполя Вольга (сапр. **Зубко**; 1902—?), пісьменьніца. Скончыла Беларускі Дзяржаўны Ўнівэрсытэт. Літаратуразнаўчыя артыкулы друкаваліся ва «Ўзвышшы». Падчас нямецкай акупацыі працавала ў «Беларускай Газэце», выдавецтве «Менск». Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. Жыла ў лягеры Ватэнштэт. У 1948 г. вярнулася на Беларусь. Друкавалася ў «Голасе Радзімы».

Тарасэвіч Ян (30.10.1892, в. Клешнякі, цяпер Шчучынскі раён Гарадзенскай вобласьці — 11.06.1973, Лайл, штат Ілінойс), каталіцкі сьвятар усходняга абраду, доктар тэалёгіі, пісьменьнік. У ЗША з 1911 г., куды выехаў як працоўны эмігрант. Працаваў на прамысловых прадпрыемствах, паступіў у Закон салястынаў. Скончыў Фрыбурскі Каталіцкі ўнівэрсытэт у Швайцарыі (1925). З 1936 г. — у законе бэнэдыктынцаў, з 1937 г. — у кляштары сьв. Пракопа (Лайл). У 1941 г. быў адным з заснавальнікаў Беларуска-Амэрыканскай Нацыянальнай Рады. Заснаваў у Чыкага беларускую ўніяцкую парафію Хрыста Спаса. Супрацоўнічаў зь беларускім эміграцыйным друкам. Напісаў кнігу «Беларусы ў сьвятле праўды».

Татарыновіч Пётра (псэўд. **Пётра Задума**; 2.06.1896, в. Гайнін Слуцкага павету — 3.09.1978, Рым), каталіцкі сьвятар заходняга абраду, доктар тэалёгіі, пэдагог, выдавец. Высьвячаны ў сьвята-

ры ў 1921 г. Сьвятарстваваў у Баранавічах, Століне, Дамачаве (Пінская дзяцэзія), быў прыхільнікам увядзеньня ў касьцёле беларускай мовы. Падчас нямецкай акупацыі жыў у Варшаве, працаваў у касьцёле сьв. Марціна, касьцёле базыльянаў, выкладаў асновы рэлігіі ў беларускай школьцы. З 1945 г. — у Рыме. Скончыў Усходні інстытут, абараніў доктарскую дысэртацыю «Сьв. Кірыла Тураўскі і яго дактрына аскетычная». Заснаваў і выдаваў часопіс «Ўніс» (1950—1975), заснаваў беларускую сэкцыю «Радые Ватыкана». Пераклаў на беларускую мову раман Генрыка Сянкевіча «*Quo vadis?*»

Тумаш Вітаўт (20.12.1910, в. Сьлягліца, цяпер Вялейскі раён Менскай вобласьці — 23.04.1998, Нью Ёрк), грамадзкі дзеяч, гісторык. Скончыў Віленскую Беларускую гімназію і мэдыцынскі факультэт Віленскага Ўнівэрсытэту (1937), актыўны дзеяч Беларускага Студэнцкага Саюзу. У 1940—1941 г. — старшыня філіі Беларускага Камітэту Самапомачы ў Ліцманштаце (Лодзі), зь ліпеня 1941 г. да другой

паловы лістапада 1941 г. — бурмістар Менску. Напрыканцы 1941 г. выехаў у Нямецчыну, дзе займаўся лекарскай практыкай. Рэдагаваў беларускую газэту «Раніца», што выпускалася ў Бэрліне, працаваў у бэрлінскім аддзеле Самапомачы. З 1948 г. жыў у ЗША, адзін з закладальнікаў Беларускага інстытуту навукі

і мастацтва ў Нью Ёрку, ягоны старшыня (1955—1982), займаўся навуковай працаю, у прыватнасці, скарызнаўствам.

Урбан Павал (псэўд. **Паўлюк Вазёрны**; 1924), актыўны дзеяч эміграцыі, гісторык. Падчас нямецкай акупацыі служыў у беларускай паліцыі, Беларускай Краёвай Абароне. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі. З 1950 г. — у Бэльгіі, скончыў гістарычны факультэт Лювэнскага ўнівэрсытэту. Абараніў дысэртацыю «Вялікае Княства Літоўскае за часамі вялікага князя Аляксандра (1492—1506)». У 1955—1974 г. працаваў у Інстытуце вывучэння СССР (Мюнхен). У 1974—1989 г. — супрацоўнік беларускай рэдакцыі радыё «Свабода».

Філістовіч Янка (14.01.1927, в. Паняцічы, цяпер Вялейскі раён — 1953), дзеяч нацыянальнага руху. У 1943—1944 г. служыў у 13-м Беларускам батальёне пры СД у Вялейцы. Пасьля адступленьня з тэрыторыі Беларусі батальён быў прылучаны

да 30-й дывізіі СС. Пасьля капітуляцыі Філістовіч жыў у лягерох для перамешчаных асобаў. У 1947 г. перабраўся ў Францыю, паступіў у Сарбону на гістарычны факультэт. Браў удзел у стварэньні Беларускай Незалежнай Арганізацыі Моладзі, быў абраны старшынём, выдаваў часопіс «Моладзь». З-за канфлікту з прэзы-

дэнтам БНР Абрамчыкам пакінуў Францыю і перабраўся ў Лювэн (Бэльгія), дзе працягваў вучобу ў мясцовым унівэрсытэце. 9 верасня 1951 г. пры дапамозе амэрыканскіх спэцслужб дэсантаваўся з парашутам каля Маладэчна, каб «рыхтаваць глебу для нацыянальнага паўстаньня». Пасьля дэсантаваньня ўзначаліў партызанскую групу С. Мікуліча, якая дзейнічала на тэрыторыі Їльянскага раёну з 1949 г. 9 верасня 1952 г. супраць партызанскай групы Філістовіча ваенізаванай групай МГБ БССР была праведзена ліквідацыйная апэрацыя. Філістовіч быў арыштаваны, а празь пяць месяцаў быў прысуджаны ваенным трыбуналам Беларускай ваеннай акругі да найвышэйшай меры пакараньня — расстрэлу.

Хмара Сяргей (сапр. **Сіняк**; 25.05.1905, г. Адэса — 5.09.1992, Таронта), дзеяч нацыянальна-вызвольнага руху, пісьменьнік. Выдавец газэты «Беларускі голас» (Таронта), прыхільнік стварэньня «трэцяй сілы» на эміграцыі, старшыня беларускага пісьменьніцкага аб'яднаньня на эміграцыі «Баявая Ўскалось».

Целеш Мікола (псэўд. **М. Лясун, М. Люціч**; 25.06.1900, в. Зазер'е Барысаўскага павету — пасьля 1976), пісьменьнік. У 1920—1930 г. працаваў у розных дзяржаўных установах Менску, у рэдакцыі «Паляўнічага Беларусі», падчас нямецкай акупацыі — у «Беларускай Газэце». Апрацаваў зборнік апавяданьняў «На крыжы». З 1944 г. — на эміграцыі. З канца 40-х г. жыў у ЗША (Нью Ёрк), браў удзел у грамадзкім жыцьці беларускай эміграцыі. Па ягонаў сьмерці БІНіМам выдадзены збор твораў «Хмары над Бацькаўшчынай».

Шакун Янка, пісьменьнік. Жыў у ЗША (Нью Ёрк), браў удзел у працы Крывіцкага навуковага таварыства імя Пранціша Скарыны.

Шаўцоў Сымон (17.04.1911, Случчына — 8.05.1999, Сьднэй, Аўстралія), грамадзкі дзеяч, пісьменьнік. У 30-х г. працаваў на машынабудаўнічым заводзе імя Варашылава ў Менску. Скончыў гістарычны факультэт БДУ (1939). Настаўнічаў у в. Капцэвічы (Петрыкаўскі раён). Потым служыў у Чырвонай Арміі, трапіў у палон. Скончыў курсы прапагандыстаў у Вустраве пад Бэрлінам. Быў накіраваны ў Менск, працаваў у Генэральным камісарыяце. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі, настаўнічаў у школах лягероў для перамешчаных асобаў у Заходняй Нямеччыне. З канца 40-х г. — у Аўстраліі. Жыў у Сьднэй, займаўся грамадзкай працай.

Шнэк Уладзімер (псэўд. **Случанскі**; 23.03.1927, г. Менск — 3.02.1995, Мэльбурн, Аўстралія), палкоўнік Беларускай Краёвай Абароны, грамадзкі дзеяч, пісьменьнік. Зь сям'і беларускага вайсковага дзеяча Сьцяпана Шнэка. Вучыўся ў Менскай афіцэрскай школе БКА. Зь лета 1944 г. пакінуў Беларусь. Па капітуляцыі Нямеччыны жыў у лягерох для перамешчаных асобаў, займаўся скаўтыנגам. У 1950 г. выехаў у Аўстралію. Жыў у Мэльбурне, быў прыхільнікам Беларускай Цэнтральнай Рады. З 1956 г. — старшыня аддзелу Беларускага аб'яднаньня ў штаце Вікторыя. Выдаваў часопіс «На варце» і гумарыстычны дадатак да яго «Ёрш». У 1958 г. выдаў гістарычны раман «Драбы», за свае грошы надрукаваў паэму Ляво-

на Случаніна «Рагнеда». У 1961 г. скончыў мастацкую школу ў Мэльбурне. З 1982 г. — начальнік краёвага штабу БКА, з 1986 г. — заступнік начальніка галоўнага штабу Беларускага Вызвольнага Фронту. Падрыхтаваў і выдаў альбом «Беларуская Краёвая Абарона» (1984). Браў удзел у Першым зьездзе беларусаў сьвету.

Шчаглоў Мікола (на эмігр. **Куліковіч**; 4.04.1896, Смаленшчына — 31.03.1969, Чыкага), кампазытар, пэдагог. З 1936 г. працаваў у Менску. У гады нямецкай акупацыі пісаў музыку для менскага тэатру эстрады, напісаў некалькі опэр. Летам 1944 г. выехаў у Нямеччыну, дзе выдаў кнігу «Беларуская музычная культура». З 1950 г. жыве ў ЗША. Аўтар зборнікаў песьняў, прац па гісторыі музыкі, шматгадовы рэгент хору беларускай грэка-каталіцкай царквы ў Чыкага.

Шчэцька Васіль (псэўданім **Міхась Багун**, 18.03.1923, в. Апечкі Стаўпецкага павету), грамадзкі дзеяч. Падчас нямецкай акупацыі вучыўся ў Мэдычнай школе ў Баранавічах. Зь лета 1944 г. — на

эміграцыі. Скончыў беларускую гімназію імя Янкі Купалы ў Міхельсдорфе ў 1947 г., браў удзел у скаўцкім руху. Належаў да «Дванаццаткі», што выехала ў Ангельшчыну працаваць у шахтах. Скончыў факультэт палітычных і сацыяльных навук Лювэнскага ўнівэрсытэту. Зь ліпеня 1956 г. — у ЗША. У

1959—1988 г. працаваў бібліятэкарам Бібліятэкі Калюмбійскага ўнівэрсытэту ў Нью Ёрку. Ад лістападу 1984 г. зьяўляўся супрацоўнікам «Летапісу беларускай эміграцыі», выдаваным Міколам Паньковым.

Шыла Мікола (1888—1948), грамадзкі дзеяч. «Нашанівец», быў дэлегатам I Усебеларускага кангрэсу, быў сябром Беларускай партыі эсэраў. У 20—30-х г. жыў у Вільні, займаўся журналістыкай падчас нямецкай акупацыі. Зь лета 1944 г. — на эміграцыі.

Юхнавец Янка (21.11.1921, в. Забродак, цяпер Докшыцкі раён), беларускі паэт, пісьменьнік, мастак, скульптар. Увесну 1944 г. сям'я Юхнаўца (бацька і пяцёра братоў) была расстраляная падчас карнай акцыі, а сам Янка — прымусова вывезены ў Нямеччыну. Жыў у Баварыі, працаваў на сельскай гаспадарцы. З 1949 г. — у ЗША.

Яцэвіч Аляксандар (псэўд. **Алесь Змагар**; 1.03.1903, в. Цароўцы Слуцкага павету). Браў удзел у Слуцкім збройным чыне, потым — у антысавецкай партызанцы. Падчас нямецкай акупацыі настаўнічаў. Дэлегат II Усебеларускага Кангрэсу. Зь ліпеня 1944 г. — на эміграцыі (жыў у Нямеччыне, Аўстрыі). У 1949 г. пераехаў у Францыю, увайшоў у склад Рады БНР. З 1956 г. — у ЗША. У 1965 г. узначаліў эмігранцкую арганізацыю «Беларускі Вызвольны Рух». Зьяўляўся сябром Літаратурнай сустані «Баявая Ёскалось». Цяпер знаходзіцца ў доме для састарэлых.

Алег Гаргзіенка

Вершы

ČORNAJA KARTA

Samomu sabie

Jak toj kołas u poli, adzin...
Padstařila juřy soncu hruđzi,
havaru sam sabie ja; idzi,
kudy cerca viadzie, -- nia zbludziř.

Prataptaři-řa ci mařa uřo
i darohaři, i roznych řcieřak...
I choć tvar pablařnieři i pařořik,
ale-ř dyřař pavietram řvieřym...

Nia curařsia. U marřy uzvař
ta jamnicy i marřař sakrety...
I jak kinuć u vořy: "nia nař", --
znařyć řled tvoř la řvietřaj mety.

Niatryvařyř minuřyř, prastuj!
suprać lutařci. Litařci dořyć!
Niachař siřa kryvuřu viarřtu
razhinaře na řerapie lořu...

Kali řdzie řniacca mroři i sny, --
rakařy, niepařluřny, uparty,
jak maruřna z zuboři satany
vyryvařasia řornařa karta...

Venezuela,
18.2.1955 h.

Andrius Dydzionis

Доты і іхсыЮлія Вірвіцкая

Масква, Універсіа
31/12/52
Юлія Вірвіцкая

Пакідаючы попл, узялі адно:
лусту хлеба і пляшку кіевовага соку.
Гэтак зручкі паліў здаламі відно —
прыкацілася песьня з варахаў воеўкіх...
Толасла, расла, капаціла ібшар
і стаяла ад крыўды над італіцым разьбітнем...
Гэтак ё тоеж, гавораць, замінае буча,
як плякты, бубне, зь вятліцой з арбітаў
і апаляюцца патак, італіца на рыве
у жалюцкім сусвету вяскаў і вяскаў...
Дзе-жэ руневыць шуканьняў моўкіх верагі?
Дзе шуканьняў дола скурдыя пакіне?
На вкрайцах яшчэ не вясцінных, а мо...
пазыхаюць лавай трыкутных аптоках,
каб прычыміла сурьваець гачейным кіевомам
лусту хлеба і пляшку кіевовага соку?..
І прысталі у процілах неакіўных гарб
вострастных абвалаў маўкіўных, бы сфінксам,
несутоўварна чымі равоў і равоў,
пакідаючы на італіцкім Доты і іхсы?..
Не гавораць вятры тлагу тускнай зарсе,
што скрываваўла сэрца і вятрыя вядзе,
дзе спынаюцца сны: ма парілаўных рыбр,
ці на грудзях італіцаў уснох атлантаў...

Спрытныя неарты

Сонца, валекоў і вальмі карвоное, вісарах
вештак зямлі пакістае, зь неабавязнага чварткі, —
кабні крывёй аблілі бясц твар галавагад,
канеуш:

„Гілыце на нашых спрытныя неарты —
квэцікі веціжыня... Мядкі, моцна налітны
сокам ружэвымі збегіраюча. Зьнішчаюча формы і моцы:
Нева шэрэга. Кваліфікацыя дэнавалі сітаны
зоры расквейвалі, з грамамі салімі каб на ўнавоці.
Кам-ка наліткі было на душы: налітвалася
зрэва бясцое нешта свёту і моцтву варанежа...
Вякая сіла — магутная — шурпа і звала нас
стаюча вясельнамоці... Стыўвалі асміва коладу
Портны...

з крывёй і потам хвалі прыемнай
пашыя прелекае хваціла ў чэтымя покруці
ватаў... Ружэвыя квэцікі і страшнага месіва,
мядкі — моцкі мядзосі на сонца дпокаце...

Іванічэц Будзічкі

Прытэзі

В бялітнай вшытці прытэзі, мамі, хуткой
на зямлі нашня, зрабленіня буч раскўтці,
збітці з зруднай моцціс ехрыкевакнаа пўтці,
спакці варці дўшці і бласк бнці вазці.

Мн-не тавкі ў дэкацілі сакс — у шытці навіці —
всці сіла кабці Пваіх — на хіваці зямкой атруці...
Трацінаюча каеуцок вцінці праскўтці,
і пхціні сакўча варадквей і звалгдзі...

Дк сон, тавкі шіраке, — наўдубінае тавд вазціва:
ліліе, бн шірае прухці авіістай бласквейца,
і ў мур вухці спакці каля звадцінці крат.

Знікае ўторці р іл спакці днмакці звадцінці:
краю вавці пнвотці нествіліва на спад
ввадці наўмоціна, хіваца сіла тлнціна...

Іванічэц Будзічкі

На сьходзяцца горы з гарамі

На сьходзяцца горы з гарамі,
на збліжэюцца і узьвішшы.
Не ват выкаж, чужыкім і змораным,
на спатканьне нішто на выйшаў.

Аўтокія, блуццяць сьчочэкамі
спадзяваньні над шчэным небам.
Ты хочучь чэвісьці усмешкаю
рытмі вуснаў на гэрствай шэбе;

зб'ясалосьць пункаі на штрацца,
на ступаюць сумесна кроку, —
на неўротнай у песьнях мёрцаў
накідаюць свой след шыбокі.

Ах упартасьць такую выраку
за марамі — на неўротнай высьце?
Канеўць, чалав ліжона выраку
над майй галавою высьцеў...

Бо на сьходзяцца горы з гарамі,
на збліжэюцца і узьвішшы...
Не ват выкаж, чужыкім і змораным,
на спатканьне нішто на выйшаў.

Уладзімер Бядзіма

Найточь рад усміснутае шчасце

Нав на рукі, а крыні малуціна лей-
узмажнуд-бі я крыжамі... Вышай,
у надрэце круціс, — як сцічу на ўсе,
дзе дыаліт кэва зорамі вышывт,
у змалуд-бі і сова тучас зямлі
у бардонне, раскрытае вясочне,
паціне шларай набражых у тэтных раздзіў,
каб хоць рад усміснутае шчасце;
каб у чыўці — да сьвэца — у павесамі влоны
цедзісэ царалія рабавці хвалі,
каб мае расьцівлі ўсе найлетшыя сны,
што, прыснїўшыя, вьтаць, як і сьнай...
Як на крыні, а цыпа камяна кучкі —
рукі — цехка уцьмаці і паквэтаці,
бэка цьветамі, а тымі ядзернай сэрэці
асьталаць вучу марыінскія краткія.

у Турна ў гарад Марцінеку. Гудвінцз Будзічкі

Пакальнен дар

У новы край, талікі і пэўнані,
у пакучжы дры — тупы набражых мар-
насу гадой біхіх пакальнен дар —
скадзімеліцэ шрамі немал рамі.

Наўцешыма пэўжані і скрані:
згардвані зямі пакучжы твар.
На тло крымею-глыбокі салдацвар-
мятучы біхры марьтвы палок камені.

Тубыдзіца ружэві кебаскі,
і тямліцэ набе біакіткі палат.
У зьбэвах шлар, набэсунішан малі,
кальшачца агнїу трывожэнні спалат...

Надзкі шлах у палі на касьці,
а мнэ-тэ ісці... Валка што ісці...

Гудвінцз Будзічкі

Не маюстаў ні граф

І брэн ла вясна ў субранай сабесе каханіцы,
а вяртне дурнае чалавек — ані шчыры, ні вяселы лісця...
Таваркі мячы, словаміны, каб ітні таварнай маніцы,
і ў жа скаркі, вадзючыны асцяпу, і мклурца ў патамкі вясны.

І брэн ла вясна. Каля сцягоў рэвнучыя чылі —
вэрноты і сшы покутынае зыкнця, вярткі вясны —
растэныса і чынікы ў арыфам дэвідзе млічынны,
і ў машы вясны на трыбаваня кійма дурнучы пясцы...

І-хе брэн ла вясна... вклананя ў паржы скібіч —
супаўноты — мнтракля пясцы соларотына, шчына шчы...
... Адуострыж... Ботай... І дурнучыныя дурны шчыкля...
І ніколі і нідзе пясцы нашай крэйкі не пабярэ і не рабярне...

І-хе брэн... Каля хрота встануць у млічюквыя столы
матываваня вучыма пакурне пакурныя поклія кійкі...
І шчыкля, як зьвет, у дурне сабы дурнучы... «што млі?» —
чы маўляў шчыры, чычало чрале тчы у счына іх счычлелы вшыч.

... Рэвнучыны сады. Вшыч пошычолы ст. роні пакуратаў:
на гойнас рашыты вчывывалі аіскы і-жо сцягоў ошчыны...
востывалі і дуркі ачычолы, вта рэвнучы враты,
і вта кел чычывноты, дурнучыны, як вшыч, ачычолы вачысты...

На вачыныя рашычы пашычолы, як сцягоў дурнучы,
чычывноты вачыны, пашычолы сцягоў ачычолы вачыны...

(м. б. 2.)

б. 2.

На каляны чычолы, каб пашычолы хачу раз, пашычолы,
а вчрале чычывноты пашычолы і рашычолы ^{пашычолы} чычывноты...

Зе вчывноты сцягоў дурнучыны пашычолы чычолы, —
не з маўлячолы ад сцягоў вчывноты дурнучыны чычывноты чычывноты...
І-хе рашычолы чычолы і чычывноты дурнучыны вчывноты чычывноты, —
вчывноты чычолы, ачычолы дурнучыны сцягоў сцягоў вчывноты...

... І-хе вчывноты, вчывноты, дурнучыны вчывноты чычолы? —
І-хе з вчывноты чычолы чычолы чычолы чычолы чычолы...
І-хе вчывноты чычолы чычолы чычолы чычолы чычолы...
аіскы вчывноты чычолы чычолы чычолы чычолы чычолы...
... Дурнучыны чычолы. Не маюстаў ні граф... І-хе і чычывноты...

І-хе і чычывноты

У добра час - сустрагаў сёвет цікакы
 адбёдаў я ня сконжаны баш дом.
 Няхай у ім бачі ўсяго дзебэ лаба
 і лаба ў ім няхай была сталом-
 я ад душа баш залоў шкасаце,
 слаба
 і келіх піў за бас, сябра, нагобм,
 за баш увільт, учехаю слабітог,
 за кут бацьскоў, у сёвец неважліка.

1952.

Стужаў Сяржук

Mr. M. Skalyj.

Ваўраўдзень беларускай хаце!
 Чалом нашадкам краўбіжэ!
 Дай Бог Табе, мой родны браце,
 Вяселіва ісці: пільго ў пільго

з ўсокасцяй Тывай ідэжэ,
 з адлукай ад клопот божых,
 з са здзейсненнем усіх надзеяў,
 з хутэйшай блізкасцяй да іх.

23. 2. 1952.

Е. С.

Лёс

V MM

Ні над вазёрнай гладзюй ціхай, пласкай,
ні над марскою ўстрабнай хваляй-мётай
та не ўспываеш з бліскавічнай слабай,
на поўніш сэрца радасцэй і ласкай.

Твой лёс неўмольны: у далоні пяскай,
зе блытою цешся над прасуднай мётай...
Сама-ж ёсць мрой і жывою мвай,
і дзіўнай песьняй, і гароўнай казкай.

Узнаеш крокля, а шугаць не можаш,
будуеш мэта — да блыдохнах ланожаш,
кіруеш аўта ў бодбіск магістралю...

Проблема едзе, селіцца, мтае,
і там, дзе слаба і краса сьвятая —
балюе, толга крайдю сьмёз-каралю.

1952.

Алесь Саўко

Надзея

(Уступ да паэмы)

На тавары пустаўнай згарае шчасце
табе аданае — помніш іх та.
Б'сцца аб камень жорсткае засці
сокалам падбітым агонь сьвятло.

Сожне, збывае спачежэі крупітка
між скалаў горных, траваў рудых.
Зрадку праўца жывая расцвітка —
сардэжны пагуцьцелу гаралю ўздах.

У імкненні да сонца жаўце не мадзе.
Узоймай расцвіне набрацца сіл.
Разгортае крома ўзлётая Надзея,
р'бца Надзея за небаськім.

Ей шлях нільгікі — з тэмарай сьвечкае
члэбачо горнай ногаў цяжар.
Текла знішчэньні б'сць расцвіткае —
солпецца зь неба зораў жар.

Ва над т'ваімі паллі, бараші
на гасне поласк сіла жывой.
Надзею бітае пра ўвясцонай бране
дух нлўміруга — ён боўра т'боі,

Дужэ сэрца, бол ч'б'рдзе —
хілах нлў знае кроўнлў размах...
На гасне бера, омаіе Надзея,
р'бца Надзея ч'ба ўвясцона шлях.

-8-

Дух праўдны, духу зла непадуладна
сцэнічна абраз у ваднай дзеі

Удзельнічаюць:

Уступнае слова

Алякс
Мікола
Рыгор
Анатоль.

Терад загнанага заканаю зьдзіўлена
Уступнае слова!

Вабрэдзены Вам, суродзіца на замі!

Вабрэдзены, пасьці! Шанавацьне ўсім!

Гада пачуць як бурнага годаў хвалі
адна - на спад, а іншым - на ўдзвіг.

У буйным росьвітце крася вясновай,

у пошугу кракастае лета

Зямлі ачульвае жакуць абновай,
а неба дорэчы поўск залато.

Збавіла-ж смутак для душы гулібай

Нясе пара ўзвештавай нізкі спад,
Тад горкім плачам восені тужыбай
жабалеца у туманат далейшо.

Кай не агортвае нас морак шэра!

журбу адкінуўшы, у млыт ішо,

у шчаслівашо дзень - незгаснасьць тэра

Мама

(Заліж банка на магілу)

Мама, мама, мая дарагая,
 тае глыбока ў магіле сьпіш.
 Над зямлёю вясока мігая
 заркавазілля Траўдзённае Крэм.

Ува ўвазе пад ім, як гар-ба,
 Беларусь — лятучэньне і сон.
 Ейных ткавічкі дабротных скербі
 сьвет в'італюць з чудоўных красэн.

Ты радзіла мне ў Беларусі,
 Напаіла, карміла бала
 прог пурной лядзённай забірусе
 чысьціліва пачыла чала.

Беларусь, Беларусь, сонгавей
 працінаюць, іскрацца в'яно
 у чысьцістай п'ямэсткаў забі
 расьвіттаньні — та зь ім красна!

Засталася нястраганай мамай,
 акраціўшай лятюю мне...
 Не згаджуся з глыбокаю ямай,
 і ня буду зь ёй сьбраць я, не!

— 6 —

Не зьміруся прахібна ў згодзе
 з гуказемнаю доўгаю чужою,
 пракадае спачыша майго дзе
 і згасе сьвіттаньні спакой.

Але ўсі-ж, як зямля пратум,
 ма пад ёю — адна сям'я.
 Дарагая мая матум,
 зматая айгана мае!

Хай заргуюць пад сонцам сьвіттаньні —
 імі кажна ў п'явінне сугрэт.
 Прывітаньні табе, прывітаньні,
 Мама, мама, т'бой сын Альфрэд.

1967.

Ордэнаносцам

Вам прашпілілі ордэн той-жа сама:
 пашліўа гонар адмисляўам катая.
 Нале надражнасце ўару баіам хатам,
 для смерчужу новах валаўжыа яма.

На ўвўнай цмоце нст на вмаа пма
 крокі праўтаі закабанаі братам.
 Ну што-ж, пбароце неўгамотным сьв'ятам
 і та тау — бацьку гучноа рэкл'яма!

Рука у пухак — „Слаба! — гіша — Слаба!“ —
 А розум цэбердзіца: „Згїна, прасуд кроўд'а!“ —
 Не, г'на в'яма таннаа модалі

дума на сьмеціца, а думкай не нагуе,
 і бусна шалуче — толькі бог баа гуе —
 мамітаў слога — іх ўс на прадлі.

1948.

Сьрэсь Салаб'я

Максім Багдановіч

Ал'ека ад зямлі прадседабале загонаў
 ён пессіці у дума гармонію паўтонаў.
 Для сэрца р'валася на в'але, на прастор —
 туды, дзе гуў м'ясун, шумеў спрадвечна бор.
 І сон вадз'анік, і зорнах нотаў лоні.
 М'іншч'ітаніа сьм'яде і конькі Валоні.
 Младонаў кодрозе, сьмуганкіў паласа.
 О басісталоўаі край а'зм'ежн'ас краса!
 Аб'бедну шор п'б'аю — даі ён д'лхаў пала...
 А ўгн'ісцае разам зь ім ц'с'бе не пакідала,
 і памітаце заўжда — алошні в'іў зарок,
 а зь ім — н'с'в'яноа д'р — а'ц'вечена в'інок.

1948.

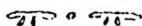
Сьрэсь Салаб'я

На чыстым аркушы...

Александрыйскі бери! Та пад рукою Максіма
гукае і ажыбаў — з табой жэла радзіма:
і ейна колішні, і ейна прашла дзень,
матуская краса і сія зашматэ струмена.
І зэ імі таі не зможэ. А думка рэцуца пачалэ:
сцяпуе, ісеці з табой прабодна — зенітны шыхалэ —
туда, да ішлі баўкэ, кудэ што не дайшлі.
Ія. зобэса-ж, бэрна сэн, — шлат збятану на зямлі!
Вак бідэ, мой туйна бери, прасьбадэ і спачогай.
Дарэмна не скажэ і пра льно салона:
„На гасном аркуша, прав буненакім бакном
прыгожа літарэ выбодзіце ён перол...“

1947.

Сярэб Сярэбей

Як Вас...

Як Вас прасягне млейкі груд магіла,
ці хто стрымае ў себэ збівруку?
Вуша — на цела — аблінацьме скруку
аж там, дзе яснуе змайная себачіла.

Над пусткай долу што разгорне крыла,
як ён спачына ад п'янога ружу.
Абдоруць глебу гасном зернам духу —
жабам насеннем неслымротнай сіла.

Іно ў т'басім-жа неспакойном сэрцы
раслэ, буйчала, каб м'я сцёрці г'дучэ, —
таі самі кунемай, не аддаўшэ звадал.

На месца прынажэ палмоў плянэжа
зэ зго пад сонцам знаў узойдуць к'бета —
пашнецелучэ буйна б'лештанам садама.

1947.

Сярэб Сярэбей

Яшчэ ня моўкнуць...

Яшчэ ня моўкнуць стройныя санталы...
 І сціць бровы хісткі бек італю,
 і ў кішэі рукі хлосную ўтому
 упарта сумуць модныя пасты.
 Да і снож ня сёбамуць збожжавыя летоз,
 Куток праўдзівай прадкавага дому,
 пажалі ўдзяна спопіду зялёнаму,
 мільстава ігары пошуча у сусветы.
 А ба жадані-б за бикало чинна стромаў,
 культурну даўнх зомесці беліз толмаў?...
 Трайду наджкіна сумна, адзінокі
 (у суме — праўда, у адзіноцтве — сілы)
 туды, дзе думка клікала, будзіла,
 дзе там згэбёнае праражкі прырок.

1947.

Сярэб Сярабёў

А дзіноцтва

Пазбаўлена ўсёго, чарпеннем сум падперы,
 змажодму супакой — яго прыносаць Боршы.
 Гладзіцца белыя ў ног халоднае шавіў шкло.
 Мітужна каганец — і ўцежа, і сёбятло.
 Да цемра акіян на ножа кропіць готу
 майго агню ўталіць. Чужы і там, і сёбату,
 на гасну а ў нудзе, у суснях навіоўца —
 наваланы зяммеласці на стне майго гуоўца!
 Яно знайшло ў сабе і доа, і шлах уласна —
 над імі зазіхнеў дзямніца паірк лона.
 Разбейцеўца змрок. Займаецца зра.
 Ідзі-ж насуатрач ей — пара таба, пара!

1947.

Сярэб Сярабёў

ШЧЭ ня моўкнуць ...

ШЧЭ ня моўкнуць стройнае санетах...
 І суніць бровы жэсткі бек ятому,
 і ў нашы рукі хабосную ўтому
 упарта сунуць моднае лавта.

Дзе ў сном на сёдняе збожжаўце лета,
 куток праўдзівае прадкабана дому,
 памлон удзельна спогату зямному,
 малітва шэраі пахуг у сунітэста.

А ёс жадалі-б зь дэкаполінах стромаў
 мультаураў даўніах зэмесці баяў томаў?...
 Байду наўкіліна сумна, адзінокі

(у суме — праўда, ў адзіночце — сіла)
 туды, дзе думка клікала; будзіла,
 дзе бам згібана прааклі прарокі.

1947.

Сярэб Салаб'еў

У хату поўнаг плабе ракой,
 гледзіца месца у лой пакой.
 Ня ганку ходзячы, паўзучы у сені,
 нібыта здані, даўгіа цені

Мая галубка, нам добра час!
 Яма мітрошкі на балазе нас.
 З тваёй жувецынкі зрбіць фіранку —
 і месца пойдзе в'стаць заранку.

1941.

Сярэб Салаб'еў

(з кнігі „Вянкі“)

Індэкс асобаў

- Абакшонак 81
Абрамчык Мікола 82, 179, 205
Абрамчык Ніна (псэўд. Ніна Раса) 30, 179
Абэцэдарскі Лаўрэнці 90
Агняцвет Эдзі 146
Адамовіч Антон (псэўд. Глеб Альгердзіч, В. Бірыч, С. Юстапчык) 6, 10, 11, 20, 21, 27, 29, 35, 38, 42, 45, 48, 49, 51, 52, 55, 59, 66—68, 81, 82, 88, 89, 102, 104, 105, 127, 128—139, 148, 159, 177, 179—180
Адважны Вінцук (сапр. а. Язэп Германовіч) 29, 49, 70, 71, 82, 180
Акіншэвіч Леў 29, 38, 86, 180—181
Аксэльдэ Зэлік 143, 144, 145
Акула Кастусь 29, 38, 49, 56, 62, 63, 70—73, 90, 95, 98, 100, 105, 106, 126, 181
Александровіч Андрэй 108, 144
Алесіч Зьміцер (сапр. Дзьмітры Сямёнаў) 29, 209—210
Алехнік Алесь 29, 181
Аліг'еры Дантэ 76
Альгердзіч Глеб (гл. Адамовіч Антон)
Альсевіч Язэп 60, 61
Аляхновіч Францішак 10, 67
Андэрс Уладзіслаў 85
Арсеньнева Наталья 10, 11, 21, 22, 23, 26, 29, 34, 35, 36,, 49, 53, 66, 67, 69, 72, 77, 78, 80, 82, 91, 92, 94, 95, 96, 105, 177, 182
Артымовіч Надзея 58
Архіварыюс 26
Асіпчык Аляксандар 164
Астапенка Алесь 103
Астапенка Зьміцер 108
Астрэйка Сяргей 108
Б. 24
Бабарэка Адам 21, 108
Багдановіч Аляксандар 38

- Багдановіч Максім 21, 23,
 26, 48, 54, 62, 66, 67, 68,
 69, 72, 88, 115, 134, 135, 162
 Багун Міхась (рэпрэсаваны) 42, 108
 Багушэвіч Францішак 25,
 115, 164
 Бажко Алесь 92
 Байран Джордж Гордан 76
 Бакача Джавані 43, 44
 Бакуновіч Уладзімер 50
 Бальзак Анарэ дэ 76
 Барадулін Рыгор 90, 117
 Баранавых Сымон 101
 Баторы Сьцяпан 155
 Баўдзей Іван 12
 Белямук Міхась 29, 182
 Біржышка Вацлаў 168
 Біржышка Мікола 173
 Бірыч В. (гл. Адамовіч Антон)
 Бобрык Янка 108
 Бранштэйн 108
 Брат Уладзімер І 100, 101
 Брылеўскі Ўладзімер 29,
 95, 182—183
 Брыль Янка 91, 92
 Будзіловіч В. 24
 Будзіч А. 74
 Будзька Часлаў 29, 86, 183
 Будзька Эдвард 29, 47, 48,
 86, 183—184
 Бужан 81
 Буйвіла Янка 33
 Бураўкін Генадзь 90, 117
 Бута Алесь 50
 Бывалы 15
 Быкаў Васіль 5, 70, 90, 117
 Бэрд Томас 37, 47
 Бэрлінец 26
 Бэтховэн Людвік ван 76
 Бягун Уладзімір 90
 Бядуля Зьмітрок 21, 42,
 110, 115, 144, 145
 Бялецкая Р. 24
 Бяляцкі Алесь 58, 149
 Бязрозка Анатоль (псэўд.
 Мітрафан Рэпка-Смаршчок) 29, 49, 59, 73, 83,
 207
 Бязрозкін Рыгор 108, 142,
 145—146
 В. С. 15
 В.Б. 24
 Вакар Мікалай 86
 Вальтар Віктар 7
 Варонка Язэп 29, 86, 172,
 184
 Васілёк Міхась 27
 Венцлова Томас 93, 94
 Верасень А. (гл. Калубовіч А.)
 Вініцкі Аляксей 82, 86
 Вір Васіль 29, 184
 Віхор Алесь 29
 Віцьбіч Юрка (сапр. Се-
 рафім Шчарбакоў) 11, 26,
 29, 32, 39, 41, 42, 49, 52, 55,
 64, 69, 71, 73, 75, 78, 79, 82,
 89, 90, 91, 95, 96, 121, 126,
 152, 158—176, 184—185
 Войтанка Васіль 164

- Вольны Анатоль 108
 Вярцінскі Анатоль 90, 117
 Г.Сл. 26
 Гадлеўскі Вінцэнт 199
 Гадуноў Барыс 170—172
 Галавач Платон 108
 Галейка А. 177
 Галубок Уладзіслаў 108, 110
 Галяк Леанід 30, 72, 86, 185
 Ганько Мікола 30, 186
 Гародня Алесь 108
 Гарошка Леў 30, 32, 33, 71, 186
 Гартны Цішка (сапр. Зьміцер Жылуновіч) 108
 Гарун Алесь 70, 165
 Гарэцкі Максім 48, 62, 71, 108, 166
 Гашак Яраслаў 42, 43
 Геніюш Ларыса 10, 11, 15, 16, 22, 23, 28, 29, 73, 91, 92, 94, 136, 138
 Геніюш Янка 28
 Гілевіч Ніл 57, 90, 117
 Гіндус Марыс 87
 Гітлер Адольф 124, 175
 Гладкі Язэп (псэўд. Варлыга Адам) 29, 82, 86, 177—178, 186—187
 Глебка Ніна 147, 148
 Глебка Пятро 146, 147, 148
 Грабовіч Уладзімер 57
 Грамыка Міхась 108, 110
 Грахоўскі Сяргей 108
 Груша Аўген 134
 Грынкевіч Станіслаў (малодшы) 86
 Грыцук Алесь 132, 186
 Гурскі Ёльля 89
 Гуткоўскі (сапр. Плашчынскі) Ёзыдар 30, 49, 55, 86, 87
 Дабрынская Зоф'я 15
 Данілеўскі Рыгор 30, 74, 187
 Данілюк Барыс 30, 187
 Дарожны Сяргей 108
 Дзекуць-Малей Лукаш 86
 Дзяржынскі 108
 Дубейкаўская Юльяна 86
 Дубок Міхась 74
 Дубоўка Ёладзімер 23, 67, 108, 110, 116
 Дубровік 47
 Дуброўскі М. (гл. Мурашка Рыгор)
 Дудар Алесь 44, 108, 116
 Дудзіцкі Ёладзімер 19, 27, 30, 49, 54, 55, 56, 64, 105, 186, 187
 Дунін-Марцінкевіч Вінцэнт 66, 67, 68
 Дэлякруа Эжэн 76
 Дэфо Даніэль 67
 Езавітаў Кастусь 7, 11, 25, 26
 Жамойда Сымон 30, 53, 74, 81, 188
 Жвірблянка Ст. 25

- Жолуд–Мяцельскі 90
 Жук–Грышкевіч Вінцэнт 30, 71, 75, **188**
 Жук–Грышкевіч Раіса 75
 Жылка Ўладзімер 7, 23, 67, 68, 88, 108, 110, 131—134
- З–а 24
 Забэйда–Суміцкі Міхась 39
 Загорскі М. (гл. Мурашка Рыгор)
 Залужны Сьвятаслаў (гл. Ёльляшэвіч Хведар)
 Замбржыцкі 108
 Замоцін Іван 108
 Запруднік Янка (псэўд. Ясень Сяргей) 31, 37, 50, 104, 134, **188—189**
 Зарэцкі Міхась 108, 110
 Захарка Васіль 26, 169, 172
 Заходні 24
 Званак Алесь 57, 108
 Звонны П. 30, 69
 Зінук А. (гл. Езавітаў Кастусь)
 Знаёмы Сяргей 108
 Золак Янка (сапр. Антон Даніловіч) 30, 34, 49, 54, 55, 60, 61, 62, 64, 72, 105, **189**
 Зубковіч Эльза 36
- Іваноўскі Вацлаў 25
 Ігрунова Ларыса 93, 94
 Ёльляшэвіч Хведар 17, 28, 30, 32, 66, 67, 72, 82, 86, 91, 96, 96, 154—158, 159, **189—190**
- Кавалеўскі Аўген 30, 53, 64, 66, 67, 81, 86, **190**
 Кавалеўскі Віктар 203
 Каваль Васіль 44, 108
 Кавыль Міхась 30, 34, 35, 36, 49, 54, 57, 59, 62, 66, 68, 69, 71, 73, 100, 105, 121, 162, **191**
 Каганец Карусь 161
 Кадняк Зінаіда 128, 136—139
 Каліноўскі Кастусь 66, 88
 Калодка Аляксандар 133, 134
 Калубовіч Аўген 11, 25, 30, 64, 72, 75, 161—163, **191**, 204
 Калюга Лукаш 23, 68, 108, 110
 Камароўскі Базыль (псэўд. Антось Вярбіна) 12, 86, **191**
 Кандыбовіч Сымон 30, 86, 192
 Кант Імануіл 76
 Карабан 24
 Каранейская Жэня 138
 Карась Леанід 50, 82
 Караткевіч Уладзімер 92
 Каратынскі Вінцэсь 7
 Карніцкі А. 24
 Касяк Іван 30, 86, 192
 Качуроўскі Ігар 134
 Кібіца Яська 15
 Кіпель Вітаўт 6, 8, 9, 30, 32, 36, 47, 92, **193**

- Кіпель Зора 9, 30, 32,
192—193
- Кіпель Яўхім 30, 74, 86, 193,
200
- Кіплінг Рэд'ярд 66
- Клёнаў Андрэй 30, **141—**
148
- Клішэвіч Уладзімір 26, 30,
42, 44, 49, 54, 55, 62, 70,
193
- Клуніцкі Ёладзімер 82
- Кляшторны Тодар 42, 108,
110, 116
- Кобец Рыгор 108
- Козыр М. (гл. Акула К.)
- Колас Якуб 23, 48, 66, 68,
69, 72, 88, 89, 115, 145,
156, 161, 196
- Конюх Пётра 36
- Косаўскі Якуб 66
- Коўш Сьвятаслаў 19, 23,
30, 53, 66, 67, 71—72,
193—194
- Крапіва Кандрат 114, 116
- Крушына Рыгор (сапр.
Казак Рыгор) 13, 30, 34—
37, 42—44, 49, 54—56, 62,
66, 69, 70, 71, 79, 90, 96,
97, 100, 101, 126, 129, 130,
194
- Крэчаўскі Пётра 42, 47, 172
- Кулакоўскі Анатоль 69
- Кунцэвіч Язафат 160, 199
- Купала Янка 23, 66, 67—
69, 72, 88, 110, 115, 116,
133, 137, 142, 156, 157, 160
- Купцэвіч Фэлікс 108
- Купэршток Ёда 141
- Купэршток Ёлья 141
- Кучар Айзік 146
- Кушаль Францішак 63, 94,
96
- Лазарэвіч Уладзімер 30,
194
- Ламанскі Андрэй 15
- Ластоўскі Вацлаў 23, 37, 51,
67, 69
- Лебяды Тодар 17, 27, 28, 30,
54, **194—195**
- Левін Сымон 108
- Ленка Мікалай 15
- Лёсік Язэп 174
- Леўчык Гальяш 7
- Ліманаўскі Янка 30, 42, 49,
55, 80, 81, **195**
- Ліхадзіеўскі Сьцяпан 108
- Ліхач 30, **195**
- Лужанін Максім 110
- Лунь 30, **195**
- Луцкевіч Антон 21, 49
- Луцэвіч Уладзіслава 190
- Лучына Янка 115, 164
- Любачка Ёван 30, 195
- Лялькоў Ёгар 34
- Мазало М. 15
- Макарэвіч Васіль 142
- Макарэвіч Язэп 74
- МакМілін Арнольд 5—6
- Малецкі Язэп 71
- Мамонька Язэп 71

- Манькоў Палікарп 13, 30, 195—196
 Маракоў Валер 42, 108
 Марговіч Алесь (псэўд. Галубіцкі А.) 96, 97, 102
 Марк Аўрэліюс 71
 Маркевіч Антон 38
 Маркіш Перац 143
 Маркоўская Ліза 36
 Мартас Апанас 61
 Марціновіч Алесь 9, 58
 Мацкевіч 15
 Мацкевіч В. 90
 Мацяш Ніна 92
 Машара Міхась 66
 Мележ Іван 92
 Мікалай а. (Мацукевіч) 30, 196
 Мікалайчык Павал 15
 Мікалайчык Уладзімер 12
 Мікуліч С. 213
 Мірановіч Пётра 25
 Міровіч Яўсцыгней 110
 Міцкевіч Міхась (псэўд. Антош Галіна) 30, 48, 62, 64, 70, 87, 110, 196—197
 Мішчанчук Мікалай 9, 149
 Мордас Стэфанія 84
 Мрый Андрэй 23, 68, 108, 116
 Мурашка Рыгор 10, 27
 Муцый Сцэвола 80
 Мушынскі М. 89
 Мышка Я. 15
 Мярляк Кастусь 30, 73, 197
 Навіцкі Валер 30, 81, 197—198
 Надзеін Сяргей 15
 Надсан Аляксандар 30, 198
 Найдзюк Язэп 87
 Наўмовіч Міхась 76
 Невядомскі І. 15
 Нёманскі Янка 108, 110,
 Нікіфароўскі М. 25
 Нічыпарук Леанід 28
 Ньютан Ісаак 76
 Някляеў Уладзімер 5
 Нячай П. 68
 Орса Галіна 36
 Падабед Язэп 108
 Падгайскі Леанід 166
 Падліпскі Аляксандар 89
 Падун А. 12
 Паланевіч Гіпаліт (псэўд. Г. Няміга) 30, 63, 74, 198—199
 Палонны Янка 10, 11, 12, 15—17, 28, 30, 199
 Палягошка Пятро 30, 71, 199
 Панасік Алімпіяда 15
 Пануцэвіч Вацлаў 30, 69, 87, 163, 199
 Панькова Ніна (псэўд. Ніна Змагарка) 67, 74, 189
 Панькоў Мікола 8, 29, 32, 48, 51, 52, 74, 81, 109, 200, 216

- Папліска Архіп 50
Пасьлядовіч Макар 81
Паўлікоўскі М. 165, 166
Паўловіч Альбэрт 108
Паўлоўскі М. 15
Паўлюкевіч Адам 84
Пашкевіч Алесь 6, 58
Пеляса Ўладзімер 51, 60, 68
Півавараў Зяма 108, 111, 112
Піятуховіч М. 198
Платонаў Расціслаў 27
Плятон 71, 72, 175
Попка Юрка (псэўд. Жывіца Юрка, Жубровіч) 30, 67, 69, 70, 71, 81, 85, 87, **200**
Птах–Якуб Кастусь 30, 55, **201**
Пташнікаў Іван 90, 92, 117
Пучынскі Д. 15
Пушча Язэп 108, 110, 116
Пятроўскі Ян 30, 60, 73, 74, 105, 173—176, **200**
Равенскі Мікола 30, 82, 92, **200**
Рагуля Барыс 30, 73, 197, **202**
Рагуля Васіль 30, 69, 82, 87, **202**
Рагуля Міхась 32
Разанаў Алесь 5, 58
Рак–Міхайлоўскі Сымон 84
Раманаў Еўдакім 163
Раткевіч Апалонія (Апалонія Савёнак) 30, **205**
Родзевіч Леапольд 163
Ролсан Янка 30, 71, 72, 87, **203**
Руды А. 15
Ружанцоў Алесь 30, 82, 167—173, **203—204**
Рыдлеўскі Лявон 32
Рыжы–Рыскі Ўладзіслаў 30, 51, 70, **204**
Рыч Вера 82
Рэксіс Джон 175
Савёнак Лявон (псэўд. Лявон Свэн, Лявон Крывіччанін) 30, 32, 48, 49, 55, 74, 87, 200, **205**
Савік Лідзія 5, 9
Садоўскі Янка 30, 51, **205—206**
Сайка Тарас 87
Саковіч Апалонія (сапр. Іна Рытар–Каханоўская) 30, 35, 56, 63, 71, 72, 81, 105, **204**
Сакрат 176
Салавей Алесь (сапр. Альфрэд Радзюк, на эмігр. Альбэрт Кадняк) 6, 17, 26, 30, 49, 54, 64, 66, 67, 72, 82, 91, 127—137, 186, **206**
Салагуб Алесь 108
Самчук Улас 57
Санці Рафаэль 76

- Саўчык А. 24
 Сачанка Барыс 5, 27, 83, 90, 117
 Свіфт Джонатан 67
 Сергіевіч Юльян 10, 11, 15, 16, 28
 Сільвановіч Мікола (псэўд. Мікола Вярба) 30, 50, 52, 54, 64, 80, 87, 160, **206**
 Сіповіч Часлаў 30, 48, 51, 206—207
 Скарына Францішак 5, 7, 34, 38, 88, 178
 Скрыган Янка 108
 Скурка Уладзімер 12
 Славутыч Яр 73
 Случанін Лявон (сапр. Лявон Шпакоўскі) 22, 23, 27, 28, 30, 69, **207**, 215
 Сокал Янка 30, 74
 Сокалаў-Воюш Сяржук 106
 Стагановіч Аляксандар 83
 Сталін Іосіф 111, 114, 115, 123
 Станкевіч Адам 7
 Станкевіч Зінаіда 19
 Станкевіч Станіслаў 19, 30, 55, 56, 77, 78, 80, 81, 87, 88, 90, 93, 96, 119, 126, 134, 137, 158, 163, **207—208**
 Станкевіч Юрка 30
 Станкевіч Янка 11, 26, 30, 38, 139, 154—158, 160, 164—167, **208**
 Сташэўскі Васіль 108
 Стома-Сініца Васіль 30, 87, **208**
 Стывэнсан Робэрт Луіс 67
 Сумны Анатоль 30, **208**
 Сурвіла Янка 18
 Сыч (Шакура) Марыя 84
 Сыч Мар'ян 84
 Сыч Пётра 30, 70, 83—85, 87
 Сьвітазянка 74
 Сьцяблевіч Уладзімер 99, 100
 Сяднёў Масей 6, 17, 30, 34, 35, 37, 44, 49, 53, 59, 62, 64, 66—69, 71—73, 83, 91, 106, 151, 160, 162, **209**
 Сядура Ёладзімер (псэўд. Уладзімер Глыбінны) 17, 25, 30, 35, 36, 37, 38, 49, 52, 55, 64, 70, 71, 72, 74, 80, 83, 96, 107, 109—116, 121, 159, 177—178, **209**
 Сянкевіч Генрык 69
 Тамашчык Васіль а. 164
 Таполя Вольга (сапр. Вольга Зубко) 30, 66, 67, **210**
 Тарасевіч Янка 30, **210**
 Тарашкевіч Браніслаў 84, 174
 Татарыновіч Пётр 30, 35, 83, **210—211**
 Таўбін Юлі 108
 Таўлай Валянцін 17
 Тумаш Вітаўт 30, 34, 36, 59, 95, 96, 130, 163—167, 177, **211—212**

- Туронак Юрка 65
 Тычка Галіна 48

 Уайльд Оскар 66, 67
 Ул. Б. 17
 Урбан Павал (псэўд. Паўлюк Вазёрны) 29, 212

 Ф.А. 25
 Фадзееў Аляксандар 115
 Філістовіч Янка 30, 212—213

 Хадыка Ўладзімер 42, 108
 Хазянін А. 90
 Харык Ізя 143, 144
 Хатулёў 108
 Хмара Сяргей 17, 19, 27, 31, 32, 41, 49, 54, 66, 67, 72, 78, 79, 83, 191, 213
 Хруцкая К. 24
 Хурсік Сымон 108

 Целеш Мікола 30, 49, 55, 56, 64, 70, 73, 213
 Цьвікевіч Аляксандар 172
 Цяўлоўскі Э. 61

 Чабатарэвіч Віктар 203
 Чарнушэвіч Нічыпар 66, 108
 Чарняўскі Францішак 83
 Чарот Міхась 68, 108, 110
 Чорны Кузьма 89, 110
 Чыгрынаў Іван 90, 117
 Чыквін Ян 6, 9, 58, 149

 Чэмер Андрэй 17, 27, 191

 Шакун Я. 30, 63, 69, 81, 214
 Шаўцоў С. 30, 214
 Шашалевіч Васіль 108, 110, 116
 Шкялёнак Мікалай 12, 15, 18, 24, 101
 Шнэк Сьцяпан 87, 127
 Шнэк Уладзімер (псэўд. Уладзімер Случанскі) 19, 30, 56, 62, 69, 73, 100, 127, 214—215
 Шукайла Паўлюк 108
 Шукелойць Антон 106, 153
 Шушкевіч Станіслаў 90
 Шчаглоў Мікола 25, 30, 67, 82, 96, 215
 Шчорс Мікола 203
 Шчур Максім 106
 Шчэцька Васіль (псэўд. Міхась Багун) 29, 50, 106, 215—216
 Шыла Мікола 31, 87, 216
 Шынклер 81
 Шырма Рыгор 123, 134

 Эўфрасінья Полацкая 87, 100

 Юр'ева Зоя 37
 Юрэвіч Лявон 6, 10, 13, 18, 20, 26, 33, 39, 41, 48, 49, 51, 55, 56, 58, 63, 83, 106, 148, 153

- Юхнавец Янка 20, 31, 34,
35, 49, 54, 56, 58, 59, 62,
64, 68—70, 72, 73, 79, 80,
99, 102, 104, 149—153,
216
- Янішчыц Яўгенія 92
- Яновіч Сакрат 92, 93
- Янушэвіч Мікола 63
- Яцкевіч (Баян) Данат 69,
127
- Яцкевіч Ліля 133
- Яцэвіч Аляксандар (псэўд.
Алесь Змагар, Алесь Ва-
лошка) 31, 56, 66, 70—72,
81, 216

Зьмест

Уступ	5
I. Літаратурны рух на эміграцыі	7
II. Матэрыялы да гісторыі беларускае літаратуры ў выгнаньні	107
1. За шчасьце й волю: Адкрыты ліст да пісьменьнікаў Савецкай Беларусі, перасланы праз Радыё «Вызваленьне» ў траўні 1953 г.	107
2. Наш адказ (Адказ беларускіх замежных літаратараў на артыкул, падпісаны прозьвішчамі васьмёх беларускіх пісьменьнікаў)	117
3. Алесь Салавей	127
4. Андрэй Клёнаў	141
5. Янка Юхнавец	149
6. Ліставаньне дзеячоў эміграцыі	154
7. Біяграмы	179
Вершы	217
III. Індэкс асобаў	233

Навукова-папулярнае выданне

Лявон Юрэвіч
Літаратурны рух на эміграцыі

Тэхнічны рэдактар: *Віктар Аўтушка.*

Карэктар: *Галіна Рабянкова.*

Вёрстка: *Рагнеда Аляхновіч.*

Падпісана ў друк з арыгінал-макета 27.VI.2002. Фармат 84×108¹/₃₂.
Папера афсетная. Гарнітура «Балтыка». Афсетны друк.

Printed in Poland

Спричинила насарты

Сонца, вольнас і вольна шчырна, вяртанне
всмітак і сэрца дастала я нежаданым чартакі,
нібы крывіць сэрца было твар ганевная,
камуш.

З'явіліся на пачынку спрычинила насарты —
квіткі сэрца... Мадкі, мучна налітала
сокам ружовым збіраюцца. Знішчаюцца формы і месцы.
Дэла перама. Кожны п'ярамамі с'ямі
доўгі рэзакі жывалі, з грамамі сэрца каб на ўраваці.
Калі не наліткі было на сэрца: набывалася
дэла вольна нешта ўвільні і шчытна баранеца...
С'ямі с'ямі — шчытна — шчыта і ўвільна нас
с'ямі с'ямі шчытна... С'ямі с'ямі шчытна
П'ямі.

З'явіліся і потым хвалі прынеслаі
пачына прасякае шчытна ў шчытна пачына
завіра... Ружовыя квіткі с'ямі шчытна
Мадкі — шчытна шчытна на сонца ўпачына...

Івануш Бурдушкі

П'ямі

В бялізнай шчытна п'ямі, шчытна
на рэлі нашія ружовыя шчытна
ружовы і шчытна шчытна шчытна шчытна
с'ямі шчытна шчытна і шчытна шчытна

Шчытна шчытна і шчытна шчытна — у шчытна шчытна —
шчытна шчытна шчытна — на шчытна шчытна шчытна...
Шчытна шчытна шчытна шчытна шчытна шчытна,
і шчытна шчытна шчытна і шчытна шчытна...

Як сон, шчытна шчытна — шчытна шчытна шчытна шчытна:
шчытна шчытна шчытна шчытна шчытна шчытна,
і ў шчытна шчытна шчытна шчытна шчытна шчытна.

Шчытна шчытна шчытна і шчытна шчытна шчытна шчытна:
шчытна шчытна шчытна шчытна шчытна шчытна на шчытна
шчытна шчытна шчытна шчытна шчытна шчытна...

Івануш Бурдушкі

Историческое описание

губернии Московской провинции

в 1764 году

Составил И. И. Шувалов

Санкт-Петербург

1764

В 1764 году

губернии Московской провинции

Историческое описание